

2019

TARİH ABD

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BARAN GÜVENÇ

T.C.

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İBN BATTÛTA DEVRİ HORASAN VE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BARAN GÜVENÇ

GAZİANTEP

HAZİRAN 2019

T.C.

UNIVERSITY OF GAZİANTEP

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF HISTORY

**THE KHORASSAN AND TURKESTAN CITIES AT
PERIOD OF IBN BATTÛTA**

MASTER'S OF ART THESIS

BARAN GÜVENÇ

GAZİANTEP

JUNE 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İBN BATTÛTA DEVRİ HORASAN VE TÜRKİSTAN
ŞEHİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BARAN GÜVENÇ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi, Yunus Emre TANSÜ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2019

T.C.
UNIVERSITY OF GAZİANTEP
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

**THE KHORASSAN AND TURKESTAN CITIES AT
PERIOD OF IBN BATTÛTA**

MASTER'S OF ART THESIS

BARAN GÜVENÇ

Supervisor: Assist. Prof. Dr., Yunus Emre TANSÛ

GAZİANTEP
JUNE 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İbn Battûta Devri Horasan ve Türkistan Şehirleri
BARAN GÜVENÇ

Tez Savunma Tarihi: 20.06.2019

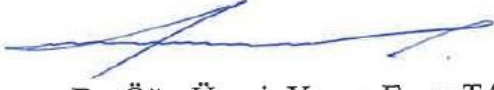
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi, Yunus Emre TANSÜ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

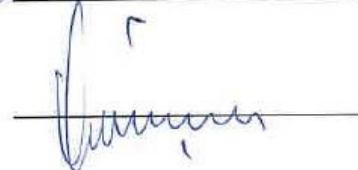
Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÇAPAN

.....

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Baran GÜVENÇ

20.06.2019

ÖZ

İBN BATTÛTA DEVRİ HORASAN VE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ

GÜVENÇ, Baran
Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TANSÜ
Haziran 2019, 91 sayfa

XIV. yüzyılın en önemli seyyahı olan İbn Battûta eski dünya diye tabir edilen bölgelerin tamamını gezmiştir. İbn Battûta devrine Türk-Moğol devri demek yanlış olmayacaktır. Nitekim seyyahın gezmiş olduğu yerlerin hemen hemen çoğu ya Türk ya da Moğol hakimiyeti altında bulunmaktadır. Türk tarihi ve Türk dili bakımından da önemli bir yere sahip olan seyahatname, Türklerin XIV. yüzyıldaki sosyal, siyasi, iktisadi ve dini hayatlarına dair önemli bilgiler içermektedir. Seyahatname ayrıca antropoloji ve coğrafya bilimlerine katkıları bakımından önem arz etmektedir. İbn Battûta'nın Horasan ve Türkistan gezileri neticesinde uğramış olduğu şehirlerin Moğol istilası öncesi durumlarına baktığımız zaman bu bahsi geçen şehirlerin bilim ve kültür merkezleri olduğu ve mimari açıdan o dönemin muazzam yapıları ile karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu şehirleri gezen seyyah, dönemin kültür ve ilim başkentlerinin Moğol istilası sonrası vahim durumlarını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Ayrıca bu şehirlerin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik faaliyetlerine de değinen İbn Battûta bu bölgenin hükümdarları Ebû Said Bahadır Han, Aleaddin Tarmaşirin Han ve Özbek Han ile de yüz yüze görüşme imkânı elde ederek onlar hakkında önemli bilgiler aktarmıştır.

Anahtar kelimeler: Seyahatname, Türk, Moğol, Cengiz, Ebû Said Bahadır Han, Tarmaşirin Han, Özbek Han.

ABSTRACT

THE KHORASSAN AND TURKESTAN CITIES AT PERIOD OF IBN BATTÛTA

GÜVENÇ, Baran

M. A. Thesis, Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÛ

June 2019, 91 pages

XIV. Ibn Battûta that the most important traveler of the 14th century, visited all of the regions known as the old world. It would not be wrong to say that the era of Ibn Battûta was the Turkish-Mongol era. As a matter of fact, most of the places visited by the ibn Battûta are under Turkish or Mongol rule. The travelogue, which has an important place in terms of Turkish history and Turkish language, is the XIV. century, contains important information about social, political, economic and religious life. Travelogue is also important for its contributions to anthropology and geography. When we look at the pre-Mongol invasions of the cities that Ibn Battûta visited as a result of the Khorasan and Turkistan trips, it is seen that these cities are the science and culture centers and they are appear with the enormous structures of the period in terms of architecture. Ibn Battûta, who visited these cities, gave detailed information about the grave situations of the cultural and scientific capitals of the period after the Mongol invasion. Ibn Battûta, who also mentioned the social, political, cultural and economic activities of these cities, had the opportunity to have face-to-face interviews with the rulers of this region, Abu Said Bahadir Khan, Aleaddin Tarmasirin Khan and Uzbek Khan.

Key Words: Travelogue, Turkish, Mongolian, Cengiz, Abu Said Bahadir Khan, Tarmasirin Khan, Uzbek Khan.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında XIV. yüzyılın önemli seyyahlarından birisi olan İbn Battûta'nın Horasan ve Türkistan gezileri sırasında uğramış olduğu şehirlere dair notları ve bu şehirlerin Moğol istilasına kadarki kısa tarihi süreçleri incelenmiştir.

Altı bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde seyahatnamenin kaleme alınış süreci, seyyahın güvenilirliği hususunda şüphelerin oluşması ve bu şüphelere verilen cevaplar, İbn Battûta'nın XIV. yüzyılda Orta Çağ'ın en büyük seyyahı oluşunun nedenleri ve seyahatnamenin İslam sınırlarını aşmasına değinilmiştir. İkinci bölümde seyyahın kısa bir özgeçmişi ile seyahatine başlama nedenleri ve seyahatnamenin ana hatları çizilmiştir. Üçüncü bölümde İbn Battûta seyahatnamesinin Türk Tarihi açısından önemine, Türk diline katkılarına ve eserin Türkçe tercümelerinin kimler tarafından yapıldığına değinilmiştir. Dördüncü bölümde seyyahın devrinde Horasan ve Türkistan'da hüküm süren Çağatay Hanlığı, İlhanlı Devleti ve Altın Orda Devleti'nin siyasi, sosyal ve iktisadi durumları hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde ise Moğol istilasının Horasan ve Türkistan'daki etkilerine değinilmiş olup, altıncı ve son bölümde ise İbn Battûta'nın gezmiş olduğu şehirlere dair notları ve Moğol istilası öncesi kısa tarihi süreçleri incelenmiştir.

Bu çalışma oluşturulurken birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Nitekim seyahatnamenin İslam dünyası dışındaki ilk çevirisi olan ve 1829 tarihinde Samuel Lee tarafından Londra'da yayınlanan "*The Travels of Ibn Battûta*" adlı eserin orijinal metnine ulaşılarak bu kaynaktan yararlanılmıştır. Fransız şarkiyatçı Defremery ve İtalyan şarkiyatçı Sanguinetti tarafından orijinal metin esas alınarak 1855 tarihinde dört cilt halinde Paris'te yayınlanan "*Voyages D'Ibn Batoutah*" adlı eserin de aynı basım orijinal nüshalarına ulaşılarak kaynak gösterilmiştir. Ayrıca "*Voyages D'Ibn Batoutah*" adlı eseri Fransızcadan Türkçeye h. 1333-1335 tarihinde tercüme eden Damat Mehmed Şerif Paşa'nın İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılan "*Seyahatname-i İbn Battûta*" adlı çevirisinin de orijinal nüshasına ulaşıp bu çalışmada faydalanılmıştır. Öte yandan A. Sait Aykut'un Yapı Kredi Yayınları tarafından 2004 tarihinde İstanbul'da yayınlanan iki ciltlik çevirisi esas alınmıştır.

Bu çalışmamda kıymetli bilgilerini benimle paylaşan ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tansü'ye, eksikliklerimin giderilmesi hususunda ve gelecekte hazırlayacağım çalışmalarımda yol gösterici olan hocalarım Prof. Dr. Orhan Doğan ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma apan'a, İngilizce eviriler ve eksikliklerimin giderilmesi hususunda yardımcı olan değerli hocam ve arkadaşım Arş. Gör. Selim Osrak'a, bu süreçte desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili Merve Atar'a, arkadaşım İbrahim Göktaş'a ve son olarak da maddi ve manevi desteklerini sürekli hissettiğim kardeşim Özgün Irmak Güvenç'e ve aileme sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Baran GÜVENÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
I. GİRİŞ.....	1
A. Seyahatnamenin Kaleme Alınışı ve İbn Cüzzey'in Katkısı	1
B. Seyyahın Güvenirliliği Hususunda Şüpheler.....	2
C. Orta Çağ'ın En Büyük Seyyahı İbn Battûta	4
D. Seyahatnamenin İslam Sınırlarını Aşması	5
İKİNCİ BÖLÜM	6
EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ VE SEYAHATNAMENİN ANA HATLARI	6
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	15
SEYAHATNAMENİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ.....	15
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	19
İBN BATTÛTA DEVRİ HORASAN VE TÜRKİSTAN'IN SİYASİ DURUMU....	19
I. ÇAĞATAY HANLIĞI.....	20
II. İLHANLI DEVLETİ.....	24
III. ALTIN ORDA DEVLETİ	29
BEŞİNCİ BÖLÜM	33
MOĞOL İSTİLASINA DAİR.....	33
ALTINCI BÖLÜM.....	36
HORASAN'A GEÇİŞ VE TÜRKİSTAN	36
I. HORASAN VE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ	36
A. Harizm.....	36

B. Buhara.....	39
C. Semerkant	43
D. Tirmiz	46
E. Belh.....	47
F. Herat.....	50
G. Câm	53
H. Tûs.....	54
İ. Meşhed.....	56
J. Nişabur.....	57
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA	62
DİZİN	68
HARİTALAR.....	72
EKLER	79
ÖZGEÇMİŞ.....	84
VITAE.....	84

KISALTMALAR

A. Ü.	: Atatürk Üniversitesi
b.	: ibn
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
Ed.	: editör
h.	: hicri
Haz.	: hazırlayan
ks.	: kısım
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: sayı
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: vesaire
Yay.	: yayın

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. GİRİŞ

A. Seyahatnamenin Kaleme Alınışı ve İbn Cüzzey'in Katkısı

Seyyah İbn Battûta bu eseri ile kültür tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir. Tabi ki sadece kültür tarihi ifadesi yanlış olacaktır nitekim seyyahın rihlesi siyasi, sosyal ve iktisadi konuları da derinlemesine incelemiştir. Kendi dönemindeki Arap, Türk, Moğol kültürünü eserinde detaylı bir şekilde aktarmış ve incelemiştir. Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr başlıklı bu eser literatürde “rihle” yani seyahatname adı ile bilinmektedir.

Bu önemli eser seyyahın bizzat kaleminden çıkmamıştır. İbn Battûta her ne kadar iyi bir gezgin ve gözlemci olsa da iyi bir yazar ve büyük bir bilgin değildi. Bu nedenle seyahatname, seyyahın memleketi olan Fas ülkesinin hükümdarı Sultan Ebû İnân Merinî'nin¹ isteği ile İbn Cüzzey² tarafından kaleme alınmıştır³. İbn Cüzzey bu muazzam eseri kaleme alırken bazı noktalarda düzenlemelere gitmiş fakat kitaba fazla müdahalede bulunmamıştır. Eseri kaleme alırken bazı noktalarda düzenlemelere gitmesi ve eksiklikleri gidererek eserin daha akıcı olması gayesini güden İbn Cüzzey, seyahatnameye olumlu katkı sağlamıştır. Nitekim kâtip İbn Cüzzey kendi ağzından şunları sarf etmiştir; “*Üstat İbn Battûta'nın sözlerini aktarırken onun maksadını*

---

¹ Merinî hükümdarı (1348-1358). 1329 yılında Medînetülbeyzâ'da doğmuştur. Babası sultan Ebû'l-Hasan Ali b. Osman, annesi Hıristiyan asıllı bir cariye olan Şemsüdduha'dır. Ebû İnân el-Merinî babası sayesinde dönemin en meşhur bilginlerinden fıkıh, hadis, edebiyat dersleri alarak geniş bir bilgi ve kültür birikimine sahip olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ebû İnân el-Merinî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 10, ss. 169-170.

² Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340) Mâlikî mezhebi fıkıf bilgini ve Kur'an-ı Kerim tefsircisi. 17 Şubat 1294'te Gırnata şehrinde doğmuş ve bu şehirde önemli alimlerden dersler almıştır. Bkz. ÖZEL, Ahmet, “İbn Cüzzey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, C. 19, ss. 406-407.

³ KAFESOĞLU, İbrahim, “İbn Battûta”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, 1987, C. 5/1, s. 709; PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *İbn Battûta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. II; ŞEKER, Mehmet, *İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 9.

anlatan kelimeler kullandım; lakin çoğu kez nasıl söylediye öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirirken en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberleri sunarken güvenmediğini bildiren sözler söylemiştir. Yer ve kişi adlarında problemli olanları hallettim; hareketleri vs. belirtmekle kitabı daha verimli hale getirdim; bu konuda epey çaba gösterdim.⁴” İbn Cüzzey kitabın önsözünde belirttiği üzere seyyahın anlattıklarını hemen hemen kaydetmiş, eserin akıcı olmasını sağlamış ve sade bir dil kullanmıştır. İbn Cüzzey kendisinden de birçok yerde bahsetmiştir. Seyyahın hikayelerine uygun gördüğü yerlerde başka hikayeler eklemiştir. Özellikle İskenderiye, Şam, Bağdat, Kahire, Mekke ve Medine gibi önemli İslam şehirlerini anlatırken, önemli şairlerin şiirlerinden faydalanarak onları esere aktarmış ve renk katmıştır⁵.

B. Seyyahın Güvenirliliği Hususunda Şüpheler

İbn Battûta seyahatini tamamladıktan sonra zengin bir kültür birikimi ve tecrübeyle ülkesine dönmüştür. Nitekim Türk, Moğol, Maldiv hükümdarları ile karşılaşmış, Arapça, Farsça ve Türkçeyi bilmesi sebebiyle birçok ülke ve devlette diplomatik vazifelerde bulunmuştur⁶. Fakat yurda döndüğü zaman gezdiği ülkeleri ve gördüğü garipliklerden bahsedince halk onu alaya almış, yalanlamıştır. Gırnata’da görüştüğü Ebû’l-Berekât Bilfikî onun yalan söylediğini iddia etmiştir. Bunlara rağmen seyyah, seyahati sırasında engin bir tecrübe ve bilgi birikimine sahip olmuş ve tecrübeli bir alim olarak sultanın meclisinde danışman olarak yer almıştır⁷. İbn Battûta’ya halk ve ulemâ fazlasıyla sevgi ve saygı duymuştur. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb’in⁸ de bahsettiği üzere derviş gibi giyinip, onlar gibi davranması olmuştur⁹.

⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, C. I, 2010, s. XXXII.

⁵ KAFESOĞLU, “İbn Battûta”, s. 709.

⁶ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXIII.

⁷ AYKUT, A. Sait, “İbn Battûta”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, C. 19, s. 363.

⁸ Ebû Abdillâh Zü’l-Vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî (ö. 776/1374-75) Gırnata Emirliliği veziri, tarihçi ve yazar. 15 Kasım 1313 tarihinde Levşe’de doğmuştur. Bkz. CÂSİM, El Ubûdî-TOMAR, Cengiz, “İbnü’l-Hatîb, Lisânüddîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, C. 21, ss. 74-76.

⁹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXIII.

Sufi ve zahitlere¹⁰ yakınlık duyan İbn Battûta genellikle sıradan betimlemeler yapmıştır. Bazen inanmadığını ve güvenmediğini söylese de olağanüstü olayları yadırgamamış ve aklın alamayacağı nitelikteki hikayelere çokta itiraz etmemiştir. Burada seyyah her halde okuyucunun ilgisini çekme düşüncesi ile abartılara yer vermiş, -Nil Nehrinde 36000 gemi gördüğünü söylemesi- bazı bölgeler hakkında duyduklarını, başka kaynaklardan öğrendiklerini kendisi görmüş gibi anlatması seyahatnamenin güvenilirliği ve kesinliği konusunda şüphelere neden olmuştur. Bu durumu destekler nitelikte şüphelerin haklılığı hususunda; seyyahın Çin'e giderken, - tarih 1346 civarı- ve Çin'den dönüşünde -tarih 1347/1348- Sumatra hükümdarı Muhammed Melik el-Zâhir ile görüşüğünü söylemesi fakat Muhammed Melik ez-Zâhir'in 1326 tarihinde öldüğünü gösteren mezar taşının ortaya çıkması seyyahın güvenilirliği konusundaki şüphelerin haklılığını destekler niteliktedir¹¹. Fakat bu gibi ufak ayrıntılar üzerine düşerek seyyahın genel olarak eserinde yanlış veya yalan ifadeler kullandığını söylemek büyük bir yanılgıya düşmekten başka bir şey değildir. Nitekim yapılan arkeolojik kazılar neticesinde mezar taşları ve sikkeler üzerinde incelemeler yapılmış ve Melik ez-Zâhir'in¹² sultanın ismi değil de bir unvan olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır. 1973 tarihinde yapılan kazılar neticesinde sikkeler bulunmuş ve üzerindeki yazılar sayesinde konu açıklığa kavuşmuştur. Bu sikkelerin üzerinde farklı sultanların isimlerine denk gelinmiştir. Bunlar; Sultan Muhammed Melik ez-Zâhir, Sultan Mahmud Melik ez-Zâhir, Sultan Ahmed Melik ez-Zâhir, Sultan Alaeddin ve Sultan Abdullah'tır. Sumatra hükümdarı Muhammed Melik ez-Zâhir'den sonra başa geçen üçüncü sultan Mahmud Melik ez-Zâhir ki 1326 ile 1345 tarihleri arası hükümdarlık yapmış, ondan sonra sultan olan Mansur Melik ez-Zâhir 1345-1346 tarihleri arası hüküm sürmüştür. Daha sonra beşinci Sumatra sultanı Ahmed Melik ez-

---

¹⁰ Sufi: Nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmış kişidir. Zahit: Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren ahirete yönelen kişidir. Bkz. CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997.

¹¹ KAFESOĞLU, "İbn Battûta", s. 709.

¹² ez-Zâhir; Allah'ın isimlerinden olup sözlük anlamı olarak ortaya çıkmak, belirgin olmak, üstün olmak, galip gelmek, anlamlarındaki zuhûr kökünden türemiştir. Diğer bir anlamı ile açık, berrak, âşikâr olmuş anlamlarında kullanılmıştır. Allah Teâlâ'nın varlığı her şeyden âşikârdır. Başta kendi mevcudiyetimiz onun varlığına en büyük delildir. Bkz. TOPALOĞLU, Bekir, "Zâhir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2013, C. 44, s. 85; DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Zâhir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2013, C. 44, ss. 85-86.

Zâhir 1346-1383 tarihleri arasında tahta oturmuştur¹³. Bu da gösteriyor ki İbn Battûta'nın bahsettiği sultan Muhammed Melik ez-Zâhir değildir. Seyyahın bahsettiği sultanın 1346-1383 tarihleri arasında hüküm sürmüş Ahmed Melik ez-Zâhir olması muhtemeldir. Nitekim seyyah objektif bir bakış açısıyla eserini oluşturmuştur. Kendi milleti veya kendi dinine mensup her kim olursa olsun -sultanlar da dahil- yanlış gördüğü her şeyi eleştirmekten geri kalmamıştır.

C. Orta Çağ'ın En Büyük Seyyahı İbn Battûta

Krachkovsky'nin¹⁴ ifade ettiği üzere İbn Battûta'nın, Marko Polo'dan¹⁵ daha çok yer gezmesi, üç büyük kıtada önemli kültür başkentlerine ulaşması onun Marko Polo'nun önünde Orta Çağ'ın en büyük seyyahı yapmıştır¹⁶. İbn Battûta Avrupa hariç hemen hemen bütün eski dünya diye tabir edilen diyarları gezmiştir. Tabi buradan bahisle Avrupa'ya hiç gitmediğinden söz etmek yanlış olacaktır. Nitekim seyyahın gezilerinde İspanya'ya -Endülüs- gittiği bilinmektedir. Eski dünyanın neredeyse tamamını gezmesi ve gezdiği ülkelerin çoğunluğunun Moğol ve Türk hakimiyetinde bulunması münasebetiyle bu döneme Türk-Moğol devri demek yanlış olmayacaktır¹⁷.

Ömrünün çoğunu gezerek geçiren İbn Battûta ruhen kendisini yorgun hissetmiş ve bu durumdan kurtulmak maksadı ile dünya malını gözden çıkararak Şeyh Kemâleddîn Abdullah Gârî'nin tekkesine gitmiştir. Burada kendisinin yorgun olan bedenini ve ruhunu bir nebze dinlendirme gayesi gütmüştür. Nitekim gezdiği yerler ve yaşadığı olaylar göz önünde bulundurulursa İbn Battûta'nın böyle bir karar alması

---

¹³ GÖKSOY, İsmail Hakkı, "İbn Battûta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri", *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2002, C. 4, S. 12, ss. 58-59.

¹⁴ Ignaty Yulianovich Krachkovsky, Rus şarkiyatçısı (1883-1951). Litvanya'nın Vilnius şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının görevi itibarıyla Taşkent'e gitmiş ve burada Özbekçe öğrenmiştir. St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünü okumuş ve burada V. V. Barthold gibi önemli bir isimden Doğu Tarihi dersi almıştır. 1905 tarihinde yazmış olduğu "İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Abbasi Halifesi Mehdi" adlı teziyle ödül almıştır. Bkz. KURTULUŞ, Rıza, "Kračkovskij, Ignatij Julianovič", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 26, s. 286.

¹⁵ Asya ve Uzakdoğu'yu batı dünyasına tanıtan Venedikli seyyah. 1254'te Venedik'te doğmuştur. Ailesinin ticaretle uğraştığını söyleyen Marco Polo, babası ve amcasının İstanbul, Kırım, Volga bölgesi, Bulgar ve Saray şehirleriyle İran'dan Çin'e uzanan kesimde ticaret yaptığını belirtmiştir. 1271-1274 yılları arasında babası ve amcası ile küçük yaşta iken Pekin'e kadar gitmiştir. Marco Polo burada birçok mahalli dil öğrenmiş, birçok olaya şahit olmuş ve burada bazı görevler üstlenmiştir. 1324'te ölmüştür ve San Lorenzo Kilisesi'ne gömülmüştür. Bkz. ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Marco Polo", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, C. 28, s. 41.

¹⁶ AYKUT, "İbn Battûta", s. 363; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. XXIII-XXIV.

¹⁷ AYKUT, "İbn Battûta", s. 364.

kendisini destekler niteliktedir. Kendisinin de ifade ettiği üzere bu ruhi tembellikten kurtulmak bir yana hayat onu tekrar maceraların ortasına atmıştır¹⁸.

D. Seyahatnamenin İslam Sınırlarını Aşması

Alman bilim adamları seyahatnamenin el yazmasına rastlayana ve bazı bölümlerini tercüme edene kadar bu önemli eserin varlığı İslam dünyası dışında bilinmemektedir. Sadece Arap dünyasının tanıdığı bir gezgin olan İbn Battûta seyahatnamesinin ilk olarak İslam dünyası dışında tercümesi 1829 tarihinde İngiliz Samuel Lee tarafından yapılmıştır¹⁹. Böylelikle dünya tarihi açısından önemli bir yere sahip olan eser herkes tarafından tanınmış ve bilgi bakımından o döneme ait çoğu şeyi gün yüzüne çıkarmıştır. Seyahatnamenin el yazma nüshası bugün Paris'in Bibliotheque Nationale de France kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayrıca Charles François Defremery²⁰ ve İtalyan şarkiyatçı Beniamino Raffaello Sanguinetti bu eseri Fransızcaya tercüme etmişlerdir. Bu iki doğu bilimcisinin tercümesi de bu müzede bulunmaktadır. Bu tercümeyi Fransızcadan Türkçeye Mehmed Şerif Paşa²¹ tercüme etmiştir²². Eser kültür tarihi, siyasi tarih, antropoloji, coğrafya, iktisat tarihi, şehircilik ve birçok alanda o döneme ışık tutmuştur. 1996-1997 yılı Fas devleti tarafından İbn Battûta yılı olarak ilan edilmiş ve İslam Eğitim ve Kültür Teşkilatı (ISESCO) Tanca şehrinde İbn Battûta adına bir müze açmıştır²³.

---

¹⁸ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXIII.

¹⁹ DUNN, Ross E., *İbn Battuta'nın Dünyası*, Çev. Yeşim Sezdirmez, İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 5.

²⁰ Fransız şarkiyatçı. 8 Aralık 1822 tarihinde Cambrai'de doğmuştur. 1840'ta Paris'e gitmiş ve ünlü şarkiyatçılardan Arapça ve Farsça dersleri almıştır. 1868'de öğretim üyeliği yapmış ve rahatsızlığından dolayı bu görevinden ayrılarak İran tarihi ve edebiyatıyla ilgilenmiştir. 1883 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. ÖZAYDIN, "DEFREMERY, Charles François", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 9, s. 88.

²¹ 1874 İstanbul doğumlu devlet adamı, yazar, çevirmen. Tercüme ile tanınmış Osmanlı vezirlerindedir. Balıkesir eşrafından Karesi Mutasarrıfı Şerif Paşa'nın torunu, Zor Mutasarrıfı Ahmet Şükrü Paşa'nın oğludur. Dâhiliyede müdür muavini iken Sultan Abdülâziz'in kızı Emine Sultan ile evlendikten sonra Şûrayı Devlet Âzası olmuş ve vezir rütbesi almıştır. Bkz. GÖVSA, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, Yedigün Neşriyatı, 1945, s. 369.

²² KAFESOĞLU, "İbn Battûta", s. 710.

²³ AYKUT, "İbn Battûta", s. 363.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ VE

SEYAHATNAMENİN ANA HATLARI

Döneminin en büyük seyyahı olan İbn Battûta'nın asıl adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî'dir. 25 Şubat 1304 (17 Recep 703) tarihinde Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur²⁴. Bu dönemde Fas, Merinî hanedanlığının²⁵ hakimiyeti altındadır. İbn Battûta'nın ailesi o dönemin Müslüman fıkıh bilginlerini yetiştirmiştir. Seyyah genç yaşlarından itibaren hukuk dersleri almaya başlamıştır²⁶. Öğrenimini Tanca'da tamamlamıştır. Birçok önemli alim ve bilginden fıkıh dersleri almıştır. İbn Battûta adıyla Asya, Afrika ve Avrupa'nın bir kısmını gezmekle geçirmiştir²⁷. İbn Battûta'nın Seyahatnamesi birçok dile çevrilmiş ve birçok dilde yayınlanmıştır. Fransızca, Almanca, İngilizce, Türkçe ve Rusça tercümelere yapılmıştır²⁸.

İbn Battûta seyahatine başladığı sırada Mağrib'de Ebû Said b. Nasireddin, Cezayir'de Ebû Taşfîn Abdurrahman, Tunus'ta Ebû Yahya b. Ebû Zekeriya, Mısır, Filistin, Suriye'de Melik Nasır Muhammed b. Kalaun, Medine'de Kebiş b. Mansur, Mekke'de Ebû Nümeylemlerden Ramise ve Seyfüddin Atife adında iki kardeş hüküm sürmekteydi. Sultan Nureddin Ali b. Hüzeirüddin Yemen'de, Şeyh Ebûbekir b. Şeyh Ömer Makdeşev'de, Ebû Muhammed b. Nebban Amman'da idareyi elinde bulunduran

²⁴ Ahmed Rifat, *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, C. I, h. 1299, s. 30; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXI.

²⁵ Mağrib'de hüküm sürmüş Berberî hanedanlığı (1196-1465). Berberî Zenâte kabilesine mensupturlar. Fas'a yerleşmeden önce göçebe hayatı yaşayan bu kabile avcılık, hayvancılık ve yağmacılık yaparak yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Yaşamış oldukları bölge istilaya uğrayınca XI. yüzyıldan itibaren Cezayir'in kuzey batısına doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. 1273 tarihinde İbn Battûta'nın doğduğu şehir olan Tanca'yı zapt etmişlerdir. Bkz. CERAN, İsmail, "Merinîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2004, C. 29, ss. 192-199.

²⁶ DUNN, *İbn Battuta...*, s. 1.

²⁷ GÜNALTAY, Şemsettin, *İslam Tarihinin Kaynakları*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991, s. 320.

²⁸ KURAT, Akdes Nimet, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Murat Kitabevi Yayınları, 2002, s. 343.

isimlerdir²⁹. Öte yandan seyyah, Anadolu'da ilk Alaiyye (Alanya) beyi Kadı Celaleddin Erzincani ile görüşmüştür. Daha sonra sırasıyla Antalya'da Hızır Yunus Bey, Eğridir'de Ebû İshak b. Dünder, Gölhisar'da Mehmed Çelebi, Ladik'te Yinanç Bey, Milas'ta Orhan b. Menteşe, Larende'de Bedreddin Karaman Bey, Birgi'de Muhammed b. Aydın, Manisa'da Saruhan Bey, Balıkesir'de Demirhan Bey, Bursa'da Orhan Gazi, Gerede ve Bolu'da Sultan Şah Bey, Kastamonu'da Süleyman Şah, Güney Rusya'da Özbek Han, Harizm'de Kutlu Dümur Han, Maveraünnehir'de Tarmaşirin Han, İrakeyn'de Ebû Said Bahadır Han, Herat'ta Sultan Hüseyin b. Gıyâseddîn, Hindistan'da Muhammed Tuğluk Şah ile yüz yüze görüşmüş ve hayatları ile hükümdarlıkları hakkında bilgiler vermiştir³⁰.

İbn Battûta 14 Haziran 1325 (2 Recep 725) tarihinde henüz 21 yaşındayken Tanca'dan hac niyetiyle yola çıkmıştır. Bu seyahatine çıkarken yanında ne bir eşinin ne bir dostunun bulunduğunu belirten seyyahın ilk geldiği şehir Tilimsan olmuş daha sonra Milyana şehrine gelerek burada bulunan iki fakihle yoluna devam etmek istemiştir. Fakat yaz ayının kavurucu sıcaklığından ötürü bu iki fakih rahatsızlanınca on gün kadar bu şehirde vakit geçirmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Cezayir'e gelen seyyah burada bir müddet kaldıktan sonra Bicaye şehrine gelmiştir. Burada sıtma hastalığına tutulan seyyah orada bulunanların gitmemesi konusunda ısrarlarına rağmen yoluna devam etmiştir. Seyyah buradan hareketle sırasıyla Kosantina, Tunus, Savsa ve Safakus şehirlerinden geçerek, bütün kuzey Afrika sahillerini takip etmiş ve İskenderiye şehrine varmıştır³¹. İskenderiye şehrinin muazzam güzelliği ve zarafeti ile karşılaşan seyyah burada karşılaştığı Şeyh Burhaneddin'in telkinleriyle Hint, Sint ve Çin gibi ülkeleri görme hevesi ortaya çıkmıştır³². Seyyah bu Uzakdoğu seferini aklından bile geçirmezken, Şeyh Burhaneddin; "sen inşallah kardeşim Feridüddin'i Hint'te, Burhaneddin'i Çin'de, Rükneddin Zekeriyya'yı Sint'te ziyaret edeceksin. Onlarla görüştüğünde benden selam götür" demiştir. Bunun üzerine İbn Battûta'nın bu bölgeleri gezme hevesi doğmuştur³³. İskenderiye seyahatinden sonra Kahire'ye geçen seyyah buranın her kesimden insanın uğrak yeri olduğunu belirtmiştir. Nil nehrinin öneminden söz eden İbn Battûta bu bölgenin yağmura ihtiyacı olmadığını nitekim Nil

²⁹ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, ss. 320-321.

³⁰ KAFESOĞLU, "İbn Battûta", s. 710; GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, ss. 321-322.

³¹ LEE, Samuel, *The Travels of Ibn Battûta*, London, The Public Library of Cambridge, 1829, ss. 3-4.

³² İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXIV.

³³ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 24.

nehirinin ihtiyaçları karşıladığını söylemiştir. Ayrıca seyyah biraz mübalağa etmiş olacak ki Nil nehri üzerinde sultana ve halka ait 36000 geminin dolaştığını -bu olaya giriş kısmında “Seyyahın Güvenirliliği Hususunda Şüpheler” başlığı altına incelemiştir- söylemiştir³⁴. Seyyah 18 Temmuz 1326 (15 Şaban 726) tarihinde Lübnan ve Suriye taraflarına doğru yola çıkmıştır. Bundan sonra seyyah Bilbis ve El Salheya’ya gelmiştir³⁵.

Gazze şehrine gelen İbn Battûta, İslam dini bakımından önemli şahsiyetlerin türbelerini ve kutsal yerleri gezmiştir. Buradan El Halil şehrine giderek, Hz. İbrahim, Hz. İshâk ve Hz. Yakup’un mezarlarını ve Kudüs şehrine geçerken yolda Hz. Yunus’un mezarını ziyaret etmiştir. Buradan hareketle Hz. İsa’nın doğum yeri olan Beytullahim şehrine gitmiştir³⁶. Seyyah Kudüs şehriden hareketle Hama ve Halep’i ziyaret ettikten sonra 10 Ağustos 1326 (9 Ramazan 726) tarihinde Dımaşk’a varmıştır³⁷. Bu şehrin bütün şehirlerden her bakımdan üstün olduğunu belirten İbn Battûta, buranın doğunun cenneti olduğunu belirtmiştir³⁸. Ağustos 1326 tarihinde Şam’dan hareketle Hicaz’a gelmiş ve önce Medine sonra da Mekke şehrine gelerek burada ilk haccını yapmıştır. Artık seyyah amacına ulaşmıştı nitekim seyyahın çıkış amacı hac vazifesini yerine getirmektir fakat bu İbn Battûta için bir başlangıç olacaktır. Seyyah hac görevini yerine getirdikten sonra seyahatine kaldığı yerden devam etmiştir. Tekrar Medine şehrine gelen seyyah buradan da hareketle 19 Kasım 1326 (20 Zilhicce 736)’da Irak’a yönelmiştir. Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra yoluyla İsfahan’a varmıştır. Burada Şeyh Kutbeddîn’in telkinleri ile Şiraz’a yönelmiştir. Bu şehirden ayrılan seyyah sırasıyla Kâzerûn, Kûfe ve Kerbelâ’ya gitmiştir. Kûfe şehrine geldiğinde buranın Hz. Ali’nin hilafet merkezi olması münasebetiyle ayrı bir alaka duymuştur. Buralardan hareketle Bağdat şehrine gelen İbn Battûta İrakeyn sultanı Ebû Said Bahadır Han’ın izzet ve ikramıyla mest olmuştur. Ebû Said onu büyük bir ilgi ve alakayla karşılamıştır ki seyyah Ebû Said’den bahsederken bu ilginin ve alakanın karşılığını ondan övgülerle söz ederek vermiştir³⁹.

---

³⁴ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 48.

³⁵ LEE, ...*Ibn Battûta*, s. 6.

³⁶ LEE, ...*Ibn Battûta*, ss. 19-20.

³⁷ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXV.

³⁸ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 130.

³⁹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. XXV-XXVI

Bağdat'tan Kuzey Irak'a doğru yola koyulan seyyah, Samerra ve Tikrit'ten geçerek Cizre, Nusaybin, Sincar ve Mardin şehirlerini gezmiştir. Artukoğulları'nın sultanı Melik Salih'ten övgüyle bahseden İbn Battûta, sultanın Mardin'de medreseler, zaviyeler, camiler ve aşhaneler açarak halkın güvenini kazandığı ve halkını her açıdan memnun ettiğini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak tekrar Bağdat'a gelen seyyah 1327-1330 tarihleri arasında burada kalmış ve Mekke şehrine gidip gelerek üç defa hac vazifesini yerine getirmiştir. 1330 tarihinde Cidde şehrinden Kızıldeniz'e doğru hareket eden seyyah, Yemen'e varmıştır. Cible, Taizz, San'a ve Aden şehirlerini gezerek Yemen hükümdarı ile görüşmüştür. Yemen'den ayrılan seyyah Aden limanından hareketle Doğu Afrika seyahatlerine başlamıştır. Sırasıyla Zeyla ve Somali, daha sonra Kenya ve Tanzanya limanlarına gelen İbn Battûta, deniz yolunu kullanarak Yemen'e Zafâr limanına gelmiş ve bugün Umman sınırları içerisinde yer alan Nevza'da Sultan Ebû Muhammed b. Nebhan'la görüşmüştür. Umman'dan ayrılan seyyah, Hürmüz limanına geçmiştir. Guristan, Sîraf gibi Fars körfezinin İran kıyısında kalan bölgeleri gezmiş ve 1332 tarihinde tekrar Arabistan'a dönerek burada dördüncü haccını yapmıştır⁴⁰.

Mekke'den çıkan seyyahın asıl amacı Hindistan'a gitmekti fakat Cidde limanından hareketle Kızıldeniz'de yol alan seyyah burada çıkan fırtına neticesinde yönünü zoraki değiştirerek Ayzâb'a doğru ilerlemiştir. Buradan hareketle Re'südevâir burnundan karaya ulaşarak, Nil nehri boyunca ilerlemiş ve Kahire'ye varmıştır. Uzunca bir süre burada kalarak dinlendikten sonra tekrar Suriye'ye yönelmiştir⁴¹. Oradan Gazze'ye geçerek Remle ve Akka güzergahında ilerleyerek Lazkiye'ye ulaşmıştır. Buradan bir Ceneviz gemisine binip Anadolu'ya açılmıştır. Anadolu'da ilk uğrak yeri karaya ayak bastığı ve Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat'ın fethettiği Alanya olmuştur⁴². Alaeddin Keykubat bu şehri 1222 yılında fethederek buraya Alaeddin'in şehri anlamına gelen Alâiye adını vermiştir. Şehri bayındır hale getiren sultan burada bir tersane inşa ettirmiştir⁴³.

1332 tarihinde Anadolu'yu gezmeye başlayan İbn Battûta, bu bölgenin insanları için kardeşçe, birlik ve beraberlik içinde yaşayan, yabancılara karşı hoşgörülü

⁴⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. XXVI-XXVII.

⁴¹ LEE, ...*Ibn Battûta*, ss. 67-68.

⁴² İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXVII.

⁴³ SÜMER, Faruk, "Keykubad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 25, s. 358.

ve saygılı davranan insanların olduğundan bahsetmiştir⁴⁴. Anadolu halkının erdeminden de bahseden İbn Battûta, “Allah bütün iyilikleri bu diyarda toplamış olup, ahalisi çok güzel bir surettedir” demiştir⁴⁵. Seyyah Anadolu’ya vardığında sırasıyla Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Tavâs, Muğla, Milas ve Barçın şehirlerine uğramıştır. Seyyah Barçın’dan sonra Konya’ya oradan da sırasıyla Sivas, Erzurum ve Erzincan’a ulaşmıştır⁴⁶. Sivas’a geldiğinde burada Eretna Bey’i⁴⁷ ziyaret ederek ona misafir olmuştur. Seyyah Eretna Bey’in kendisiyle Arapça konuştuğunu söylemiş ve onun erdemlerinden bahsetmiştir⁴⁸. Buradan hareketle Eretna Devletine bağlı Aksaray ve Niğde şehirlerini gezmiş, Kayseri’ye vardığında Eretna Bey’in karısıyla karşılaşmıştır. Bir süre burada konuk olmuş ve Eretna Bey’in karısı ile konuşmuştur. Konya şehrinden geçerken Mevlana’dan “Şair Şeyh” olarak bahsetmiştir. Buradan hareketle seyyah Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergahlarını takip etmiş ve Umur Bey’in⁴⁹ Haçlılarla yaptığı mücadeleyi anlatmıştır. Osmanlı beyliğinin komşu beylikler arasındaki saygınlığından bahsetmiştir. Bursa’da Orhan Gazi ile görüşen⁵⁰ seyyah İznik’te Orhan Gazi’nin hanımı Nilüfer (Bîlûn, Beylun) Hatun’u görmüştür⁵¹. Anadolu’nun siyasi durumu, Anadolu’daki ticari vaziyet, Ahilik teşkilatı⁵², Anadolu’nun sosyal, kültürel ve folklorik hayatı ve Anadolu’da Hanefilik mezhebinin

---

⁴⁴ LEE, ...*Ibn Battûta*, s. 68.

⁴⁵ TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, s. 54.

⁴⁶ CARIM, Fuad, *Marco Polo ve İbn Battuta*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1966, s. 52; KURAT, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 131.

⁴⁷ Alâeddin Eretna (ö. 753/1352) Eretnaoğulları Beyliği’nin Kurucusu ve ilk hükümdarı. Bkz. GÖDE, Kemal, “Eretnaoğulları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, C. 11, ss. 295-296.

⁴⁸ TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihi’ne Giriş*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 248.

⁴⁹ Aydınogulları beyi (1334-1348) Birgi’de doğmuştur. Aydınogulları Beyliği’nin kurucusu Mehmed Bey’in oğludur. Gazi Umur Bey veyahut Umur Paşa olarak da adlandırılmıştır. Genç yaşta iken babası Umur Beyi İzmir’in idaresi için görevlendirmiştir. 1333 tarihinde seyyah İbn Battûta onunla karşılaşmıştır ve Umur Bey’in zenginliği, cömertliği ve İslam için mücadelelerinden övgüyle bahsetmiştir. Umur Bey, Eylül 1334’te Haçlı donanmasının İzmir’e girişini engellemiştir. Papa yeni bir Haçlı donanması için çağrıda bulunmuş bu donanma 1346 tarihinde İzmir’e kadar gelmiştir. Netice itibarıyla çıkan çatışmada iki taraf içinde kesin bir başarı elde edilememiştir ve Haçlı donanması Rodos’a çekilmiştir. Bkz. EMECEN, Feridun, “Umur Bey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 42, ss. 156-159.

⁵⁰ KURAT, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 131.

⁵¹ EMECEN, “Nilüfer Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 33, s. 124.

⁵² XII. yüzyılda Anadolu’da görülen dini ve toplumsal teşkilattır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda önemli rol oynayan Ahi teşkilatı, Arapça “kardeşim” anlamına gelen ahi kelimesinden türemiştir. Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in sünnetine dayanan ilkeleriyle tasavvufta önemli bir yere sahip olan Ahi teşkilatının Anadolu’daki kurucusu Şeyh Nasîrüddin Mahmûd yani Ahî Evran olmuştur. Bkz. KAZICI, Ziya, “Ahilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, C. 1, ss. 540-542.

yaygın oluşuna dair ayrıntılı bilgiler vermiştir⁵³. Seyyah Anadolu Türkleri ve Ahilerin misafirperverliği ve cömert oluşu ile ilgili çok kıymetli betimlemeler yaparak, Anadolu'nun bir şefkat diyarı olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

Seyyah daha sonra Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop şehrine varmıştır. Buradan deniz yolu ile Kırım'ın Kerç limanına varan seyyah, Deşt-i Kıpçak'tan geçerek Sultan Özbek'le başkent Saray Berke şehrinde görüşmüştür⁵⁵. Saray Berke o dönemin en büyük ve yapıları ile en muazzam şehirlerinden birisidir. Seyyah bu şehirle ilgili olarak; “Dünyanın en güzel şehirlerinden birisi... Büyüklüğü olağanüstü... Çarşıları çok güzel... Geniş sokakları var ve insanlarla dolup taşıyor... Sıkış tıkış halde evler yığını var, her çeşit insanı bu şehirde görmek mümkün... Bu kentin nüfusu yüz binden fazla olmalı...” demiştir⁵⁶. İbn Battûta, 5 Temmuz 1332 (10 Şevval 732) tarihinde Bizans imparatorunun kızı ve aynı zamanda Sultan Özbek'in üçüncü karısı olan Beylon⁵⁷ Hatun'un kafilesiyle sırasıyla Ukek, Sudak ve Dobruca yoluyla İstanbul'a gelmiştir⁵⁸. İstanbul'dan sonra tekrar Deşt-i Kıpçak'a dönen seyyah, Özbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yolu üzerinden hareketle Saraycuk şehrine varmıştır. Kırk günlük seyahatinden sonra kendi tabiriyle “Türklerin en güzel şehri” Harizm'e gelerek burada Emir Kutlu Dümur ile görüşmüş ve Ceyhun nehrinin kuzeydoğusundan hareketle Kat, Vabkent, Nahşeb ve Buhara şehirlerini geçerek Semerkant'a ulaşmıştır. Bu seyahati sırasında Çağatay Hanlığının başında bulunan Tarmaşirin ile görüşmüştür⁵⁹. İbn Battûta'nın bu seyahati Özbek Han devrinde Altın Orda tarihi için önemli bir kaynak olmuştur⁶⁰. Semerkant şehriden ayrılan seyyah Nesef ve Tirmiz şehrine ulaşmıştır⁶¹.

⁵³ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXVIII; ŞEKER, *İbn Batuta...*, s. 10.

⁵⁴ TURAN, ...*Cihân Hâkimiyeti...*, s. 129.

⁵⁵ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 322

⁵⁶ ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2013, s. 286.

⁵⁷ Beyelün=Bilün (Nilüfer) arasında imla benzerliği olduğundan ötürü H. A. R. Gibb gibi önemli bilim adamları burada bir kopya hatası olma ihtimalinden bahsetmişlerdir. Nitekim İbn Battûta, Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun'dan bahsederken Bilün olarak zikretmiş ve Özbek Han'ın eşi için de Beyelün'u kullanmıştır. Görülüyor ki bu iki isimde aynı imla ile yazılması karışıklıklara neden olabilecek vaziyettedir. Bkz. İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 457; EMECEN, “Nilüfer Hatun”, s. 124.

⁵⁸ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 322; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXVIII.

⁵⁹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. XXVIII-XXIX.

⁶⁰ KURAT, *Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 131.

⁶¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 542.

Horasan'a hareket eden seyyah, Belh, Herat ve Câm şehirlerine uğradıktan sonra Tûs, Meşhed, Serahs ve Nişabur şehirlerini dolaşarak, doğuda Hindikuş dağlarına kadar gelmiştir. Buradan hareketle 12 Kasım 1333 (1 Muharrem 734) tarihinde Gazne-Kabil yolunu takip ederek İndus vadisine gelmiştir. Buradan Delhi Türk Sultanlığını ziyaret eden seyyah 1334 Temmuz ayına kadar burada kalmıştır⁶². Her ne kadar da uzunca bir süre önce buraya gelme gayesinde olsa da aksilikler nedeniyle yolunu uzatan seyyah sonuç olarak Hindistan'a kadar gelmiştir. İbn Battûta 1334-1342 tarihleri arasında uzunca bir süre burada kalmıştır⁶³. Bu kadar uzun bir süre bu bölgede kalmasının sebebi ise Muhammed Tuğluk Şah tarafından Delhi kadılığına tayin edilmesi olmuştur. Seyyah yorucu ve uzunca bir yolculuktan sonra yorgunluğunu çıkarmak, sessiz bir yaşam sürmek ve dinlenmek için bu görevi kabul etmiştir⁶⁴. Hindistan'da kaldığı uzun süre zarfında bu bölgeyi iyi tanımış ve sultanlığın siyasi ve mali durumunu, emirliklerle girdiği mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatmıştır⁶⁵.

Muhammed Tuğluk Şah daha sonra İbn Battûta'yı Çin'e elçi olarak göndermiştir⁶⁶. Bunu fırsat bilerek Delhi'den güneye hareket eden seyyah, güneybatı sahil şeridini takip ederek Barcelure, Mangalore, Dehfetten gibi sahil şehirlerinden geçerek Kalikut'a varmıştır⁶⁷. Buradan hareketle Maldivler'e varan seyyah Maldiv halkının dindar olduğunu fakat kadınlarının çok fazla açık seçik gezdiğini belirtmiştir. Burada birkaç zengin kadınla evlendiğini belirten seyyah, bu bölgenin adetleri ile ilgili ilginç bilgiler vermiştir. Bir buçuk sene bu bölgede kalan seyyah gemiyle Seylan'ın Puttalem şehrine gelmiş ve Hz. Adem'e ait olduğu varsayılan ve Serenbîd dağının tepesinde bulunan ayak izini görmüştür⁶⁸. Buradan ayrılan seyyah Bangladeş kıyılarına varmış ve bu ülkenin tarihi ve komşu ülkelerle ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir. Seyyah buradan hareketle sırasıyla Berehnekâr, Cava, Sumatra'ya, buradan da Malezya limanına geçmiştir. Çin'e hareket ederek on yedinci günün sonunda Zhangzhou limanına varmıştır. Pekin şehrine hareket eden seyyah, bu bölgenin yaşam tarzları, ticari hayatları, ekonomisi hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Çin'den

---

⁶² İbn Battûta, *Seyhatname*, I, s. XXIX.

⁶³ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 322; MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 2006, s. 337.

⁶⁴ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 322.

⁶⁵ İbn Battûta, *Seyhatname*, I, s. XXIX.

⁶⁶ KAFESOĞLU, "İbn Battûta", s. 708; GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 322.

⁶⁷ AYKUT, "İbn Battûta", s. 362.

⁶⁸ LEE, ...*Ibn Battûta*, s. 6 175; İbn Battûta, *Seyhatname*, I, ss. XXIX-XXX.

ayrıldıktan sonra Sumatra'ya oradan da Cava'ya geçen İbn Battûta⁶⁹, burada Cava Sultanı Melik Nasır b. Melik Mugis ile yardımcısı Seyfuddin Ömer Emir Cender et-Türki ile görüşmüş ve büyük bir saygı ve ihsana mahzar olmuştur. Malabar kıyılarına yönelmiş ve bir daha Delhi'ye uğramamıştır⁷⁰.

Fars körfezinden hareketle İran'a geçmiş ve Şiraz, Isfahan, Tüster'i ziyaret ederek Basra'ya inmiştir. Bağdat şehrini gezdikten sonra Şam'a gitmiştir. Bu sırada Şam'da büyük bir kıtlık baş göstermekteydi. Seyyah burada fazla durmayarak Hama ve Humus şehirlerini gezerek Helep şehrine geçmiş ve Halep emiri Hacı Ruği ile görüşmüştür. Bu dönemde Filistin ve Suriye'de görülen kıtlığı büyük bir veba salgını⁷¹ izlemiştir. Bu durum karşısında İbn Battûta, seyahatini yarıda kesmeyerek yoluna devam etmiş, Şam yoluyla Kudüs'e ve oradan Gazze'ye geçmiştir. Veba o kadar etkili olmuştur ki günde binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Nitekim Gazze şehrine varan seyyah bu şehrin bomboş bir halde olduğundan söz etmiştir⁷². Burada fazla duramayan seyyah, Mısır'a, buradan İskenderiye'ye ve 1349 yılının Nisan ayına Tunus'a varmıştır. Buradan bir gemi yolculuğu ile Sardunya adasına gelmiştir. Sardunya'dan Cezayir'e buradan da 1350 yılının kasım ayında Fas'a ulaşmış ve Sultan Ebû İnân Merini'nin huzuruna çıkmıştır⁷³. İbn Battûta 25 yıl süren gezisinin ardından 1350 tarihinde tekrar memleketi Tanca'ya dönmüştür. Bir süre Tanca'da kaldıktan sonra, ikinci gezisine çıkarak Avrupa'ya gitmiştir⁷⁴. Endülüs'e geçen seyyah, Marbella, Malaga, Hama yoluyla Gırnata'ya varmıştır. Buradan Mali'ye yönelen İbn Battûta, Mali Sultanı Mensa Süleyman ile görüştüktan sonra Büyük Sahra'yı aşarak Nijer'e gelmiştir. Seyyah 1353 yılının aralık ayında Sicilmasa'ya gelerek Fas'a dönmüştür⁷⁵. Seyyah memleketine döndüğünde 49 yaşındaydı aslında gezilerine bir süre daha devam edebilirdi fakat artık görülmeye değer bir yer kalmadığı düşüncesi İbn Battûta'nın seyahatini bitirme kararını destekler niteliktedir⁷⁶. İbn Battûta Tâmesna-

⁶⁹ LEE, ...*Ibn Batûta*, s. 240.

⁷⁰ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 323.

⁷¹ 1346-1353 yılları arasında görülen ikinci büyük salgın olan veba, Akdeniz bölgesini sararak, Anadolu'dan Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Özellikle Avrupa'da büyük bir tahribata yol açan bu salgın kara ölüm adıyla tarihe geçmiştir. Bkz. İSTEK, Emrah, "Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 36, S. 62, ss. 173-204.

⁷² GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 323.

⁷³ LEE, ...*Ibn Batûta*, s. 240.

⁷⁴ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 324.

⁷⁵ LEE, ...*Ibn Batûta*, s. 240; İbn Battûta, *Seyhatname*, I, ss. XXXI-XXXII.

⁷⁶ KAFESOĞLU, "İbn Battûta", s. 708.

Marakeş kadısı görevini yaparken 1368 tarihinde vefat etmiştir⁷⁷. Bazı kaynaklar İbn Battûta'nın vefatıyla ilgili 1369⁷⁸ ve 1378⁷⁹ tarihlerini söylemişlerdir.

---

⁷⁷ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXI.

⁷⁸ PARMAKSIZOĞLU, *İbn Batuta*, s. IV.

⁷⁹ Ahmed Rifat, ...*Târihiyye*..., s. 30; GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAMENİN TÜRK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Seyyah İbn Battûta'nın yaşadığı dönem Türk-Moğol devri olarak göze çarpmaktadır. Nitekim seyyahın gezdiği hemen hemen bütün yerler ya Türklerin ya da Moğolların hakimiyeti altında bulunmaktadır. Burada dikkat çekilecek nokta ise Moğolların uzunca bir süre Türklerle kaynaşarak birçok yerde dillerini unutmuş olmaları ve artık Türkçeyi konuşuyor olmalarıdır. Bu durumu en iyi örnekleyen ise Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın ülkesinde Türkçe konuşulması ve Çağatay Han'ı Tarmaşirin'in seyyahı karşılarken Türkçe konuşmasıdır. Seyyah gezdiği yerlerin en büyük yedi hükümdarından seyahatnamesinde bahsetmiştir. Sıralamayla yaparken ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel alanlardaki başarısını göz önünde bulundurmıştır. İlk sıraya kendi ülkesinin hükümdarı olan Ebû İnan Mernî'yi koymuş ve sırasıyla; Memlük Türklerinden Mısır ve Suriye bölgesinin hükümdarı Nâsır'ı, İlhanlı soyundan gelen Moğol kökenli Ebû Saîd'i, Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ı, Türkistan ve Maveraünnehir'de hüküm süren ve kültürel anlamda Türkleşmiş olan Çağatay hanı Tarmaşirin'i, Hindistan'da Türk Memlüklerinden Muhammed Tuğluk Şah'ı ve son olarak da Moğol hanedan üyesi olan Çin hükümdarını saymıştır⁸⁰.

İbn Battûta'nın dönemi Osmanlıların kuruluş dönemine denk gelmektedir. Anadolu'da Osmanlı hakimiyeti başlamışken diğer yandan Moğol hakimiyeti de sürmekteydi. Cengiz Han dönemi sonrası seyyahın gezdiği çoğu yerin Türklerin ve Moğolların hakimiyetinde olduğu görülmektedir. Seyyah Türklerin siyaset, bilim, ticaret ve şehircilik-imar faaliyetlerinden bahsederken onların ne kadar kabiliyet ve üstün bir yeteneğe sahip olduğunu anlatmaktadır. Seyyah kendi memleketini ve sultanını her ne kadar da sevmiş olsa dahi kendi soyundan olan Arap ve Berberilerin üstünlüğünü hiçbir şekilde savunmayarak, şehirleşmemiş ve geri kalmış Arap ve Bedevi toplumlarını eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu da gösteriyor ki İbn Battûta

---

⁸⁰ İbn Battûta, *Seyhatname*, I, ss. XXXV-XXXVI.

Türklerden övgü ile bahsederken abartı ve mübalağalardan uzak durmuş sadece objektif bir şekilde görüşlerini aktarmıştır⁸¹.

Seyahatname Anadolu'nun o dönemdeki durumu hakkında zengin bilgiler aktarmaktadır. Anadolu beyliklerinin durumu, Türklere karşı yapılan Haçlı seferleri, Alanya'nın uluslararası büyük bir liman oluşu, Germiyanogulları'nın Anadolu'da güven kaybetmesi, Eretna devletinin yüksek refahı ve zenginliği, Erzurum ve Erzincan bölgesinde birbirleri ile çatışan Türkmen beyleri, Anadolu'da Hanefi mezhebinin yaygın olması, İlhanlıların Anadolu'daki siyasi faaliyetleri, Ahilik ve Ahiliğin Anadolu'da yükselerek büyük bir güç oluşu gibi birçok konuda muazzam bilgiler vermiştir. Bu bakımdan XIV. yüzyılda Anadolu'nun siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel faaliyetlerini anlatması ve Anadolu'da yaşayan Türkler hakkında detaylı bilgiler vermesi neticesiyle İbn Battûta birinci el kaynak olarak kabul edilmektedir. Seyyahın vermiş olduğu bilgiler birçok eserle kıyaslanarak karşılaştırılmış ve doğruluğu kanıtlanmıştır⁸².

Seyyahın Anadolu'daki Türkler hakkında vermiş olduğu bilgiler fazlasıyla bizleri o döneme vâkıf kılmıştır. Tabi bu suretle seyyahın gezdiği yerleri anında not alması mümkün olmamıştır ki zaten İbn Battûta eserini kendisi kaleme almamıştır. Bu vaziyetle vermiş olduğu bilgilerin kesin doğruluğu kabul edilmekle birlikte eksikliklerinin olduğu ve bazı noktalarda yanlış bilgiler vermiş olabileceği muhakkaktır. Nitekim seyyah uzunca bir süre gezdikten sonra seyahatnamesini yazdırma imkânı bulmuştur. Bu vaziyetle seyyahın çok yer gezmesi ve çokça kişi ile birebir irtibat kurması, onun isimlerde ve mekanlarda hata yapmasına olanak sağlamış olacaktır. Fakat bu durum eserin bilgi kirliliği ve yanlış bilgilerle dolu olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine o döneme ışık tutmuş, o dönem hakkında detaylı bilgiler sunmuş muazzam bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda XIV. yüzyıl Anadolu'su için İbn Battûta'nın seyahatnamesini birinci el kaynak olarak kabul edebiliriz.

Seyyahın Türkistan ve Horasan seyahatleri Orta Asya'da yaşayan Türkler hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Eser, o dönemde yaşayan insanların kültürel ve sosyal faaliyetleri ile siyasi ve ekonomik durumları ve hatta yedikleri, içtikleri, giydiklerine dair geniş bilgiler sunmaktadır. Zaten İbn Battûta'nın eserinde insan

---

⁸¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXXVI.

⁸² İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XXXVI.

odaklı olduğu ve insan figürünü ön plana çıkarttığından bahsetmiştik. XIV. yüzyıla dair kapsamlı bilgiler veren bu eser dönemin Türk siyasi tarihi ve Türk kültürü bakımından döneme ışık tutmuştur. Bu bağlamda eser Türk tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

Ayrıca seyahatname XIV. yüzyıl Türkçesine de ışık tutmaktadır. Nitekim rihlede geçen birden fazla Türkçe kelime bulunmaktadır. George Alfred Leon Sarton⁸³ kitapta Türkçe'nin tarihi gelişimine az da olsa katkı sağlayacak birçok kelimenin bulunduğunu söylemiştir⁸⁴. Seyahatnamede yaklaşık altmış tane Türkçe kelime bulunmakla beraber bu kelimeler eserin birçok yerinde geçmektedir. Rihlede geçen bazı Türkçe kelimeler “ata, al tamga, atabey, hatun, turhan, tanrı, toy vs.” Bu kelimelere özellikle İbn Battûta'nın Türk yurtlarına yaptığı geziler sırasında rast gelinmektedir⁸⁵.

Eserin Türkçe tercümelerine baktığımız zaman, ilk kısaltılmış tercümesi 1874-1875 (h. 1291) tarihinde Süleyman Efendi Matbaasında “Tecüme-i Seyahatnâme-i İbn Battûta” adıyla basılmıştır. Bu tercümenin müellifinin kim olduğu belli değildir. Fazlasıyla yanlış ve içerik bakımından kısa olan bu tercümeden sonra, Paris'te Defremery ve Sanguinetti tarafından dört cilt halinde çevirisi yapılan metin esas alınarak, 1914-1917 (h. 1333-1335) tarihinde Damat Mehmed Şerif Paşa tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilerek İstanbul'da yayınlanmıştır⁸⁶. Bunun dışında 1881-1882 (h. 1299) tarihinde Ahmed Rifat⁸⁷, “Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye” adlı eserinin I. cildi, 30. sayfasında İbn Battûta ile ilgili kısa bir bilgi vermiştir⁸⁸. 1950 tarihinde İbrahim Kafesoğlu MEB İslam Ansiklopedisinin cilt V-2 ve 708-711

---

⁸³ Bilim tarihçisi. Belçika'nın Gent şehrinde doğmuştur. Üniversitede felsefe bölümünü okumuştur. 1911 yılında matematik alanında doktora yapmıştır. 1913 yılında bilim tarihi alanında ilk dergisi olan *Isis*'i çıkarmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Hollanda, oradan İngiltere ve son olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve Harvard Üniversitesinde felsefe dersleri vermiştir. Bkz. TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, “SARTON, George Alfred Leon”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, C. 36, ss. 167-168.

⁸⁴ AYKUT, “İbn Battûta”, s. 364.

⁸⁵ ÇAKMAKÇI, Cevdet, “İbn Battûta Seyâhatnâmesi'nde Türkçe Kelimeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C. 47, S. I, ss. 166-167.

⁸⁶ PARMAKSIZOĞLU, *İbn Battûta*, s. IV.

⁸⁷ Ahmed Rifat Efendi (ö. 1895) Tanzimat dönemi ansiklopedi yazarı, ahlâkçı ve tarihçisi. İstanbul'da doğmuştur. Yağlıkçızâde adıyla tanınmıştır. Babası Şâbanzâde ailesine mensup Mehmet Emin Efendi'dir. Devlet kademelerinde memurluk görevleri yapmıştır. Devlet görevleri dışında ilmi çalışmalarda yapan Ahmed Rifat Efendi'nin ressam olduğu da kaynaklarda belirtilmiştir. Bunun dışında daha çok Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye adlı eseri ile tanınmıştır. Bkz. ÖZCAN, Abdülkadir, “AHMED RİFAT EFENDİ, Yağlıkçızâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, C. 2, ss. 130-131.

⁸⁸ Ahmed Rifat, ...*Târihiyye*..., s. 30; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. XLVI.

sayfaları arasında değerli bilgiler aktarmıştır. 1966 tarihinde Fuad Carım “Marco Polo ve İbn Batuta” adlı eserini İstanbul’da yayınladıktan sonra, 1971 tarihinde İsmet Parmaksızoğlu özellikle Anadolu ve Kuzey Türk illeri hakkında geniş bilgiler verdiği “İbn Batuta Seyahatnâmesi’nden Seçmeler” adlı eserini yayınlamıştır. 1993 tarihinde Mehmet şeker tarafından kaleme alınan “İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahilik” adlı eseri yayımlanmıştır. Son olarak iki cilt halinde A. Sait Aykut tarafından tercümesi yapılan “İbn Battûta Seyahatnâmesi” 2004 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBN BATTÛTA DEVRİ HORASAN VE TÜRKİSTAN'IN SİYASİ

DURUMU

Bu dönemde Horasan ve Türkistan coğrafyası Çağatay Hanlığı, İlhanlı ve Altın Orda devletleri hakimiyeti altındadır. Çağatay Hanlığı'nın başında 1326 tarihinde tahta geçen ve Müslümanlığı kabul ettikten sonra Alâeddin adını alan Tarmaşirin⁸⁹, İlhanlı devletinin başında ise 1316 tarihinde babası Olcaytu'nun⁹⁰ ölümü üzerine henüz çocuk yaşta tahta çıkan Ebû Said Bahadır ve Altın Orda Devleti'nin hükümdarlığını ise Türk kültürünü yoğunlukla benimsemiş ve 1313⁹¹ yılında tahta çıkan Özbek Han sürdürmekteydi⁹². Tarmaşirin dönemi genel olarak iç karışıklıklarla geçmiştir. Nitekim Tarmaşirin'in Müslümanlığı kabulü ile her ne kadar da ticari ilişkileri geliştirmiş olsa da atlı göçebe kültürünün terk edilmeye başlanması ile Moğol gelenekçileri ile gerilimler yaşanmasına neden olmuştur. Ebû Said'in küçük yaşta tahta çıkması sebebiyle ülke yönetiminde söz sahibi olması uzunca bir zaman almıştır. Bu zaman zarfında ülke komutanlar ve emirlerin yönetimi altında bulunmaktaydı. Diğer yandan Ebû Said dönemi siyasi faaliyetlerin yoğunlukta olduğu bir dönemdir. Bunun dışında iç işlerinde de birtakım problemlerin de yaşandığı görülmektedir. Muhtemelen 1320 tarihinde Müslümanlığı kabul eden Özbek Han, hükümdarlığı süresince iyi bir yönetim anlayışına sahip olmuş ve komşuları ile iyi ilişkiler sürdürmüştür⁹³. Genel olarak Çağatay Hanı Tarmaşirin ve İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han

⁸⁹ YUVALI, Abdulkadir, "Çağatay Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, C. 8, s. 178.

⁹⁰ İlhanlı hükümdarı. es-Sultânü'l-a'zam Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-din Muhammed Hudâbende Olcaytu Han. 1282 tarihinde doğmuştur. İlhanlı Hükümdarı Argun Han'ın oğludur. Budist bir baba ile Nestûrî-hristiyan bir anneden doğan Olcaytu'ya çocukluğunda Olcay-buka, Harbende (eşek sürücüsü) adları verilmiştir. Ağabeyi Gazan Han ile Müslüman olunca Muhammed Hudâbende (Abdullah) ismini almıştır. Gazan Han'ın vefatının ardından Olcaytu Horasan'dan Ücan'a gelerek İlhanlı tahtına oturmuştur (1304). Bkz. ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Olcaytu Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 33, s. 345.

⁹¹ KAFALI, Mustafa, "Özbek Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 34, s. 107.

⁹² YUVALI, "İlhanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, C. 22, ss. 103-104.

⁹³ KAFALI, "Özbek Han", s. 108.

dönemleri siyasi faaliyetler dışında iç karışıklıklarla geçerken, Altın Orda Hanı Özbek Han dönemi sükûnet ve sakinlik içerisinde geçmiştir.

I. ÇAĞATAY HANLIĞI

Cengiz Han'ın ikinci oğlu olan Çağatay, babasının mirasından kalan Isıkgöl ve Balkaş Gölünün güneydoğusunda bulunan İli nehri havzasını, Talas ve Çu bölgelerini almıştır⁹⁴. Doğu ve Batı Türkistan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu bölge dini çeşitlilik bakımından da öne çıkmaktadır. Nitekim yerleşik Maverâünnehir'de İslam dini, göçebe toplumlar arasında Şamanizm⁹⁵ yaygın olarak yaşanmakla birlikte Nestûri⁹⁶ ve Buda⁹⁷ dinleri de görülmektedir⁹⁸. Çağatay Han'ın 1242 tarihinde ölümüyle birlikte oğlu Kara Hülagü 1251 tarihine kadar, Kara Hülagü'den sonra eşi Orokina Hatun⁹⁹ 1261 tarihine kadar Çağatay Hanlığı'nın başında bulunmuşlardır. Daha sonra Barak Han 1266-1271 tarihleri arası, Duva Han 1282-1306 tarihleri arası, Kebek Han 1318-1326 tarihleri arası hüküm sürmüşlerdir¹⁰⁰. Kebek Han'ın ardından İlçigiday ve Tuva Timur Hanların kısa süren hükümdarlıklarından sonra 1326 tarihinde Tarmaşirin Han Çağatay Hanlığı'nın hükümdarlığına geçmiş ve Müslümanlığı kabul ettikten sonra Alâeddin adını almıştır¹⁰¹. Tarmaşirin, Duva Han'ın oğludur. Mübarek Şah ve Barak Han'dan sonra Çağatay sülalesinde han olan üçüncü Müslüman liderdir. Onun ile birlikte Çağatay Hanlığı tamamıyla Müslümanlığı kabul etmiştir. Tarmaşirin Han, İslam medeniyetini diğer Müslüman beylerden daha çok benimsemiştir¹⁰².

Tarmaşirin devri mühim olayların cereyan ettiği bir döneme denk gelmektedir. Tarmaşirin Han 1327 tarihinde Hindistan'a büyük bir yağma seferi

⁹⁴ GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Çev. Halil İnalçık, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 332.

⁹⁵ Eski taş çağında ortaya çıkarak günümüze kadar gelen ve günümüzde Sibiryaya ve Orta Asya'da varlığını sürdüren inanış biçimi. Bkz. GÜNGÖR, Harun, "Şamanizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2010, C. 38, ss. 325-328.

⁹⁶ İstanbul Patriği Nestûr'un öncülüğünde oluşan bir Hristiyan mezhebi. Bkz. ALBAYRAK, Kadir, "Nestûrilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 33, ss. 15-17.

⁹⁷ Buda'nın M.Ö. VI. yüzyılda Hindistan'da kurduğu din ve felsefe sistemi. Bkz. TÜMER, Günay, "Budizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, ss. 352-360.

⁹⁸ GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Çorum, Karam Yayınları, 2006, s. 358.

⁹⁹ Bkz. Dokuz Hatun.

¹⁰⁰ TOGAN, ...*Türk Tarihi...*, s. 63.

¹⁰¹ AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 5.

¹⁰² KAFALI, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 135.

düzenleyerek Delhi kapılarına kadar ilerlemiştir. Bazı kaynaklar yüklü bir miktarda vergi aldıktan sonra Tarmaşirin Han'ın çekildiğinden bahsederken, bazı kaynaklar ise Delhi sultanı Muhammed Tuğluk Şah'ın onu yenerek geri püskürttüğünü söylemiştir¹⁰³. Tarmaşirin Han, İlhanlı Devleti'ne karşı Delhi Türk Sultanlığı ile ittifak kurmuştur¹⁰⁴. el-Ömerî'nin¹⁰⁵ ifade ettiğine göre Tarmaşirin'in İslamiyet'i kabul etmesi ile İslam ülkeleri ve Çağatay Hanlığı arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler gelişme göstermiştir¹⁰⁶. Fakat Tarmaşirin'in İslam ülkeleri ile iyi ilişkiler içinde olması, Moğol gelenek ve göreneklerine bağlı bazı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır¹⁰⁷. Tarmaşirin adını Sanskritçeden almış olmasına rağmen Müslümanlığı kabul ettikten sonra değiştirerek Alâeddin adını alması, her ne kadarda Müslüman olan Maverâünnehir'de hoş karşılanırsa da Cengiz Han geleneklerine bağlı Isıkgöl ve İli göçebelerinin hoşuna gitmemiştir. Bu durum karşısında Tarmaşirin'e karşı gelenekçiler tarafından isyan çıkarılmıştır¹⁰⁸.

Seyyah kitabında geçen “toy” yani ziyafet kelimesini kurultay anlamında kullanmıştır. Seyyaha göre toy her yıl kurulan bir meclistir. Bu meclise Cengiz'in halefleri, emirler, seçkin kişiler ve kumandanlar katılıyordu fakat Tarmaşirin, kendisine karşı oluşum içerisinde olan ve isyan çıkaranları kendini haklı çıkarmak maksadı ile bu kurultaya çağırılmamıştır¹⁰⁹. Bu durum Çağatay Hanlığı'nın merkezi olan Maverâünnehir ile Almaliğ¹¹⁰ arasında ikiliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tarmaşirin Moğol gelenekçi taraftarı sindirmek maksadı ile oğlu Celâeddin Sencer'i Semerkant'a yerleştirerek bir nebze olsun Almaliğ şehrini kontrol etme imkânı elde etmek istemiştir¹¹¹.

¹⁰³ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 346.

¹⁰⁴ YUVALI, “Çağatay Hanlığı”, s. 178; KAFALI, *Çağatay Hanlığı*, s. 136.

¹⁰⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) Memlükler dönemi devlet adamı, tarih ve coğrafya bilgini ve yazar. 11 Haziran 1301 tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur. Ömerî adı, soy kütüğünün Hz. Ömer'e dayanmasından dolayıdır. Bkz. EL-ALEVÎ, Abdülazîz, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, C. 19, ss. 483-484.

¹⁰⁶ BARTHOLD, V. V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Râgıp Hulusi Özdem, Yay. Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, Ankara, TTK Yayınları, 2013, s. 171.

¹⁰⁷ YUVALI, “Çağatay Hanlığı”, s. 178; KAFALI, *Çağatay Hanlığı*, s. 136.

¹⁰⁸ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 346.

¹⁰⁹ BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 171; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 535.

¹¹⁰ Türkistan'da bugünkü Kulca'nın kuzeybatısında bulunan tarihi bir şehir. XIII. yüzyılın başlarından itibaren bilinen şehir, kaynaklarda Almaliğ olarak zikredilmiştir. Bkz. ESİN, Emel, “Almaliğ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, C. 2, s. 506.

¹¹¹ KAFALI, *Çağatay Hanlığı*, s. 136.

Çağatay hanlarının her yıl doğuda Çin'e yakın bir yerde bulunan Almalığ şehrine gitmeleri bir âdettendir¹¹². Fakat Tarmaşirin Almalığ şehrine dört sene boyunca gitmemiştir¹¹³. Bu durum karşısında gelenekçi Moğollar, Tarmaşirin'in amcaoğlu Bûzun'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Amaçları Tarmaşirin'i tahttan indirip daha gelenekçi olan Bûzun'u başa geçirmekti. Aslında bakıldığı zaman Bûzun'da Müslümandı fakat buradaki Tarmaşirin düşmanlığı, sultanın ataları Cengiz'in yasalarına aykırı hareket etmesiydi. Bûzun kendisine biat edilince hemen harekete geçmiştir. Tarmaşirin Han ise bu durumdan haberdar bir şekilde kumandanları tarafından öldürüleceği düşüncesi ile gizli dostu Gazne valisi Buruntayh'ın yanına gitmek için yola koyulmuştur. Sultan, Ceyhun'u geçip Belh yoluna saptıktan sonra Kebek Han'ın oğlu Yankî'nin adamlarından birisi sultanı görmüş ve acelece Yankî'ye haber vermiştir. Yankî harekete geçerek amcası Tarmaşirin'i yakalayarak onu zindana atmıştır¹¹⁴. Bu arada Bûzun, Semerkant ve Buhara'yı kendi hakimiyeti altına almıştır. Yankî, Tarmaşirin Han'ı Bûzun'a teslim etmiştir. Daha sonra Tarmaşirin'i öldürerek Nesev kentine defnetmişlerdir¹¹⁵. Kısaca bu olayla ilgili olarak; İslamiyet'in hızlı bir şekilde Çağatay Hanlığı'nda yayılması ve buna Tarmaşirin'in destek vermesi üzerine Çağatay Hanlığı'nı yeniden canlandırmak isteyen gelenekçi Yedisu ve Cungarya'da bulunan Moğol beyleri Tarmaşirin'i tahttan indirerek onu öldürmüşlerdir. Tarmaşirin'in öldürülmesi üzerine Çağatay Hanlığı'nda karışıklıklar çıkmış ve bu karışıklıklar otuz yıl devam etmiştir¹¹⁶.

Batı bölgesinde göçerler ile yerleşikler arasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ilişkiler sınır kavramını ortadan kaldırmıştır. Yani göçerleri ve yerleşikleri birbirinden ayıran sınır belirsizleşmeye başlamıştır. Bu durum Çağatay ulusunun zamanla istikrarsızlaşmasına neden olmuştur¹¹⁷. Siyasi bir birlikteliğin olmaması sonucu Çağatay ulusu ikiye ayrılmıştır. Birisi yerleşik ve halkın çoğunluğu Müslüman olan

---

¹¹² DEFREMERY, Charles François, SANGUINETTI, Beniamino Raffaello, *Voyages D'Ibn Batoutah*, Paris, C. 3, 1855, s. 41.

¹¹³ BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 171.

¹¹⁴ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, ss. 41-42.

¹¹⁵ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 535-536.

¹¹⁶ YUVALI, "Çağatay Hanlığı", s. 178.

¹¹⁷ GOLDEN, *Türk Halkları...*, s. 359.

Maverâünnehir, diğeri ise Moğol gelenek ve göreneklerine bağlı, atlı-göçebe kültürünü devam ettiren Moğolistan olmuştur¹¹⁸.

İbn Battûta Tarmaşirin Han ile Görüşüyor

İbn Battûta'yı kışın çadırında ağırlayan Tarmaşirin, seyyahı karşıladığı zaman ona Türkçe selam vermiştir. “*Hoş mîsen, yahşî mîsen? Kutlû, eyû sen!*” demiştir¹¹⁹. Bu selamlaşmadan sonra halkın şikayetlerini dinlemek için meclisine gitmiştir. O, küçük-büyük, kadın-erkek, zengin-fakir fark etmeksizin herkesin şikayetini dinlemiştir. Daha sonra sultan işlerini bitirdikten sonra seyyahı huzuruna çağırtmıştır. Sultanın huzuruna çıkan seyyah burada gördüklerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. “Onu altın simli ipek kumaşla döşenmiş minbere benzeyen bir kürsüde oturur halde gördüm ve çadırının içi de simli ipekle kaplanmış vaziyetteydi. Sultanın başucunda yakut ve mücevher benzeri bir taç asılı bulunmaktaydı. Sağ ve sol taraflarında ileri gelen kumandanlar oturmuşlardı. Hanedana mensup çocuklar ellerinde yelpazeler tam ön tarafta ayakta duruyorlardı. Çadırın kapısında naib, vezir, hacib ve mühürdar bulunuyordu. Onlar mühürdara altamga adını veriyorlardı. Çadırdan içeriye girdim bu saydığım dört kişi beni sultanın huzuruna çıkardılar. Sultana selam verdim. Sultan Tarmaşirin bana Mekke, Medine, Kudüs, Dımaşk, Mısır, Irakeyn bölgesini ve bu bölgenin sultanlarına dair sorular sordu. Bende tek tek cevapladım. Öğle ezanı okununca namaz için çadırdan çıktık, hükümdarla yan yana namaz kıldık¹²⁰. Kış pek şiddetliydi, hava çok soğuktu ama sultan sabah ve yatsı namazlarında cemaati asla terk etmiyor, namazını onlarla birlikte eda ediyordu. Ayrıca sabah namazından güneşin doğuşuna kadar mescitte kalıyor, dualarını Türkçe yapıyordu. Mescitte ibadette bulunanlarla ayrı ayrı selamlaşıyor onlara karşı içten ve samimi davranıyordu. Sultana hediye olarak getirilen kuru üzüm ve hurmayı kendi eliyle mescittekilere dağıtıyordu¹²¹.

Tarmaşirin Han'ın mürşitlerinden İmam Hüsamettin Yaği Farsça konuşan fakat her gün sabah namazından sonra zikirlerini Türkçe olarak idame eden birisidir. İbn Battûta, Yaği'nin kendisine tercümanlık yaptığını söylemiştir¹²². Seyyah

¹¹⁸ YUVALI, “Çağatay Hanlığı”, s. 178.

¹¹⁹ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 33; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 532.

¹²⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 533.

¹²¹ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 36.

¹²² BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 171.

Tarmaşirin'den bahsederken; “Büyük bir güce sahip, kalabalık bir ordusu bulunan, geniş sınırlara ulaşmış bir ülkesi vardır. Halkı tarafından sevilen, sayılan adaletli bir liderdir” demiştir¹²³.

II. İLHANLI DEVLETİ

1251 tarihinde yapılan kurultay ile Mongka Kağan İran Hanlığı'nı küçük kardeşi Hülagü'ye vermeyi kararlaştırmıştır. Öncelik olarak İran'da bulunan iki dini kuvveti; İsmailiye Beyliği ve Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırarak Suriye'yi fethetmeyi amaçlayan Hülagü, bu emeline ulaşarak İran'da egemenliği eline almış ve İlhanlı Devletini kurmuştur¹²⁴. Hülagü'nün 1265 tarihinde ölümü üzerine oğlu Abaka başa geçmiş ve 1282 tarihine kadar tahtta kalmıştır. Daha sonra onun kardeşi Teküdar Ahmed 1284 tarihine kadar, Abaka'nın oğlu Argun 1291 tarihine kadar, Argun'un kardeşi Keyhatu 1295 tarihine kadar, onun kardeşi Baydu'nun kısa süren hükümdarlığından sonra Argun Han'ın oğlu Mahmud Gazan 1295 tarihinde tahta geçmiş ve 1304 tarihine kadar hüküm sürmüştür. Daha sonra onun kardeşi Olcaytu 1316 tarihine kadar İlhanlı Devleti'nin hükümdarlığını üstlenmiştir¹²⁵. Olcaytu 16 Aralık 1316 tarihinde öldüğü zaman Ebû Said henüz on iki yaşındadır¹²⁶. İlhanlı devletinde en uzun süre tahtta kalan hükümdarı Ebû Said'in hükümdarlığı sürekli olarak feodal karışıklıklar içinde geçmiştir¹²⁷. Ebû Said'in küçük yaşta olmasını fırsat bilen Çağatay Prensi Yasâvur, 1317'de Horasan'ı istila etmiştir. Ertesi yıl Mâzenderan'ı işgal eden Yasâvur, Emir Hüseyin kumandasında gönderilen İlhanlı kuvvetleri tarafından geri çekilmeye mecbur bırakılmıştır¹²⁸.

Bu dönemde vezirlik görevini iki kişi üstlenmektedir. Birisi Reşîdüddin¹²⁹ diğeri ise Tâceddin Ali Şah'tır¹³⁰. Bu iki vezir arasında sürekli devam eden bir

¹²³ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 531.

¹²⁴ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 356.

¹²⁵ TOGAN, ...*Türk Tarihi*..., s. 222.

¹²⁶ SPULER, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, TTK Basımevi, 1957, s. 135.

¹²⁷ ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, ss. 562-563.

¹²⁸ YUVALI, “Ebû Said Bahadır Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, C. 10, s. 218.

¹²⁹ Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, İlhanlı devlet adamı, tabip, âlim ve tarihçi. Hemedan'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili olarak 1247- 1250 yılları arası verilmektedir. Hekimlikle uğraşan bir Yahudi ailesinin çocuğudur. Otuz yaşlarında iken İslamiyet'i benimsediği rivayet edilmektedir. Gazan Han döneminde vezir tayin edilmiştir. Bkz. ÖZGÜDENLİ, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2008, C. 35, ss. 19-20.

¹³⁰ YUVALI, “Ebû Said Bahadır Han”, s. 218.

mücadele söz konusudur. İkilinin arasındaki mücadele gittikçe şiddetlenmişti. Tâceddin ve onun tarafını tutanlar, Reşidüddin'i bir an önce bertaraf etmek istiyorlardı ve netice itibarıyla Reşidüddin'i Olcaytu'nun ölümü ile itham etmişlerdir. Ölümüne mahkûm edilen Reşidüddin, 17 Temmuz 1318 tarihinde idam edilmiştir¹³¹. Böylelikle vezir Tâceddin gücünü arttırarak tek başına devletin veziri olmuştur¹³². Devletin en değerli ve en büyük devlet adamı ve yazarı olan Reşidüddin'in ömrü böylelikle son bulmuştur. Vezir Tâceddin devletin idaresini tek başına eline alarak, kendisine karşı olanları bertaraf etmiştir¹³³.

Ebû Said'in saltanatının ilk yıllarında iktidar Emir Çoban'ın elinde bulunmaktadır. 1317 tarihinden 1327 tarihine kadar İran'ı Emir Çoban yönetmiştir¹³⁴. Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ın 1319 tarihinde Şirvan'a girmesi üzerine Emir Çoban kumandasındaki İlhanlı kuvvetleri karşısında tutunamayıp Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştür¹³⁵. Emir Çoban, Özbek Han ile mücadele ederken sefer sırasında kaçan Moğol beylerini ve Kurumşi'yi şiddetle cezalandırmış hatta bazılarının da Özbek Han tarafında yer almalarından ötürü idam ettirmiştir. Kurumşi ve Nâşerüddin gibi bir grup Moğol beyi Emir Çoban'ı ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir. Her ne kadar da Ebû Said'den Emir Çoban'ı idam etmelerini istemiş olsalar da Vezir Tâceddin'in isteği üzerine sultan onların bu isteklerini reddederek Emir Çoban'ın yanında yer almıştır¹³⁶. Emir Çoban'ın tekrar işine dönmelerinden rahatsız olan Moğol beyleri Ebû Said'e karşı silahlanmışlardır. Ebû Said'in de bizzat katıldığı bu mücadelede asi Moğol beyleri 20 Haziran 1319 tarihinde bozguna uğratılmıştır¹³⁷. Ebû Said bu mücadelede göstermiş olduğu kahramanlıktan ötürü "Bahadır" unvanını almıştır¹³⁸.

1321 tarihinde Gürcistan'da karışıklık çıkmış ve Ebû Said komutan Bolod Kaya'yı oraya göndererek karışıklığı önlemiştir. Daha sonra Emir Çoban'ın Anadolu'da vali olan oğlu Timurtaş 1322 tarihinde Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak için isyan etmiş fakat Emir Çoban oğlunu ikna ederek Ebû Said'in huzuruna

¹³¹ ÖZGÜDENLİ, "Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", s. 20; SPULER, *İran Moğolları*, s. 135.

¹³² SPULER, *İran Moğolları*, s. 135.

¹³³ YUVALI, "İlhanlılar", s. 104.

¹³⁴ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386.

¹³⁵ YUVALI, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

¹³⁶ SPULER, *İran Moğolları*, ss. 135-136; YUVALI, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, s. 281.

¹³⁷ SPULER, *İran Moğolları*, s. 136; YUVALI, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

¹³⁸ YUVALI, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

çıkarmıştır. Timurtaş'ı affeden Ebû Said onun tekrar Anadolu'ya göreve dönmesine müsaade etmiştir¹³⁹. 1324 senesinin başlarında Vezir Tâceddin Ali Şah ölmüştür. Devlet tarihinde ilk defa bir vezir eceliyle ölmüştür. Nitekim daha önceki vezirlerin tamamı idam edilmiştir¹⁴⁰. Emir Çoban daha sonra Terek'e kadar ilerleyerek Kıpçak Hanlığı'na karşı önemli bir zafer kazanmıştır. 1326 tarihinde Emir Çoban'ın oğlu Hüseyin, Horasan'ı istilada bulunan Tarmaşirin'i yenerek geri çekilmesini sağlamıştır. Bir süre sonra Ebû Said, Emir Çoban'ın himayesi altında olmaktan bıkararak onunla ilgisini ve alakasını kesmiştir¹⁴¹.

Ebû Said, Emir Hasan b. Hüseyin ile evli olan Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun ile evlenmek istemiştir. Bu durum Emir Çoban'ı zor duruma sokmuştur. Nihayetinde Ebû Said'in bu isteği sonuç bulamayınca ikilinin arası açılmış ve Çağatay Hanlığı'nın Horasan'a saldırması neticesinde Emir Çoban, Ebû Said'den Horasan'a sefer için müsaade istemiştir. Böylelikle kendisine karşı sarayda düşman ve arkasından entrikalar çevirecek olan ümerayı da yanında götürerek onları kontrol altında tutmuştur¹⁴².

Zamanla sükûnet sağlanmışken Ebû Said'in validesi Dünya Hatun onun yanına gelerek sitem etmiştir. "Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca fazlasıyla ileri gitti ve namusumuzu lekelemeye kalkıştı! Önceki geceyi babanın haremdeki Togay Hatun'un yanında geçirdi! Bu geceyi de benim yanımda geçirecekmiş haber gönderdi! Artık buna bir çözüm bul! Artık bu olanların çaresi yoktur! Komutanlarına ve askerlerine haber yolla, onları topla! O, soysuz kaleye çıkınca onu hemen yakalayabilirsin! Allah onun da babasının da hakkından gelir!" demiştir. Annesi Dünya Hatun'un anlattıkları Ebû Said'i derinden sarsmış ve gururunu incitmiştir. Bu sırada Emir Çoban ise Horasan'da bulunmaktaydı. Bunun üzerine Ebû Said gerekli tedbir ve önlemleri almıştır. Dımaşk Hoca'nın kaleye girdiğini öğrenince emrindeki askerleri onu yakalamaları için görevlendirmiştir. Seher vakti Dımaşk Hoca yanında bulunan Hacı Mısrî ile kale kapısının orada görülmüşlerdir. Fakat kalenin kapısına zincir vurulmuştur. Dımaşk Hoca'nın yanında bulunan Er Hacı Mısrî kılıcı ile bu zinciri kırmıştır. İçeriye girince askerler tarafından etrafları sarılmış ve Dımaşk

---

¹³⁹ SPULER, *İran Moğolları*, ss. 136-137; YUVALI, *İlhanlı Tarihi*, s. 282.

¹⁴⁰ SPULER, *İran Moğolları*, s. 139.

¹⁴¹ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386.

¹⁴² SPULER, *İran Moğolları*, ss. 138-139.

Hoca'yı öldürmüşlerdir¹⁴³. Ebû Said, Emir Çoban'ın akrabalarının yakalandığı yerde hemen idam edilmelerini emretmiştir¹⁴⁴. Bu olay Emir Çoban'ın kulağına gidince oğullarını da yanına alarak yola koyulmuştur. Diğer yandan Emir Çoban'ın emrinde Tatar askerleri bulunmaktaydı. Emir Çoban ve Ebû Said'in askerleri karşı karşıya gelince Emir Çoban emrindeki askerler onu bırakarak Ebû Said'in tarafına geçmişlerdir. Bu durum karşısında Emir Çoban geriye çekilmek zorunda kalmış ve kaçarak gizlenmiştir¹⁴⁵. Emir Çoban, bir zamanlar büyük iyiliklerinin dokunduğu İlhanlı hakimiyetindeki Herat Emiri Gıyâseddîn'e sığınmıştır. Birkaç gün sonra Emir Gıyâseddîn, Ebû Said'in emriyle Kasım 1327 tarihinde Emir Çoban ve yanında bulunan oğlunun başını keserek sultana göndermiştir¹⁴⁶.

Emir Çoban'ın öldürülmesi ile oğullarının ne olacağı konusu da belirginleşmiştir. En büyük oğlu Hasan daha önce Harizm'de savaşta ölmüştür¹⁴⁷. Diğer oğulları Hasan ve Talış, Özbek Han'ın yanına gitmişlerdir. Özbek Han ilk başta bu iki kardeşi güzel bir şekilde misafir etmesine rağmen, zamanla yanlış tavır ve hareketlerinden dolayı onları idam ettirmiştir¹⁴⁸. Timurtaş Anadolu'da bir kaleye sığınmıştır. Mısır sultanı Melik Nâsır ile kendisinin kabulü için görüşmeler sürdürmüştür. Bir müddet sonra Timurtaş, Mısır sultanının kendisini kabul edeceğini öğrenince onun yanına gitmiştir. Timurtaş, Mısır sultanının emri altında çalışanlara cömertçe davranınca sultan bu durumdan hoşnut kalmayarak kendisine rakip olacağı düşüncesi ile Timurtaş'ı hapis ettirmiştir. Ebû Said, Mısır sultanından Timurtaş'ın öldürülmesini istemiş ve bu isteği geri çevrilmemiştir. Netice itibariyle Timurtaş Ağustos 1328 idam edilmiştir¹⁴⁹.

Emir Çoban'ın öldürülmesi ve kendisine karşı muhalefet ve tehdit olacakların bertaraf edilmesinden sonra Ebû Said ülke idaresinde ipleri tamamıyla eline almıştır. Daha önce bahsettiğimiz ve sonuca bağlanmayan Emir Çoban'ın güzeller güzeli kızı Bağdat Hatun'a karşı büyük bir aşk ve sevgi besleyen Ebû Said, onunla evlenmek için tekrar harekete geçmiştir. Bağdat Hatun, Ebû Said'in halasının oğlu Hasan ile

---

¹⁴³ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 323.

¹⁴⁴ AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, İstanbul, Tekin Yayınevi, C. 5, 1989, s. 2163; SPULER, *İran Moğolları*, s. 139.

¹⁴⁵ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 323.

¹⁴⁶ YUVALI, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219.

¹⁴⁷ SPULER, *İran Moğolları*, s. 141.

¹⁴⁸ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 324.

¹⁴⁹ SPULER, *İran Moğolları*, s. 141; AVCIOĞLU, *Türklerin Tarihi*, V, s. 2163.

nikahlıydı. Ebû Said'in baskıcı ve ısrarcı tavırlarından sonra Hasan, Bağdat Hatun'dan boşanmıştır. Bunun üzerine sultan Bağdat Hatun'u nikahına alarak, diğer eşlerinden daha fazla alaka göstermiştir. Bağdat Hatun sultan Ebû Said'i etkileyerek diğer bütün kadınları bertaraf etmiştir¹⁵⁰. Fakat Ebû Said yeğeni¹⁵¹ Dilşad Hatun'a âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. Bağdat Hatun kendisini terk edilmiş ve ihmal edilmiş hissederek Ebû Said'i zehirleterek 30 Kasım 1335 tarihinde öldürtmüştür¹⁵².

Büyük vezir Reşidüddin'in idamı, Emir Çoban gibi önemli ve kuvvetli bir komutan ve devlet adamının öldürülmesi İlhanlı Devleti için çok sarsıcı ve ağır olmuştur. Bunların üzerine birkaç yıl sonra Ebû Said'in de ölümü ile İlhanlı Devletini ayakta tutacak bir şey kalmamıştır. Onun ölümü ile İlhanlı Devleti eski gücüne kavuşamamış ve yavaş yavaş dağılma sürecine girmiştir¹⁵³. Bu dönemde İlhanlı Devletinde karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Cengiz Han'ın soyundan gelen Arpa Han İlhanlı tahtına çıkarılmıştır. Fakat gerekli ilgiyi görmeyen ve büyük komutanları etrafında toplayamaması sebebiyle tahtta fazla duramamıştır. Ebû Said'den hamile kalan Dilşad Hatun'un erkek çocuk doğuracağı düşüncesi ile onu tahta oturtma düşüncesi oluşmuş fakat Dilşad Hatun kız çocuğu doğurmuştur. Bu durum karşısında büyük komutan ve devlet adamları Cengiz Han'ın soyundan gelen kukla konumundaki prenslerin gölgesinde kanlı bir iktidar mücadelesine girişmişlerdir¹⁵⁴. Ne siyasi anlamda ne de askeri anlamda etkinliği ve gücü kalmayan İlhanlı Devleti bu dönemden sonra dağılma sürecine girerek tamamen yok olmuştur¹⁵⁵.

Seyyahın Ebû Said Bahadır Han'a Dair Notları

Ebû Said Irakeyn ve Horasan bölgesinin hükümdarıdır. Onun babası İslamiyet'i kabul etmiş Muhammed Hudâbende (Olçaytu)'dir. Hudâbende öldüğü zaman Ebû Said henüz küçük yaşta idi. Bağdat'ta onu görmüştüm yakışıklı, yiğit bir delikanlıydı. Yüzünde henüz tüy bile yoktu. O zamanlar yaşının küçük olması sebebiyle ülkede Emir Çoban'ın sözü geçiyordu. Ebû Said sadece ismen hükümdardı. Hatta anlatılanlara göre bir bayram günü Ebû Said'in paraya ihtiyacı olmuş ve bulamayınca bir tüccara gidip ihtiyaçlarını buradan karşılamıştır. Daha sonraları

¹⁵⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 324-325.

¹⁵¹ SPULER, *İran Moğolları*, s. 143.

¹⁵² İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 325.

¹⁵³ GÜNALTAY, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 321.

¹⁵⁴ AVCIOĞLU, *Türklerin Tarihi*, V, s. 2165.

¹⁵⁵ GROUSSET, *Stepler İmparatorluğu*, s. 386.

Bağdat ziyaretim sırasında Ebû Said'i tekrar görme imkânım oldu. Veziri Reşidüddin ile Ebû Said'i sandalla Dicle nehrinde gezerken gördüm. Karşısında kendisine isyan eden Emir Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca oturuyordu. Sağında ve solunda şarkı söyleyenleri ve sazcuları taşıyan iki kayık bulunuyordu. O gün Ebû Said'in cömertliğine ve merhametine şahit oldum. Sıraya girmiş âmâlar durum ve vaziyetlerinden şikâyet ediyorlardı. Orada bulunan âmâların her birine bir kılavuz hizmetçi tayin edilip, bir kat giysi ve geçimlerini sağlayacakları kadar da para vermiştir¹⁵⁶.

III. ALTIN ORDA DEVLETİ

Arap kaynaklarında Deşt-i Kıpçak adıyla geçen Altın Orda Devleti'nin hüküm sürdüğü bölge Dinyeper Nehri'nden başlayarak Volga Nehri'nin doğusuna kadar uzanan geniş bir coğrafyadır. Bu bölge Bizans kaynaklarında "Kuman" olarak geçmektedir¹⁵⁷. Moğol dilinde çadır anlamına gelen "orda" ile devletin kurucusu Batu Han'ın çadırının üst kısmının altın yıldızlarla süslü olması münasebeti ile bu devlete Altın Orda denilmiştir¹⁵⁸.

Cengiz Han'ın oğulları Çağatay ve Ögeday hanların kısa süren bir iktidarlarının olması münasebetiyle Cengiz'in torunu Batu Han bu sülalede en itibarlı kişi konumuna gelmiştir. Rahat bir ortam bulan ve itibar gören Cuci'nin oğlu Batu Han bahsettiğimiz geniş coğrafyaya hâkim olarak başkent Saray olmak üzere Altın Orda Devletini kurmuştur¹⁵⁹. Batu Han'ın 1256 yılında ölümü ile birlikte oğulları Sartak ve Ulakçı bir seneden daha az bir sürede artarda ölünce ülkede bir müddet karışıklık baş göstermiştir. Sartak ve Ulakçı Hanların ölümü ile birlikte devletin yönetimi Batu Han'ın kardeşi Berke Han'a geçmiş ve böylelikle ülkedeki kısa süren karışıklık sona ermiştir¹⁶⁰. Nitekim Berke Han, bu karışıklık döneminden faydalanan ve bağımsızlığını ilan eden Galiçya liderini tekrar itaat altına almış, Baybars ile ittifak kurarak Altın Orda Devleti üzerinde hakimiyet kurmak isteyen Hülagü Han'ı yenilgiye uğratmıştır. Daha sonraları İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile yaptığı mücadeleyi

¹⁵⁶ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 321-322.

¹⁵⁷ YAKUBOVSKIY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 3.

¹⁵⁸ SARAY, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1989, C. 2, s. 538.

¹⁵⁹ SARAY, "Altın Orda Hanlığı", s. 539.

¹⁶⁰ BİROL, Nurettin, *İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991, s. 12.

kaybeden Berke Han 1266 yılında hayatını kaybetmiştir. Berke Han'ın ölümü üzerine Altın Orda tahtına geçen Mengü Timur zamanında devlet mevcut konumunu korumuştur. Mengü Timur'dan sonra 1280 yılında başa geçen Tuda Mengü Han zamanı hiç iç açıcı olmamıştır. Nitekim bu devirden sonra yirmi beş yıl sürecek olan fetret devri yaşanmıştır¹⁶¹.

1312 yılında Altın Orda tahtına oturan Özbek Han Mengü Han'ın torunu, Tuğrulca Han'ın oğludur¹⁶². Aslında Özbek Han'ın tahta çıkış tarihi ile ilgili 1312-1314 yılı arası söylenebilir nitekim net bir tarihi söylemek mümkün değildir. Fakat 1313 yılında Özbek Han adına Kırım'da basılmış bir sikkenin bulunması tahta çıkış tarihi ile ilgili önemli bir bilgi vermektedir. Özbek Han'ın tahta çıktığında kaç yaşında olduğu da meçhuldür. Bazı kaynaklar otuz yaşlarında olduğunu, bazılarında on üç olduğu söylenmektedir¹⁶³. İbn Battûta, Özbek Han'ın hükümdarlığı döneminde bölgeyi ziyaret ederek onunla görüşmüştür. Özbek Han iktidarının ilk senelerinde dağılan ve düzeni bozulan devleti tekrar toparlamak için şiddetli bir siyaset takip etmiştir. Kutlu Dümur sayesinde Altın Orda hükümdarlığını elde eden Özbek Han, onu Harizm valisi olarak tayin etmiştir. Kutlu Dümur, Özbek Han'a fazlası ile yardımcı olarak ona öğütler vermiş ve bu sayede han kendisine rakip olan ve düşmanlık besleyen herkesi bertaraf etmiştir. Başkent Saray Berke, Özbek Han zamanında gelişme göstererek büyük bir şehir olmuştur. Zaten Saray Berke şehrini o dönem buraya giderek anlatan seyyah İbn Battûta en güzel şekilde tasvir etmiştir¹⁶⁴. "Saray Berke şehri büyük bir ova üzerine kuruludur. Çok büyük olan bu şehir dünyanın en güzel şehirlerinden birisidir. Cadde ve sokaklarının tıklım tıklım olması bu şehrin ne kadar kalabalık olduğunun göstergesidir. Geniş yollara ve caddelere sahip bu şehrin çarşıları da güzeldir. Saray Berke o kadar geniş ve büyük bir şehirdir ki gezmek için sabah atlarımızla yola koyulduk ancak öğle vakti diğer ucuna vardık" demiştir¹⁶⁵.

Özbek Han dış siyasette Memlükler ile kültürel, ticari ve diplomatik ilişkileri sıkı tutmuştur. Özbek Han'dan önceki devirlerde olduğu gibi bu ilişkilerde bir yenilik olmamıştır. Memlük sultanı Melik Nâsır'ın Altın Orda prensesi ile evlenmek istemesi

---

¹⁶¹ SARAY, "Altın Orda Hanlığı", s. 539.

¹⁶² TIESENHAUSEN, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 287.

¹⁶³ KAFALI, "Özbek Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 34, s. 107.

¹⁶⁴ YAKUBOVSKIY, *Altın Ordu...*, ss. 72-73.

¹⁶⁵ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 517.

üzerine ilişkiler iyice sıkılaştırmıştır. İki taraf birbirlerine hediyeler göndererek bu ilişkiyi tescillemişlerdir. Fakat Özbek Han'ın prenses için fazlaca başlık parası istemesi üzerine ilişkiler biraz sekteye uğrasa da sonuç olarak prenses Tulunbay Memlük sultanı Melik Nâsır ile evlenmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Özbek Han kötü bir haber almıştır. Bu habere göre Memlük sultanının prenses Tulunbay'ı kovduğu ve bir köleye verdiği söylenmiştir. Bunun üzerine Özbek Han çok sinirlenmiş ve Memlük sultanına bir elçi göndererek memnuniyetsizliğini bildirmişse de sultan bunu yalanlamıştır¹⁶⁶.

İlhanlı Devleti ile iyi ilişkiler Olcaytu'nun 1316 yılında ölmesi ile birlikte sekteye uğramıştır. Nitekim Ebû Said'in küçük yaşta tahta geçmesi ve İlhanlı Devleti'nin vezirler tarafından yönetilmesi bu iyi ilişkilerin bitiş sebebi olmuştur. 1318 yılında iki devlet arasında bir çatışma meydana gelmişse de bir netice alınamamıştır¹⁶⁷. 1319 yılında Bizans ile ilişkilerin bozulması neticesinde bu bölgeyi yağma eden Altın Orda kuvvetleri 1324 yılında 120 bini bulan ordusu ile Edirne yakınlarına kadar gelerek Trakya'yı kırk gün boyunca talan ve tarumar ederek birçok ganimet ile esir elde etmişlerdir¹⁶⁸.

İlhanlı Devleti hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın 1335 yılında zehirlenerek ölmesi üzerine Özbek Han, İlhanlılar ile yeni bir mücadele için ordusuyla birlikte Aralık 1335 yılında Derbend'i geçerek İlhanlı sınırına ulaşmıştır. Bu sırada İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı Arpa Han'da hazır vaziyette Özbek Han'ın ordusunu beklerken, Kutlu Dümur'un ölüm haberi üzerine Özbek Han geri dönme kararı almıştır. Özbek Han 1340 yılında ölmüş yerine oğlu Canbeg Han geçmiştir. Özbek Han dönemi Altın Orda Hanlığı'nın en muazzam devridir demek yanlış olmayacaktır. Nitekim onun devrinde Altın Orda Hanlığı her bakımdan altın çağını yaşamıştır¹⁶⁹.

Seyyahın Özbek Han'a Dair Notları

1333 yılında buraya gelen seyyah İbn Battûta, Özbek Han'dan bahsederken "Adı Muhammed Özbek'tir. Geniş bir coğrafyaya hüküm etmiş bir ülkesi, büyük ve kuvvetli bir ordusu vardır. Özbek Han İslam düşmanı Bizans halkı ile savaşmaktadır.

¹⁶⁶ YAKUBOVSKIY, *Altın Ordu...*, ss. 74-75; TIESENHAUSEN, *Altınordu...*, s. 302.

¹⁶⁷ KAFALI, "Özbek Han", s. 108.

¹⁶⁸ HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols*, London, Longmans Green and Co., C. II, 1880, s. 158.

¹⁶⁹ KAFALI, "Özbek Han", ss. 108-109.

Hanın ülkesinde birçok büyük şehir vardır. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Suğdak, Harizm ve başkent Saray Berke bu şehirlerin en önemli olanlarıdır. Özbek Han dünyanın en büyük yedi hükümdarından birisidir” demiştir. Seyyah, Özbek Han’ın seyahat merasimi için şu ifadeleri kullanmıştır; “sultan seyahate çıkacağı zaman devlet erkanını da yanına alırdı. Kadınlarını da yanında götürürdü. Özbek Han kadınlarından herhangi birinin yanına gitmeyi isterse bunu önceden haber verirdi ki kadın ona göre hazırlıklarını yapsın ve hükümdarı karşılasın”. Özbek Han’ın kadınlara karşı nazik ve iyimser bir hükümdar oluşu seyyahın dikkatini çekmiştir. Nitekim merasim ve törenlerde sol ve sağ yanında hatunlarının oturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kadınlarından birisi içeri girdiğinde yani merasimin yapılacağı yere geldiğinde, Özbek Han’ın ayağa kalkıp hatunun elinden tutarak tahta kadar götürdüğü ve yerine oturtuktan sonra tahtına geçtiğini ifade etmiştir¹⁷⁰.

Özbek Han devri Altın Orda Devleti sosyal yaşantısı ile ilgili kaynaklarda hiçbir verinin olmaması dikkat çekicidir. Nitekim Özbek Han devrinin önemli sosyal ve toplumsal değerler taşıyan fazlaca yararlıklarının olduğu gerçektir¹⁷¹.

---

¹⁷⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 474-475.

¹⁷¹ YAKUBOVSKIY, *Altın Ordu...*, s. 76.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASINA DAİR

XIII. yüzyılın başlarında Horasan ve Türkistan sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda en güzel ve en şaşalı dönemini yaşarken 1219 tarihinde başlayan Moğol istilası bu şaşalı dönemi yıkararak yok etmiştir¹⁷². Moğollar aynı yıl Aray geçidinden geçerek Müslümanlara karşı sefere başlamışlardır. Cengiz Han eşlerinden Kulan Hatunu da yanına almış ve küçük kardeşi Otçigin'i de ordugâh komutanı olarak bıraktıktan sonra yola koyulmuştur. Cengiz Han, Cebe'yi öncü olarak gönderdikten sonra onun peşinden Sübe'etey'i ve ardından Tokuçar'ı yollamıştır. Otçigin, bu üç askere; “sizler yandan dolaşarak sultanın gerisine varınız ve biz gelinceye kadar da orada bekleyiniz. Sonra biz gelince bizimle her iki taraftan hücum edersiniz” demiştir. Nitekim Cebe harekete geçerek Han Melik'in şehrine (Herat) dokunmadan yandan dolaşarak ilerlemiştir. Cebe'nin arkasında bulunan Sübe'etey'de aynı şekilde hiçbir şeye dokunmadan ilerlemiştir. Fakat Cebe ve Sübe'etey'in peşinden gelen Tokuçar Han Melik'in şehrini yağma ve talan etmiştir. Şehrinin yağma edilmesinden sonra Han Melik, savaş hazırlığı yapmış ve Celaleddin Harzemşah¹⁷³ ile birleşerek Cengiz Han'a karşı harekete geçmişlerdir. Cengiz Han'ın önünde öncü olarak bulunan Şigi-Kutuku ile muharebeye tutuşan Celaleddin Harzemşah ve Han Melik onu yenerek Cengiz Han'a iyice yaklaşmışlardır. Fakat Müslümanların arkasından saldırıya geçen Cebe, Sübe'etey ve Tokuçar onları tarumar etmişlerdir. Bundan sonra Müslümanların Buhara, Semerkant ve Otrar şehirlerinde tekrar faaliyete geçmelerini ve bu şehirlerde tutunmalarını engellemek maksadı ile onları Sint Nehrine kadar kovalayarak burada sıkıştırmışlardır. Burada sıkıştırılan ve Sint Nehrine dökülen Müslümanların birçoğu burada boğularak ölmüştür. Celaleddin Harzemşah ve Han Melik kendilerini

---

¹⁷² SÜMER, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 92.

¹⁷³ Celâleddin Hârizmşah, Hârizmşahlar Devleti'nin son hükümdarıdır. Asıl adı Mengübirtî olup doğum tarihi bilinmemektedir. Celâleddin, devrin geleneğine uyularak ona verilen lakaptır. Babası Hârizmşah Alaeddin Muhammed, annesi Hintli bir cariyeye olan Ayçiçek Hatun'dur. Bkz. TANERİ, Aydın, “Celâleddin Hârizmşah”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, C. 7, s. 248.

kurtarmak maksadı ile Sint Nehrine doğru harekete geçmişlerdir. Cengiz Han'da bu nehre doğru hareket ederek Batkesen'i almıştır. Bala adında bir kişiyi Celaleddin Harzemşah ve Han Melik'i takip için gönderen Cengiz ise Barula bozkırına yerleşmiştir¹⁷⁴.

Cengiz Han komutanlarının bu başarılarından ötürü Cebe ile Sübe'etey'i övmüştür fakat Han Melik'in şehrini kendi isteği üzerine yağma ve talan eden Tokuçar'ı komutanlıktan azletmiştir¹⁷⁵. Cengiz Han, Barula bozkırından dönerken oğullarından Cuci, Çağatay ve Ögeday'ı sağ cenah ordusu ile Ceyhun Nehri üzerinden Ürgenç şehrini kuşatması için göndermiştir. Diğer oğlu Tuluy'u da Herat ve Nişabur şehirlerini ve diğer yakın şehirleri kuşatması için görevlendirmiştir. Cengiz Han ise Otrar şehri civarına yerleşmiştir. Cuci, Çağatay ve Ögeday Ürgenç şehrine vardıklarında Cengiz Han'a haber göndererek; "ordumuz kayıp vermeden Ürgenç şehrine varmıştır. Kimin emrine göre hareket edelim?" diye sormuşlardır. Bunu üzerine Cengiz Han; "Ögeday'ın emrine göre hareket edin" demiştir. Cengiz Han Otrar şehrini aldıktan sonra buradan hareketle Semerkant şehrine ve ardından Buhara şehrine gelmiştir. Yazı geçirmek için burada kalan Cengiz Han oğlu Tuluy'u da buraya çağırmıştır. Tuluy bu sırada Herat ve Nişabur şehirlerini almış ve Kuhistan şehrini tahrip etmiştir. Tuluy Çuhçeren şehrini talan etmekle uğraşırken, haberi alır almaz dönerek Cengiz Han'ın yanına gelmiştir. Cuci, Çağatay ve Ögeday Ürgenç şehrini alarak şehrin ahalisini kendi aralarında pay etmişler fakat Cengiz Han'ın payını ayırmamışlardır. Yazı geçirmek için Cengiz Han'ın yanına geldiklerinde Cengiz bu üç oğluna çok kızmış ve onları huzuruna kabul etmemiştir. Daha sonra yumuşayan Cengiz Han bu üç oğlunu överek onları affetmiştir¹⁷⁶.

Cengiz Han, Dörbey Dokşin'i Abtu şehrini -bugün hangi şehir olduğu bilinmemektedir- almak için göndermiştir. Daha sonra Sübe'etey'i kuzeydeki Kankalis, Kıpçak, Bacigit, Rus, Macar, Alan, Sasut, Çerkez, Keşmir, Bulgar ve Raral adındaki on bir kabile ve devletin istilasını için göndermiş ve Kiev şehrine kadar ilerlemelerini emretmiştir. Müslüman memleketleri ele geçirdikten sonra Cengiz Han bazı şehirlere vali tayini için emir çıkartmıştır. Bu sırada Ürgenç şehrinin Kurumşi

---

¹⁷⁴ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, Ankara, TTK Yayınları, 2016, ss. 181-182; TEMİR, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, ss. 95-95.

¹⁷⁵ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların...*, s. 182; TEMİR, ...*Cengiz Han*, s. 96.

¹⁷⁶ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların...*, s. 183.

ailesinden Mahmut ve Mesut Yalvaç adında iki Müslüman gelmiştir¹⁷⁷. Mahmut Yalvaç daha önce 1218 tarihinde Cengiz Han tarafından Harzemşah Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir¹⁷⁸. Bunlar Cengiz Han'a şehrin adet, gelenek, göreneklere ve kanunları hakkında bilgiler vermişlerdir. Cengiz Han, Mesut Kurimşi'yi Moğol valiler ile birlikte Buhara, Semerkant, Ürgenç, Udan, Kaşgar gibi şehirlere göndermiştir. Mesut'un babası Mahmut'u yanında tutan Cengiz Han, daha sonra bu adamı Pekin'e vali tayin etmiştir. Mesut ve Mahmut Yalvaç, şehir işlerinden iyi anladıkları için daha sonra bu iki kişi Çin halkının idaresi için gönderilmiştir¹⁷⁹.

Öte yandan Celaleddin Harzemşah ve Han Melik'in yakalanması için gönderilen Celayirli Bala, Sint nehrini geçerek onları Hindistan'a kadar takip etmiştir. Bala onların izini kaybederek geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır¹⁸⁰. Dönerken de Hint sınırında bulunan halkı talan ve yağma edip birçok koyun ve deveyi de ele geçirmiştir¹⁸¹. Celaleddin Harzemşah ve Han Melik'in Hindistan'a kaçmasıyla Cengiz Han ile aralarındaki mücadele fiilen sona ermiş görülmekle birlikte Cengiz Han 1223 tarihinde Horasan ve Türkistan'ı terk etmiştir¹⁸². Moğollar öyle bir kasırga yaratmıştır ki Horasan ve Türkistan bir daha böyle şaşalı ve zengin bir dönemi yaşayamamıştır. Moğollar arasında süregelen iç çatışmalar neticesinde şehirler yakılıp, yıkılmış ve halkı dağıtılmıştır. Bu şehirlerdeki halklar medeni hayattan uzaklaşarak göçebe yaşama sürüklenmişlerdir. Moğol istilası öncesi yaşanan o altın devir geride kalmış ve bahsini yapacağımız şehirler bir daha o zengin ve ihtişamlı günlerine erişememişlerdir¹⁸³.

---

¹⁷⁷ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların...*, ss. 184-185; TEMİR, ...*Cengiz Han*, s. 97.

¹⁷⁸ BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 119.

¹⁷⁹ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların...*, s. 185; TEMİR, ...*Cengiz Han*, s. 98.

¹⁸⁰ BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 98.

¹⁸¹ Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğolların...*, s. 186.

¹⁸² BARTHOLD, *Orta-Asya...*, ss. 135-136.

¹⁸³ SÜMER, ...*Şehircilik*, s. 92.

ALTINCI BÖLÜM

HORASAN'A GEÇİŞ VE TÜRKİSTAN

I. HORASAN VE TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ

A. Harizm

Harizm, Farsça hâr yani et ve rizm yani odun kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Bir rivayete göre Balhan dağlarında yaşayan bu kavmin Harizm bölgesine yani Aral gölünün güneyine gelmeleri ile bu bölge bu isimle anılmaya başlamıştır¹⁸⁴. İbn Fadlan bu bölgenin çok soğuk olması münasebeti ile halkına Allah'ın cömert davrandığı ve çokça odun verdiğiinden bahsetmiştir¹⁸⁵. Harizm bölgesi bazı coğrafyacılardan tarafından kuzeyde ve batıda Türk toprakları, güneyde Horasan ve doğuda Maveraünnehir ile çevrili bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Ceyhun nehri bu bölge için bir hayat kaynağı olmuştur. Bu durum şehrin eskiden beri kalabalık bir nüfusa sahip olduğu ve insanları buraya çektiğini göstermektedir. Zaten seyyah İbn Battûta bu şehrin kalabalık oluşu ile ilgili bir anısını seyahatnamesinde aktarmıştır. “Bir gün atıma bindim ve çarşıya vardım. Akın akın ilerleyen kalabalık çıktı önüme ve benim oradan çıkma imkânım yoktu! Geri dönmek istedim fakat bu da imkânsız gibiydi. Bir müddet şaşkınlıkla bekledikten sonra var gücümle aradan sıyrıldım” demiştir¹⁸⁶.

Harizmliler uzun boylu, şişmanca, alını geniş, Türk kültür ve ahlakı ile tanınmış kişilerdir. Perslerin Türkistan'ı işgali üzerine Pers hakimiyetine giren Harizmliler, İskender'in hakimiyetine kadar Pers hakimiyetinde kalmış ve bir daha da İran hakimiyeti altına girmemişleridir. Emeviler döneminde İslam ordularının Maveraünnehire girmesi ile birlikte 712 yılında Emevi hakimiyetine girmiştir. Harizmliler muhtemelen Abbasiler devrinde İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Sâ mânîler X. yüzyılda bölgeyi kontrol altına almışlardır. XI. yüzyılda Gazneli Mahmud'un

¹⁸⁴ ÖZAYDIN, “Hârizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, C. 16, s. 217.

¹⁸⁵ ŞEŞEN, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s.7.

¹⁸⁶ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 519-520.

bölgeyi alması ile birlikte Gazneli hakimiyeti başlamıştır. Selçukluların hakimiyeti ile birlikte Sultan Mesud döneminden itibaren valileri Selçuklular tarafından atanmaya başlamıştır. Vali olarak 1097 yılında tayin edilen Muhammed Harzemşah döneminden itibaren 1231 yılına kadar Harezmşahlar hanedanlığının temeli atılmıştır. Cengiz Han 1219 yılının sonlarına doğru Harizm’i istila etmiş ve Alaeddin Muhammed Harzemşah burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Son hükümdar Celaleddin Harzemşah Moğol akınları karşısında Hindistan’a kaçmış ve 1231 yılında ölmüştür ve böylece Harizm tamamen Moğol hakimiyeti altına girmiştir¹⁸⁷.

Seyyah İbn Battûta bu şehri tanımlarken; “Türklerin en büyük, en güzel ve en bakımlı şehirlerinden birisidir” demiştir. Çarşılarının güzel ve temiz, caddelerinin ve sokaklarının geniş olduğu, çok sayıda binanın bulunduğu muhteşem bir şehir olarak tanımlamıştır¹⁸⁸. Seyyah cami ve medreselerin güzelliğinden bahsetmiş ve erkeklerinin demircilik ve marangozluk ile uğraştığını aktarmıştır¹⁸⁹. Bunun dışında şehrin muazzam güzellikte yaşanılabilir bir yer olduğu ve çoğu kişinin bu şehri tercih ettiği görülmektedir. Nitekim Ceyhun nehrinin bereketi, tahıl ve pamuk üretimi için çok elverişlidir. Ceyhun nehrinin bereketi sadece tarımda değil balıkçılıkta da kendini göstermiştir. Ayrıca Harizm şehri koyun yetiştirmeye müsait alanlara da sahiptir. İhraç ürünleri de göze çarpacak şekilde fazladır. İpekli ve yünlü kumaşlar, bal, peynir, kurutulmuş balık, koyun, sığır, deri, kürk, zırh, kılıç gibi birçok ürün ihraç edilmektedir. Bu da bizlere bu şehrin ne kadar gelişmiş bir yapıya sahip olduğu ve üretime ne kadar önem verdiklerini göstermektedir¹⁹⁰.

İbn Battûta şehri anlatırken büyük bir hastanenin varlığından bahseder. Ayrıca “Ben dünyada Harizm halkı kadar ahlaklı, şefkatli, merhametli, cömert bir halk görmedim!” demiştir. Seyyah bu şehrin halkının namaz vakti bir adetinden bahseder ki daha önce böyle bir adete denk gelmediğini söyler. “Müezzinler görevli buldukları mescitlerin çevresine yakın evleri tek tek dolaşarak halka namaz vaktinin geldiğini haber verir. Camiye çağırılanlar arasında gelmeyen olursa imam onu cemaat önünde cezalandırır.” Bu gelenek çok öncelerden beri devam etmekteymiş. Kış geldiğinde, havalar soğuduğunda Ceyhun nehrinin donduğu ve insanların bu nehri yol

---

¹⁸⁷ ÖZAYDIN, “Hârizm”, s. 218.

¹⁸⁸ İbn Battûta, *Seyhatname*, I, s. 520

¹⁸⁹ ÖZAYDIN, “Hârizm”, s. 218.

¹⁹⁰ ÖZAYDIN, “Hârizm”, s. 217.

olarak kullandığı da seyyah tarafından aktarılmıştır. Yaz aylarında ise Ceyhun nehri üzerindeki gemilerin Tirmiz şehrine giderek oradan arpa ve buğday getirildiği söylenmiştir. Şehrin dışında önemli bir zat olan Şeyh Necmeddin Kübra'nın türbesinin bulunduğu ve burada ziyaretçilere yemek verildiği aktarılmıştır. Ayrıca Mekke şehrinde bir müddet ikamet etmiş olan Şeyh Celaleddin Semerkandi'nin de bir tekkesinin olduğu ve seyyah İbn Battûta'nın burada ağırlandığı ve konakladığı anlatılmıştır¹⁹¹.

Harizm Beyi Büyük Emir Kutlu Dümur

Harizm beyinin isminin anlamı mübarektir. Çünkü kutlu=mübarek anlamına gelmektedir. Dümur ise demir anlamına gelmektedir. Emir Kutlu Dümur, Altın Orda sultanı Özbek Han'ın teyze oğludur. Daha önce Horsan valisi olan Emir Kutlu Dümur Özbek Han'ın en büyük emirlerinden ve aynı zamanda dünürlerdir. Nitekim Emir Kutlu Dümur'un oğlu Harun ile Özbek Han'ın kızı evlidir. Kutlu Dümur'un eşi Turabek Hatun güzelliği ve güzel ahlakı ile nam salmıştır. Kutlu Dümur'un kadısı seyyahı karşılamaya geldiğinde ona; “Emirimiz sizin Harizm'e geldiğinizi biliyor fakat yeni atlattığı hastalığı neticesinde biraz bitkin olması münasebeti ile sizi karşılamaya gelemedi” demiştir. Bunu duyan seyyah kadı ile birlikte emiri ziyarete gitmiştir. Emir seyyahın ziyaretinden layıkıyla memnun kalarak ona Özbek Han'ı, babasını, eşini ve Konstantiniyye'yi sormuştur. Seyyahta bütün bildiklerini emire anlatmıştır. Harizm Beyi her gün meclisi toparlar kadı, fakihler, katipler, kumandanlar bu mecliste bulunurlardı. Emir yanında Türklerin arguci dediği yargıç bulunmaktadır. Bir dava olduğunda halktan kimseler bu meclisin karşısında davalarını çözmeye çalışmışlardır. Eğer dava şer'i ise davaya sadece kadı bakmış fakat dava şer'i dava dışındaysa işte bu mecliste karara bağlanmıştır. Kutlu Dümur'la olan ziyaretini tamamlayan seyyaha dönüş yoluna hazırlanırken pirinç, un, koyun, yağ, baharat ve odun gibi malzemeler armağan etmişlerdir. Seyyah; “bu diyarda kimse kömürü bilmemektedir. Çin dışında aslında bilen yok! Hint, Horasan, İran'da kömür bilinmemektedir” demiştir¹⁹². Seyyah İbn Battûta emirin cömertliğine şahit olmuştur. Seyyah emirin cömertliğinden bahsederken onun ne kadar paraya önem vermeyen, gönlünün bol birisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca emirin eşi Turabek ile bir ziyafette

¹⁹¹ İbn Battûta, *Seyhatname*, I, ss. 520-521.

¹⁹² İbn Battûta, *Seyhatname*, I, s. 523.

karşılaşan seyyah, hatunu tanımadığını ve hatunun kendisine selam vermesine karşın seyyahın onu tanımayarak yoluna devam ettiğini bildirmiştir. Daha sonra o kişinin hatun olduğu söylenince utandığını ve haber yollayarak selam ve hürmetlerini gönderdiğini ve kusurunun affedilmesini istediğini bildirmiştir¹⁹³.

Seyyah son olarak Harizm'in ünlü karpuzunun doğuda ve batıda eşî bulunmayan lezzette sahip olan ününden bahsetmiştir. Bu meyvenin garip bir durumu ile karşılaşan seyyah bunu şöyle aktarmıştır; "işin garip yanı bu karpuz kurutuluyor ve Hint ve Çin'in uzak köşelerine ithal ediliyor" demiştir. Harizm şehrinden ayrılmaya karar veren seyyah Emir Kutlu Dümur'a veda ederek yola koyulmuştur. Emir seyyaha bir hilat hediye ederek fakihlerle birlikte onu yolcu etmiştir¹⁹⁴.

B. Buhara

Orta Asya'nın en eski yerleşim merkezlerinden ve Türk-İslam dünyasının en önemli bilginlerinin yetiştiği şehirlerden birisi olan Buhara kenti Zerefşân Irmağı'nın aşağı havzasında, bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır¹⁹⁵. Bu şehirde İslam dünyasının en ünlü bilim adamları yetişmiştir. Bu bölgede çok sayıda şehir olmasına rağmen en gözde ve en tanınmış şehir olarak Buhara şehri gösterilmektedir. Özellikle İslam dünyasındaki yeri başkadır. İslam dünyası için önemli şehirlerden olan Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat kadar önemli bir şehir olmuştur. Müslümanlar Buhara şehrine kıymetli, değerli anlamlarına gelen "Fahire" demişlerdir¹⁹⁶. Bu şehrin birçok efsanesi de mevcuttur. Nitekim Alper Tunga'nın bu şehirde yaşadığı ve mezarının da bu şehirde olduğu rivayet edilmiştir ki bu efsane Türk varlığının çok eskilere dayanması bakımından önem arz etmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu şehrin tarihinin en az 2300 yıl olduğunu göstermektedir¹⁹⁷.

Buhara şehri stratejik bir öneme sahiptir. İpek yolu güney güzergâhı üzerinde olması açısından da önemli bir ticaret merkezidir. Büyük İskender döneminde Zerefşân ırmağının aşağısında Semerkant şehrinden başka bir şehir daha olduğu

¹⁹³ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 523-524.

¹⁹⁴ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 524.

¹⁹⁵ ŞEŞEN, Ramazan, "Buhara", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 6, s. 363.

¹⁹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Câfer en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, Çev. Erkan Göksu, Ankara, TTK Yayınları, 2013, s. 35.

¹⁹⁷ KURT, Hasan, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhâra Örneği)*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1998, s. 43.

bilinmektedir. Bu şehrin Buhara mı veyahut başka bir şehir mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hicretin ilk yıllarında Makdisî¹⁹⁸, Râmîsen diye bir şehirden bahsetmiş, bu şehrin Buhara'ya bağlı olduğunu söylemiştir¹⁹⁹. Buhara isminden 630 tarihinde Çinli Budist Rahip Hüen Çang, Pu-ho olarak bahsetmiştir²⁰⁰. Buhara, Sanskritçede Budist medresesi anlamına gelmektedir²⁰¹. Kaşgarlı Mahmud'un eseri Divân-ı Lügati't-Türk'te Buhara şehri ile ilgili olarak; "Bu şehirleri Türkler yaparak adlarını kendileri koymuşlardır. Bu adlar olduğu gibi şimdiye kadar gelmiştir. Bu yerlerde Farslılar çoğaldıktan sonra Acem şehirleri gibi olmuş. Bugün Türk ülkesinin sınırı Hazar Denizi ile çevrili olarak Rûm diyarından ve Özçent'ten Çin'e kadar uzanır. Uzunluğu beş bin fersah, eni üç bin fersah; hepsi sekiz bin fersah eder." demiştir²⁰². Seyyah İbn Fadlan bu şehirle ilgili şu ifadelerle yer vermiştir; "burada farklı paralar gördüm. Bunlardan birisi de ğıtrifiyye adı verilen ve bakır bir paradır. Yüz adedi bir gümüş dirheme eşitti. Başlık parası verirken, ev ve arsa alırken, köle pazarlarında yine bu para kullanılırdı. Buradakiler en çok bu parayı kullanırlar" demiştir²⁰³.

Buhara şehri Soğd ülkesinin en önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Arkeolojik kazılar neticesinde Soğd ülkesinin yerleşim merkezlerinin M.Ö. 1000 ile M.Ö. 500 yılları arasına kurulmaya başlandığı bilinmektedir. Netice itibariyle bu bölge öncelikle Perslerin²⁰⁴, daha sonra M.Ö. 327 tarihinde İskender'in hakimiyeti altına girmiştir²⁰⁵. Daha sonra Selevkos, Greko-Baktria, Kuşan devletlerinin hakimiyeti altına giren Buhara, önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Çin, İpek Yolu'nun güvenliği için göçebe boyları geri püskürtünce Buhara şehri kervanlar için bir uğrak haline gelmiştir. Kuşan devletinin yıkılmasından sonra Hun boylarının eline geçen Buhara hızlı bir gerileme yaşamıştır. Daha sonra bu bölge M.Ö. 209 tarihinde

---

¹⁹⁸ Makdisî Muhammed b. Ahmed, İslam coğrafyacısı (ö. 390/1000 civarı). 946 civarı Kudüs'te doğmuştur. Kudüs'te doğması münasebetiyle Makdisî yani Mukaddesî olarak tanınmıştır. Hayatı hakkında detaylı bilgi mevcut değildir fakat "Ahsenü't-tekâsîm" adlı eserinde kendisiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Bkz. TOLMACHEVA, Marina A., "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, C. 27, ss. 431-432.

¹⁹⁹ ŞEŞEN, "Buhara", s. 363.

²⁰⁰ TOGAN, Nazmiye, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Dair Kayıtları", Ed. Zeki Velidi Togan, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1964, C. 4, s. 39; ŞEŞEN, "Buhara", s. 363.

²⁰¹ ESİN, *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara, TTK Yayınları, 1997, s. 47.

²⁰² ATALAY, Besim, *Divanü Lugati't Türk Tercümesi*, C. 3, Ankara, TDK Yayınları, 2006, s. 150.

²⁰³ ŞEŞEN, *İbn Fadlan...*, s. 5.

²⁰⁴ TAŞAĞIL, Ahmet, "Soğd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, C. 37, s. 349

²⁰⁵ MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 465.

Mete'nin, Hunların yıkılmasından sonra Yüceçiler'in hakimiyetine girdikten sonra V. yüzyılın ortalarında Akhunlar ve 558 tarihinde Göktürklerin hakimiyet alanı olmuştur²⁰⁶. Ünlü coğrafyacı Yakûbî, Kitâbü'l-Büldân adlı eserinde Buhara şehrini zikretmiştir. Yakûbî bu şehrin Müslümanlar tarafından birkaç defa fethedildiğini söylemiştir. Muaviye döneminde Horasan valisi Said b. Osman b. Affân 675 tarihinde, Muaviye'nin oğlu Yezid zamanında Selm b. Ziyâd 680-681 tarihlerinde bu şehri fethedenlerdendir²⁰⁷. Müslümanlar tarafından fethedildiğinde şehrin yönetimi bir kadın olan Kabac Hatun tarafından yönetilmekteydi. Yapılan antlaşma neticesinde Kabac Hatun yıllık olarak tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bu süreç 706-709 tarihleri arasında şehre seferler düzenleyen Kuteybe b. Müslim'in²⁰⁸ şehri zaptına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren şehir Orta Asya'nın İslam merkezi haline gelmiştir²⁰⁹. Vambery, Buhara'yı İslam'ın Roma'sı yani dini ilimler bakımından en büyük üniversitesi olarak tanımlamıştır. İbn Sina, İmam Buhâri, Şeyh Nakşibendi bu şehirde yaşamış önemli İslam alimleridir²¹⁰. Şehir 874 tarihine kadar Tâhirîler'in idaresi altında kaldıktan sonra şehir halkı ve ulema Sâ mânîler'den Nasr b. Ahmed'e şehri teslim etmişler ve bu tarihten itibaren şehir Sâ mânîler'in kontrolüne geçmiştir²¹¹. Bir ara Gazneli Alp Tigin 960 tarihinde emrindeki Türk askerleri ile birlikte Buhara'yı ele geçirerek Sâ mânîler'i zor duruma sokmuştur²¹². 999 tarihine kadar Buhara şehrinde hakimiyet kuran Sâ mânîler bu şehri devrin en büyük ilim ve kültür merkezi haline getirmişlerdir²¹³. Ayrıca Buhara şehrini büyük oranda kalkındıran Sâ mânîler bu şehri başkentleri yapmışlardır²¹⁴. Sâ mânî hükümdarları alim, edip ve şairleri koruyup

---

²⁰⁶ TAŞAĞIL, "Soğd", s. 349.

²⁰⁷ YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 340; YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, TDV Yayınları, 2014, s. 34.

²⁰⁸ Ebû Hafs Kuteybe b. Müslim b. Amr el-Bâhilî, Emevîler'in Horasan valisi, Maveraünnehir fatihi. 669 yılında Basra'da doğdu. Kays Aylân'a mensup Bâhile kabilesindedir. Babası Müslim b. Amr, Araplar arasında küçümsendiği söylenen bu kabilenin lideriydi ve kahramanlığıyla meşhur olmuştur. Bkz. YİĞİT, İsmail, "Kuteybe b. Müslim", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, C. 26, s. 490.

²⁰⁹ MANTRAN, Robert, *İslâmın Yayılış Tarihi*, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981, s. 110; ŞEŞEN, "Buhara" s. 363; GÖKSU, Erkan, "Buhârâ Melikesi Kabac Hâtûn", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, S. 29, s. 269.

²¹⁰ ESİN, *Türkistan...*, s. 47.

²¹¹ ŞEŞEN, "Buhara" s. 363.

²¹² ÖZAYDIN, "Abdülmelik b. Nüh b. Nasr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1988, C. 1, s. 272.

²¹³ ŞEŞEN, "Buhara" s. 363.

²¹⁴ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa*, Haz. Mahir İz, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. III, ks. I, 1985, s. 59.

himaye ettiklerinden dolayı Buhara şehrinde çok sayıda alim, edip ve şair yetişmiştir. İmar faaliyetleri açısından da şehre önem verilmiştir. Çok sayıda saray, medrese, cami ve mescitler inşa edilmiştir. Burada yetişen alimler İslamiyet'in yayılması için hizmet etmişlerdir. İbn Havkal bu şehirle ilgili "bütün Horasan'ın başkenti bu şehirdir, binaları ahşaptan ve birbirine bitişik bir konumdadır" demiştir²¹⁵. 23 Ekim 999 tarihinde Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali hiçbir direniş görmeden Sâ mânîler'in başkenti Buhara'yı istila etmiş ve Sâ mânîler'e son vermiştir²¹⁶. Daha sonra bu şehirde Karahıtaylar hakimiyet kurmuşlardır. Bu tarihten itibaren siyasi ehemmiyetini kaybeden Buhara, Sâ mânîler ve Karahanlılar zamanında kültürel altın çağını yaşamıştır. O dönemden kalan en önemli mimari eserleri Büyük Minare ve Mağâk-i Attârî Camiidir. 1089 tarihinde Selçuklu sultanı Melikşah bu şehri daha doğrusu bütün Maverâünnehir şehirlerini ele geçirmiştir²¹⁷. 9 Eylül 1141 tarihinde Katvan savaşı ile Karahıtaylar Selçukluları yenerek şehre egemen olmuşlardır²¹⁸. 1207-1208 tarihinde Harezmsah lideri Muhammed b. Tekiş burayı zapt etmiştir. Bu dönemde Buhara bayındır ve mamur hale getirilmiştir. Şehre medreseler, kütüphaneler ve camiler yaptırılmıştır²¹⁹. Daha sonra Cengiz Han 10 Şubat 1220 tarihinde bu şehri yağmalayıp yıkmıştır. Rivayetlere göre Cengiz bu şehri yağmalayıp yıkmakla kalmamış yaklaşık 30.000 kişiyi katletmiştir. Cengiz'in bu kıyımı tarihin görüp görebileceği en mühim hadiselerden biridir. Buhara şehri yağma edilirken, insanlığın kültürel hazinesi sayılacak önemdeki eserler de yakılmıştır. Elli üç yıl içerisinde tekrar toparlanan Buhara şehrini 28 Ocak 1273 tarihinde İlhanlı Abaka Han işgal edip yağmalamıştır. Bu olaydan sonra şehirde yedi yıl boyunca kimse yaşamamıştır. Moğol Han'ı Kaydu'nun emriyle şehir 1283 tarihinde yeniden inşa edilmiş fakat 1316'da şehir İlhanlılar ve Çağataylılar tarafından yağmalanıp tahrip edilmiştir²²⁰.

İbn Battûta bu şehri 1333 tarihinde ziyaret etmiştir. Seyyah; "bağlar, bahçeler, tarlalar arasında bir gün yol aldıktan sonra nihayet Ebû Abdullah Muhammed İsmail

²¹⁵ YÖRÜKÂN, ... *Ortaçağ'da Türkler*, s. 168.

²¹⁶ MERÇİL, *Gazneli Mahmûd*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 23; BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 67; ÖZAYDIN, "Karahanlılar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, C. 24, s. 406; SÜMER, ...*Şehircilik*, s. 77.

²¹⁷ KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 152; Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya...*, s. 154.

²¹⁸ SÜMER, ...*Şehircilik*, s. 67; ŞEŞEN, "Buhara", s. 365; BARTHOLD, *Orta-Asya...*, s. 101.

²¹⁹ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya...*, s. 285; ÖZAYDIN, "Karahanlılar", s. 410.

²²⁰ ŞEŞEN, "Buhara" ss. 365-366.

Buhârî'nin memleketi Buhara'ya vardık. Buhara vaktiyle Ceyhun bölgesinin merkezi konumundaymış. Fakat İlhanlıların atası Cengiz Han tarafından yağmalanıp, yıkılıp, tahrip edilmiş. Mescit, medrese ve çarşıları harap ve perişan durumdadır. Şehrin çok az bir kısmı imar edilmiştir. Halkı sefalet içerisinde ve perişan haldedir. Bu şehirde artık ilimle uğraşan, ilimden haberdar, bilgiye önem veren kimseleri görmek mümkün değil” demiştir²²¹. Daha sonra seyyah bu şehrin semtlerinin birinde Fethâbâd adında bir adamın evinde konakladığından bahsetmiştir. Burada Şeyh Seyfüddîn Baharzî adında büyük bir alimin yattığını söylemiştir. Burada şeyhle bağlantılı bir tekkenin bulunduğunu ve burada misafirlere, garibanlara yemek çıkarıldığını anlatmıştır. Baharzî'nin soyundan gelen bir şeyh, seyyahı ve saygın kişileri ziyafete davet etmiştir. Ziyafetten sonra Kur'an-ı Kerim tilaveti ile Türkçe ve Farsça ilahiler okunmuştur. Güzel bir gece geçirdiğini söyleyen seyyah, burada Ebû Abdullah Buhârî'nin mezarını ziyaret etmiştir²²².

C. Semerkant

Semerkant, Grek kaynaklarında “Marakanda”, Çin kaynaklarında “K'ang” ve “Hsi-wan-chin” diye geçmektedir²²³. Bunun dışında eski Türk dili kaynaklarında “Semiz Kent” olarak geçen Semerkant şehriden²²⁴ Çinli rahip Hüen-Çang “Sa-mo-kien” diye bahsetmiştir²²⁵. Şehir Zerefşân ırmağının güneyinde yüksek bir yere kurulmuştur. Bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant şehrini İslam coğrafyacıları tasvir ederken akarsularının bolluğu, yemyeşil bitki örtüsü ve temiz havasının olduğundan bahsetmişlerdir. Seyyahlar bu şehri cennete benzetmektedirler. Şehrin kuruluşu ile ilgili XX. yüzyılda burada yapılan arkeolojik kazılarda M.Ö. 535 tarihinde Pers hükümdarı Cyrus'un bu şehri ileri karakol olarak kurduğu ortaya çıkmıştır²²⁶.

M.Ö. 329 tarihinde bu şehri Pers hakimiyetinden alan Büyük İskender şehri yakıp yıkmıştır²²⁷. Büyük İskender ile bu şehre gelen Yunanlılar Semerkant'a

²²¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 527.

²²² İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 529-530.

²²³ AYDINLI, Osman, “Semerkant”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2009, C. 36, s. 481.

²²⁴ ALYILMAZ, Cengiz, “Eski Türk Şehirleri ve Semerkant”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2002, S. 20, s. 307.

²²⁵ TOGAN, “...Şarki ve Garbi Türkistan...”, s. 37.

²²⁶ AYDINLI, “Semerkant”, s. 481.

²²⁷ AYDINLI, “Semerkant”, s. 482.

Marakanda demişlerdir²²⁸. Soğd-Baktria Satraplığı'na bağlanan Semerkant, komutanlar arasında yapılan savaşlar neticesinde M.Ö. 312 tarihinde Selevkos'un eline geçmiş, daha sonra şehir M.Ö. 189 tarihinde Greko-Baktria Krallığı'nın hakimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde şehrin nüfusunun çoğunluğunu İran menşeli Soğdlar²²⁹ ve Saka Türkleri oluşturuyordu. Şehir Yüceci Türklerinin eline geçtikten sonra, M.Ö. I. yüzyılda K'ang-chü Türklerinin eline geçmiştir. K'ang-chüler bu şehri tekrar imar edip eski ihtişamlı günlerine kavuşturmuşlardır. Semerkant şehri M.S. I. yüzyılda önce Hsiung-nu, sonra Kuşanlar'ın hakimiyeti altına girmiştir. III. yüzyılda tekrar bağımsız olan K'ang-chüler bu şehre tekrar hâkim olmuşlardır. 375 tarihinde Akhunlar şehri ele geçirip yetmiş yıla yakın Semerkant'ta hakimiyet kurmuşlardır. V. yüzyılın ortalarında Akhunlar şehri K'ang-chü hanedanına bırakmıştır. Şehri 562 tarihinde Göktürkler ele geçirmiştir. 659 tarihinde Batı Göktürk devletinin yıkılması ile Semerkant şehri Çin egemenliği altına girmiştir. Önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ve ticaret yollarının kesişme noktasında olması bu şehrin önemli kültür ve ticaret merkezi olmasını sağlamıştır²³⁰. Şehir Muaviye zamanında 676 tarihinde Emeviler'in kontrolüne geçmiştir²³¹. II. Göktürk Devleti hükümdarı Kapgan Kağan bu şehri 701 tarihinde ele geçirmiştir. Daha sonra Emeviler'in Horasan valisi olan Kuteybe b. Müslim 711'de şehri zapt etmiştir²³². Şehir 892 tarihine kadar Müslümanların hakimiyetinde kaldıktan sonra bu tarihten itibaren Sâmânîler'in kontrolüne geçmiştir²³³. IX. yüzyılın sonlarına doğru bu şehre gelen Yakûbî şehirle ilgili olarak önemli bilgiler aktarmıştır. Semerkant'ın büyük bir şehir olduğu, savunmada en şiddetlisi, ilim adamı yetiştirmek için en bereketlisi, kahraman yetiştirmek için en kuvvetlisi ve asker yetiştirmek için en dayanıklısıdır ifadelerini kullanmıştır²³⁴. Karahanlı hükümdarı Baytaş Süleyman Han'ın 980 tarihinde ölümü

---

²²⁸ ESİN, *Türkistan...*, s. 35.

²²⁹ Asya'da yaşamış İranî bir kavim adı ve yaşadıkları bölgenin adıdır. İsmi aslı Eski Farsça Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynaklarında Sogdioi (Sogdiano) şeklinde geçer ve ülkelerine Sogdiana denir. Müslümanlar ise Suğd şeklinde söyledikleri kelimeyi hem İran menşeli bu kavim hem ülke adı olarak kullanmışlardır. Soğd ülkesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Armuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgedir. Bkz. TAŞAĞİL, "Soğd", s. 349.

²³⁰ AYDINLI, "Semerkant", s. 482.

²³¹ AYCAN, İrfan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, C. 30, s. 333.

²³² AYDINLI, "Semerkant", s. 482.

²³³ AYDINLI, "Semerkant", s. 483.

²³⁴ YÖRÜKÂN, ... *Ortaçağ'da Türkler*, s. 340.

üzerine yerine geçen oğlu Ebû'l Hasan Ali dış politikasında özellikle Sâmânîler ile mücadele etmiştir. Ebû'l Hasan Ali'nin kardeşi Hârûn Buğra Han 992 tarihinde Semerkant şehrini ele geçirmiş²³⁵ ve 1074 tarihine kadar bu şehirde hakimiyet kurmuşlardır. Sultan Melikşah döneminde 1074 ve 1089'da farklı dönemlerde Büyük Selçuklu Devletinin kontrolü altına giren şehir²³⁶, 1130 tarihine kadar Selçuklu himayesinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren Sultan Sencer tarafından bu şehre emirler atanmıştır. Bu dönemin Semerkant emiri Hakan Mahmud, Harezmsah lideri Atsız'ın Karahıtaylar'ı kıskırtarak Maveraünnehir'i ele geçirme çabasına düştüğünü öğrenince sultan Sencer'e durumu iletmıştır. Bunun üzerine Sultan Sencer ordularıyla Maveraünnehir'e gelmiştir. 1141 tarihinde Katvan denilen yerde Karahıtaylar ile Selçuklular karşılaşmış ve netice itibari ile savaştan Karahıtaylar gelip gelerek Selçuklu ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu tarihten itibaren şehir Karahıtaylar'ın hakimiyeti altına girmiştir²³⁷. 1212 tarihinde Harezmsahlar'ın egemenliği altına giren Semerkant²³⁸, Mart 1220'de Cengiz Han'ın tahribatıyla yakılıp yıkılmıştır²³⁹.

İbn Battûta bu şehirle ilgili; “dünyanın en büyük, en güzel ve en kusursuz şehirlerinden birisidir. Nehrin kenarına kurulmuş olan şehir çevredeki bahçeleri sulayan su dolapları ile doludur. Bu şehirde yaşayanlar ikindi namazından sonra rahatlamak ve kafa dinlemek için bu nehrin kıyılarına gelmektedirler. Meyve, sebze ve diğer ürünlerin satıldığı dükkanlar vardır. Şehir halkı bir zamanlar çalışkan ve hırslı kimselermiş nitekim ırmak kıyısında büyük köşkler ve kasırlar bulunmaktadır. Tabi şimdi bunların hepsi harap vaziyettedir. Şehrin büyük bir kısmı da bu şekilde harap durumdadır. Artık geriye ne surları ne de kapıları kalmıştır bu şehrin! Semerkant şehrinin insanları iyi huylu, yabancılara karşı hoşgörülü, şefkat ve sevgiyle yaklaşan kişilerdir” demiştir²⁴⁰. Şehir dışında, şehrin fethi esnasında şehit olmuş önemli bir zat olan Kuthem b. Abbas b. Abdülmuttalib'in mezarı bulunmaktadır ve halk her pazartesi ve cuma geceleri bu kabri ziyaret etmektedir. Tatarlar bu kabri ziyaret ettiğinde adaklar sunmaktadır. Bu kabrin bakıcısı Emir Gıyâseddin Muhammed b. Abdülkadir'dir.

²³⁵ ÖZAYDIN, “Karahanlılar”, s. 406.

²³⁶ KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 2013, ss. 123-124; AYDINLI, “Semerkant”, s. 483; KÖPRÜLÜ, *Türkiye Tarihi...*, s. 152.

²³⁷ Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya...*, ss. 235-236; ALYILMAZ, “... Semerkant”, s. 307.

²³⁸ Ayrıca bkz. TANERİ, *Harezmsahlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 36; KAFESOĞLU, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 185.

²³⁹ AYDINLI, “Semerkant”, s. 483; ESİN, *Türkistan...*, s. 35.

²⁴⁰ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 52.

Onun soyu Abbasi halifesi Müstansır Billah'a dayanmaktadır. Bu kutlu vazifeyi ona veren ise hükümdar Tarmaşirin olmuştur²⁴¹. Seyyah bu şehri ziyaret ettiğinde artık şehrin o muazzam ve şaşalı döneminden eser kalmamıştır. Cengiz Han'ın yıkıcı politikasından bu şehirde nasibini almıştır.

D. Tirmiz

Bugünkü Özbekistan'ın güneyinde, Ceyhun nehrinin sağ tarafında ve Afganistan sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. M.Ö. I. yüzyılın ikinci yarısında Greko-Baktria ülkesinin kuzeyinde, Ceyhun nehrinin yanında küçük bir kale olan Tirmiz şehrini Büyük İskender'in kurduğu söylenmektedir. Tirmiz şehrinin adı Baktria dilinde su kenarındaki kale veya liman anlamına gelmektedir. Bu şehre Taramastha, Tarameta, Tarmid, Tarmiç denilmiştir²⁴². Hüen-Çang Tirmiz şehrinin ismini zikrederken bu şehre "Ta-mi" demiştir²⁴³. X. yüzyıldan itibaren ise Tirmiz denilmeye başlanmıştır. Orta Çağ'da eski Hindistan kervan yolu üzerinde bulunan bu şehir ticaret gemileri ve balıkçıların limanı konumunda önemli bir merkez olmuştur. X. yüzyıl coğrafyacıları Tirmiz şehri için "Ceyhun nehri kıyısında surlarla çevrilmiş, yönetim binası, pazarı, camisi, cadde ve sokaklarıyla güzel ve bayındır bir şehirdir" demişlerdir²⁴⁴.

Tirmiz şehri M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. I. yüzyıllarda Kuşan Devleti hakimiyeti altında bulunmaktaydı. IV. ve VI. yüzyıllarda sırayla Hiyânîler, Kidârîler, Akhunlar ve mahalli Türk idarecilerinin hakimiyeti altına girmiştir. Bu şehir Tirmizşah ünvanlı mahalli idareciler tarafından yönetilmekteydi. Bu süre zarfında Budizm dinini benimseyen Tirmiz halkı, Budist ibadethaneleri inşa etmişlerdir. Tirmiz şehri 676 tarihinde Emeviler'in Horasan valisi Said b. Osman b. Affân tarafından fethedilmiştir. Daha sonra Tirmiz şehri 1220 Cengiz Han'ın istilasına kadar sırasıyla Sâmânîler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Karahıtaylar, Gurlular²⁴⁵ ve Harezmsahlar'ın hakimiyeti altına girmiştir²⁴⁶.

²⁴¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 540-541.

²⁴² MUHAMMEDCANOV, Abdullah, "Tirmiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 41, s. 200.

²⁴³ TOGAN, "...Şarki ve Garbi Türkistan...", s. 41.

²⁴⁴ MUHAMMEDCANOV, "Tirmiz", s. 200.

²⁴⁵ 1000-1215 yılları arasında Horasan, Afganistan ve kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş İslam hanedanı. Bkz. SİDDİQUI, İqtidar Husain, "Gurlular", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1996, C. 14, ss. 207-211.

²⁴⁶ MUHAMMEDCANOV, "Tirmiz", ss. 200-201.

İbn Battûta bu şehirle ilgili olarak; “binaları muazzam güzellikte, çarşı ve sokaklarının ortasından su geçmekte, bağı ve bahçeleri çokça, üzüm ve ayva bolca yetiştirilmekte ve bu meyvelerin lezzetlerinin dünyada eşi yok, eti, sütü bol” demiştir. Ayrıca seyyah, Tirmiz halkının hamama düşkün olduğunu ve hamamda sabun yerine süt kullanıldığını söylemiştir. Bütün hamamlarında süt dolu kazanlar bulunduğunu belirten İbn Battûta, sütün saçları nemlendirdiği ve parlak bir görünüm kazandırdığı için halkın bunu kullandığını belirtmiştir. Seyyah eski Tirmiz’in Ceyhun nehrinin kıyısında kurulu olduğunu fakat Cengiz Han’ın burayı yakıp yıkmasından sonra iki mil uzaklığa inşa edildiğini belirtmiştir. Tirmiz şehrinde Şeyh Azîzân’ın tekkesinde bir müddet konaklayan seyyah, bu kişi hakkında; “erdemli bir insan, Tirmiz’in zengin zümresinden, malı mülkü çok, bağı bahçeleri geniş, eli, gönlü bol bir kişidir” diye söz etmiştir²⁴⁷. Bu şehirde vali olan Alâülmülk Hudâvendzâde ve Kadı Kıvâmeddin ile görüşen İbn Battûta bu şahsiyetlerle ilgili bilgiler de vermiştir²⁴⁸.

E. Belh

Tarihi Belh şehri Ceyhun nehrinin güneyinde yer alan Dehas Irmağının üzerine ve Kuhibaba dağının eteklerine kurulmuştur. Belh şehri adını eski Farsçada Bahtriş, Avesta’da Bahdi, Grekçe’de Baktra’dan almaktadır²⁴⁹. Şarki ve Garbi Türkistan’a seyahat eden Çinli Budist rahibi Hüen-Çang bu şehir için “Fo-ko-lo” ifadesini kullanmıştır²⁵⁰. Ayrıca doğu tarihçileri Belh şehrine “Üm-ül-bilâd” demişlerdir²⁵¹. Belh’in tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Şehrin kuruluşu ile ilgili birçok rivayet söz konusu olmuştur. İran yaradılış efsanelerinde geçen Keyumers’in bu şehri yaptırmaya başladığı ve Tahmuras’ın bu şehri tamamladığı rivayet edilmiştir. Diğer bir rivayette ise yine efsanevi bir hükümdar olan Minuçihir b. İrec bu şehri kurmuştur. Belh şehrinin bir süre Afrasyab’ın başşehri olduğu rivayet edilmiştir²⁵². Tarihçiler Belh şehrinin yirmi beş bin yıllık bir tarihi olduğunu söylemektedirler. Horasan’ın en güzel merkezlerinden olan şehir birçok kez işgal ve tahribata

²⁴⁷ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyoges D’Ibn Batoutah*, s.57; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 542-543.

²⁴⁸ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 543.

²⁴⁹ YAZICI, Tahsin, “Belh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, C. 5, s. 410.

²⁵⁰ TOGAN, “...Şarki ve Garbi Türkistan...”, s. 47.

²⁵¹ ESİN, *Türkistan...*, s. 3.

²⁵² YAZICI, “Belh”, s. 410.

uğramıştır²⁵³. Mevlâna Celaleddin Rumi bu şehirde doğmuştur. Müslümanlar için önemli bir yere sahip olan Belh, İslam dünyasında “Kubbet-ül İslam” olarak bilinmektedir.

Şehir coğrafi konumu itibariyle birçok devlete merkezlik yapmıştır. M.Ö. 329 tarihine kadar Perslerin elinde olan bu şehir, daha sonra İskender’in eline geçmiştir. İskender’in ölümü ile Selevkos krallığının sınırlarına dahil olmuştur. Daha sonra sırasıyla Greko-Baktria Krallığı, Kuşanlar ve Akhunlar’ın eline geçmiştir. Sasaniler bu şehirde 226-651 tarihleri arasında hakimiyet kurmuştur. İslam egemenliğine Hz. Osman döneminde rast gelirse de asıl İslam hakimiyeti altına girişi Muaviye dönemine denk gelmektedir²⁵⁴. Muaviye zamanında Abdurrahman b. Semura bu şehri fethetmiştir²⁵⁵. Şehir 900 tarihinde Sâmânîler’in egemenliğine girmiştir²⁵⁶. Bu dönemde Belh büyük bir kalkınma göstererek ticaret ve kültür şehri haline gelmiştir. Daha sonra Gazneli ve Karahanlıların egemenliğine giren Belh, 1040 Dandanakan savaşı ile Selçukluların eline geçmiştir. 1152 tarihinde Gurlular, 1205 tarihinde Harezmsah Alaeddin bu şehri almıştır²⁵⁷. Mevlâna Celaleddin Rumi’de Harzemşahlar’ın hakimiyeti sırasında Belh şehrinde 1207 yılında dünyaya gelmiştir. 1220 yılında Maverâünnehir’den büyük bir ordu ile bu bölgeye yönelen Cengiz, Belh şehrine yaklaşınca şehrin ileri gelenleri bu orduya karşı koyamayacaklarının farkında olarak yıkımdan ve ölümden kurtulmanın ona teslim olmaktan başka yolu olmadığını bildikleri için Cengiz Han ve ordusunu değerli eşyalar ve hediyelerle karşılamışlardır²⁵⁸. Cengiz Han Belh şehrini 1221 tarihinde zapt etmiştir²⁵⁹. Cengiz Han’ın ölümüyle birlikte Belh şehri Çağatay Hanlığı’nın payına düşmüştür. Timurlular devrine kadar bu şehir Çağatay Hanlığı’nın yönetiminde kalmıştır. Çağatay Hanlığı döneminde Belh şehri en parlak devrini yaşamıştır²⁶⁰. 1300’lü yıllardan itibaren Timurluların hakimiyeti altına giren Belh şehri, sanatkâr, alim, bilgin ve tarihçileri koruyan, onlara önem veren bir şehir görünümüne kavuşmuştur²⁶¹.

---

²⁵³ MAHDÎ, Mohammad Yasir, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *İstem*, 2011, S. 18, s. 222.

²⁵⁴ YAZICI, “Belh”, s. 410.

²⁵⁵ YÖRÜKÂN, ... *Ortaçağ’da Türkler*, s. 336.

²⁵⁶ KÖPRÜLÜ, *Türkiye Tarihi...*, s. 124.

²⁵⁷ YAZICI, “Belh”, ss. 410-411.

²⁵⁸ MAHDÎ, “... Belh Şehri”, ss. 228-229.

²⁵⁹ SPULER, *İran Moğolları*, s. 38.

²⁶⁰ YAZICI, “Belh”, s. 411.

²⁶¹ MAHDÎ, “... Belh Şehri”, s. 229.

İbn Battûta şehrin harap halini tasvir etmiştir. Seyyah Belh şehrine geldiği zaman bu bölgenin yıkılmış, harap bir vaziyette olduğunu görmüştür. Seyyah bu şehir ile ilgili “uzaktan birisi bu şehri görse muazzam yapıları ve ihtişamından ötürü bayındır bir şehir olarak görebilir” demiştir. Belh şehrinin medrese ve kalıntılarının halen ayakta olduğunu söyleyen seyyah, yapıların lacivert renk nakışlar ile süslenmiş olduğundan bahsetmiştir. Belh şehrini bu hale getiren kişinin Cengiz Han olduğunu ve ona Belh Mescidinin kubbesinin birisinin altında büyük bir hazine olduğu söylenince, Cengiz Han bu mescidin üçte birini harap ettiğini söylemiştir²⁶².

Mescidin Yapılışına Dair Hikâye

İbn Battûta Belh Mescidi'nin yapılışı ile ilgili; “Tarih biliminden iyi anlayan bir adamın bana anlattığına göre Belh Mescidini bir kadın yaptırmıştır. Bu kadının kocası Belh valisi Abbasi soyundan Davud b. Ali'dir. Bir gün halife, Belh halkının ufak çaplı bir isyan çıkardığını duyunca öfkelenmiş ve halktan vergi toplaması için memurlarını göndermiştir. Memur şehre geldiğinde kadın ve çocuklar Belh mescidini yaptıran kadının yanına gitmişler ve şikayetlerini bildirmişlerdir. Kadın, mücevherlerle süslenmiş, paha biçilemeyecek kadar değerli olan elbisesini memura vererek Belh halkının borcunun buradan karşılanmasını istemiştir. Memur elbiseyi aldıktan sonra yola koyulmuş ve halifenin yanına vararak bu elbiseyi takdim etmiş ve olayları anlatmıştır. Bunun üzerine halifenin yüzü kızarmış ve utanarak “demek ki bu kadın bizden daha cömert birisi” demiş ve memuruna dönerek söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına teslim edilmesini emretmiştir. Belh şehrine gelen memur, kadının evine giderek halifenin sözlerini aktarmış ve elbiseyi teslim etmiştir. Bunun üzerine kadın “halifenin gözü bu elbisede kaldı mı?” sorusunu memura yöneltince memur; “evet elbiseyi çok beğendi” cevabını vermiştir. Bunun üzerine kadın “namahremin gözünün değdiği bu elbiseyi bir daha giyemem” demiştir ve elbisenin satılmasını istemiştir. Elbiseden elde edilen para ile de bu bahsettiğimiz mescidi yaptırmıştır. Harcamalardan sonra üçte bir oranında para kalmış ve bu artan para yapılan mescidin sütunlarının birinin altına gömülmüştür. İhtiyaç olduğu zaman kolayca bulunup kullanılması için böyle bir karar verildiği söylenmiştir. Cengiz Han bu hikâyeyi duyunca mescidin sütunlarının yıkılmasını emretmiştir. Bütün sütunların

---

²⁶² GIBB, H. A. R., *Ibn Battuta Travels In Asia and Africa 1325-1354*, London, George Routledge Published, 1939, s. 175; DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyoges D'Ibn Batoutah*, ss. 58-59; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 555.

üçte biri yıkılmış ve geriye bir şey bulamayan Cengiz Han mescidin geri kalanına dokunmamıştır²⁶³”.

F. Herat

Çok eski bir kuruluş tarihine sahip olan Herat şehrinin kuruluşu antik çağlara dayanmaktadır. Yunan tarihçi Herodot şehri Orta Asya'nın buğday ambarı olarak tanımlamıştır. Afganistan'ın batı taraflarında bulunan Herirud ırmağı kenarında kurulmuştur. Herat şehrinin adı, eski Farsça kitabelerde Haraiva, Avesta'da Aria şeklinde geçmektedir²⁶⁴.

Herat şehrini Büyük İskender 330 yılı civarında hakimiyeti altına almıştır. Büyük İskender'in hakimiyetinden sonra Selevkosların eline geçen Herat, daha sonra Sâsânîler'in ve Akhunlar'ın hakimiyetine girmiştir. 652 tarihinde Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in gönderdiği Ahnef b. Kays yönetimindeki ordunun Horasan'ı fethi ile Herat şehri de Müslümanların egemenliği altına girmiştir²⁶⁵. 786-809 yılları arasında Abbasilerin hakimiyetinde kalan şehir, daha sonra Tâhirîler'in egemenliği altına girmiştir. Tâhirîler'in Horasan'a vali tayin ettiği Muhammed b. Tâhir'in zevk ve eğlence düşkünü olması ve tecrübesizliği neticesinde Tâhirîler'in elinden çıkan şehir, Saffârîler'in hakimiyeti altına girmiştir²⁶⁶. 909 tarihinde Sâmânîler bu şehirde hakimiyet kurmuşlardır. Daha sonra Sâmânîler tarafından Horasan'a vali olarak gönderilen Gazneli Sebük Tegin bu şehirde hakimiyet kurarak 994 yılında şehri zapt etmiş ve böylelikle Herat şehrinde Türklerin egemenliği başlamıştır. 1041-1049 tarihleri arasında Gazneli hakimiyetine giren şehir, Sultan Alparslan döneminde Selçukluların yönetimine geçmiştir²⁶⁷. Selçuklu idaresinden memnun olmayan halkın isteği üzerine Gurlu hükümdarı Gıyâseddîn 1175'te Herat şehrini ele geçirmiştir. Gurlular bu şehri adil bir şekilde yönetmiş ve halk Gurlular'ın yönetiminden memnun kalmıştır²⁶⁸. 1209'da Harezmsahlar'ın egemenliği altına giren şehri²⁶⁹ 1221'de ise

²⁶³ İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, Çev. Damat Mehmed Şerif Paşa, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1333-1335, ss. 432-433; DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, ss. 59-61; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 555-557.

²⁶⁴ USLU, Recep, “Herat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, C. 17, s. 215.

²⁶⁵ USLU, “Herat”, s. 215.

²⁶⁶ KURT, “Tâhirîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2010, C. 39, s. 403.

²⁶⁷ USLU, “Herat”, s. 215.

²⁶⁸ KÖYMEN, *Selçuklu Devri...*, s. 131.

²⁶⁹ USLU, “Herat”, s. 216; Ayrıca bkz. TANERİ, *Harezmsahlar*, s. 36; KAFESOĞLU, *Harezmsahlar...*, s. 172; SIDDIIQUI, “Gurlular”, s. 208.

Cengiz Han'ın oğlu Tuluy hakimiyeti altına almıştır. Şehir halkı Moğollar ile savaşmadan teslim olmuşlardır. Tuluy, halkı bağışlayarak sadece kendisine karşı mücadele edenleri öldürmüştür. Fakat Celaleddin Harzemşah'ın Moğollara karşı birkaç ufak başarı kazanması Herat halkının bundan kuvvet alarak ayaklanmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Moğollar şehri yeniden kuşatmışlar ve 1222 yılında tamamen tahrip etmişlerdir²⁷⁰. Cengiz Han, Belh şehrinde olduğu gibi bu şehri de harabeye çevirmiştir²⁷¹.

İbn Battûta bu şehre geldiği zaman Horasan'ın imar ve bayındırlık faaliyetleri bakımından en gelişmiş ve en büyük şehridir ifadesini kullanmıştır. Seyyah Herat şehrinde çok fazla binanın bulunduğunu, halkının çok temiz kalpli, namuslu, saygılı, yardımsever ve dindar olduğunu, bu şehirde yaşayan kişilerin Hanefî mezhebine bağlı, karmaşa ve kötülükten arınmış, temiz bir şehir olduğunu söylemiştir²⁷². Bu şehir Sultan Gıyâseddîn Gûri'nin oğlu Melik Hüseyin tarafından idare edilmektedir²⁷³. Herat halkının Gûrriye adlı bir kabileden geldiğini söyleyen seyyah, bu kabilenin Suriye'de Gavru's-Şam denilen bir bölgeden gelerek bu bölgeye yerleştiklerini belirtmiştir²⁷⁴. Seyyah Herat halkının genelde köylerde ikamet ettiğinden bahsetmiştir. Ayrıca Mergîs denilen ve bir ucundan bir ucuna dört günde gidilen yeşilin eksik olmadığı bu yerin de yoğun olarak yaşanılan bir yer olduğunu söylemiştir. Herat halkı hayvanlarını genellikle bu alanlarda otlatmış ve fıstık yetiştiriciliği ile uğraşmışlardır²⁷⁵.

Nizameddin Mevlâna, Herat Meliki Hüseyin ve Melik Varnâ

Herat şehrinde Nizameddin Mevlâna adında kendini dünyevi işlerden soyutlamış, Allah yoluna adanmış bir zat yaşamaktadır. Herat halkı tarafından çok sevilen ve sayılan bir kişi olan bu zat, halka öğütler, nasihatler vererek onları bilgilendirmekte ve aydınlatmaktadır²⁷⁶. Şehir halkı her türlü kötülüğü ve sapkınlığı bastırmak için bu zat ile iş birliği içerisinde olmuşlardır. Şehrin idaresini elinde

---

²⁷⁰ BARTHOLD, Wilhelm, "Herat ve Herirûd Boyu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1973, S. 27, s. 184.

²⁷¹ USLU, "Herat", s. 216.

²⁷² DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 63; LEE, *...Ibn Battûta*, s. 95; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 558.

²⁷³ GIBB, *Ibn Battuta...*, s. 175.

²⁷⁴ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 558.

²⁷⁵ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 560.

²⁷⁶ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 561.

bulunduran Melik Hüseyin'in amcaoğlu ve şehrin vaizi Melik Varnâ'da Nizameddin Mevlâna ile aynı tarafta yer almaktadır. Melik Varnâ ve Nizameddin Mevlana'nın öğretileri doğrultusunda hareket edenler ne zaman bir kötülük veyahut yanlış bir iş yaptığını duysalar onu düzeltmek için harekete geçmişlerdir. Bir gün Melik Hüseyin'in sarayda yasadışı bir iş yaptığını öğrenen ahali, toplanarak sarayın önünde gelmişlerdir. Melik Hüseyin buna karşılık saray içerisinde kendisini güçlendirerek savunmaya geçmiştir. Bir müddet direndiyse de dışarıda altı bin kişilik bir kalabalığın olduğunu öğrenince paniğe ve korkuya kapılarak Nizameddin ve şehrin ileri gelenlerini saraya davet etmek zorunda kalmıştır. Melik Hüseyin'in şarap içtiğini öğrenen ahali onu sarayın içinde yasalara göre cezalandırıp, serbest bırakmıştır. Daha sonra Melik Hüseyin'in cezalandırıldığını öğrenen ahali mukavemet göstermeden dağılmıştır²⁷⁷.

Herat şehrine yakın bir yerde Turgay Tümûr idaresinde yaşayan ve sayıları yaklaşık elli bin olan Türkler, Melik Hüseyin'in en çok çekindiği ve korktuğu boylardandır. Melik Hüseyin bu Türklere her yıl hediyeler göndererek onlarla iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu Türkler sürekli Herat şehrine gelip burada şarap içip sarhoş olurken Nizameddin Mevlâna da ne zaman bunları görse onlara cezalandırmıştır. Cesur ve atak olan bu Türkler, Hindistan şehirlerine ani baskınlar yaparak halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Burada bulunan Müslüman kadınları esir olarak alarak Horasan'a getirmişlerdir. Nizameddin Mevlâna bu durumda o esirleri Türklerin elinden alıp serbest bırakmıştır. Bir gün Türk reislerinden birisi olan Tümûr Atay, Müslüman bir kadını esir ederek onu kendisiyle birlikte olmaya zorlamıştır. Bu duruma dayanamayan Nizameddin Mevlâna bu kadını kaçıtarak serbest bırakmıştır²⁷⁸. Buna çok sinirlenen Tümûr Atay, Heratlılar'a ait at ve hayvan sürülerini kaçırmıştır. Emir Hüseyin bir elçi göndererek hayvanların geri verilmesini istemiştir. Fakat Tümûr Atay, Nizameddin Mevlana'nın kendisine teslim edilmediği müddetçe hayvanları bırakmayacağını söylemiştir. Melik Hüseyin buna şiddetle karşı çıkmıştır. Horasan'da herkesçe sevilen ve sayılan bir zat olan Ahmed Çiştî, Türkler tarafından sözü dinlenen bir kişiydi. Ahmed Çiştî, Melik Hüseyin'e giderek "ben Nizameddin Mevlana'yı Türklere götürüyüm onların gönlünü alırım daha sonra da onu getiririm" demiştir. Nizameddin Mevlana'da bu fikri uygun bulmuştur ve Tümûr Atay'ın yanına

²⁷⁷ GIBB, *Ibn Battuta...*, s. 176; İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, s. 437.

²⁷⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, s. 438.

gitmişlerdir. Tümûr Atay Nizameddin Mevlana'yı yanına çağırarak “kadınımı elimden alan sensin değil mi?” dedikten sonra elinde bulunan topuzu Nizameddin Mevlana'nın başına indirerek onu orada öldürmüştür. Bu durum karşısında şaşkına dönen Ahmed Çiştî hemen şehre dönmüştür. Türkler ellerinde tuttuğu bütün hayvanları salmışlardır. Bir zaman sonra Tümûr Atay Herat şehrine gelmiş ve burada Nizameddin Mevlana'nın öğrencileri tarafından öldürülmüştür²⁷⁹.

Bu olaylar üzerine Melik Hüseyin, Nizameddin Mevlana'nın adamı ve kendisinin de amcaoğlu Melik Varnâ'yı Sicistan'a elçi olarak göndermiştir. Melik Varnâ Sicistan'a vardığında Melik Hüseyin ona bir haber göndererek bir daha dönmemesini söylemiştir. Melik Varnâ bu haberden sonra Sint bölgesinden ayrılarak Hindistan'a yönelmiştir. Seyyah İbn Battûta Melik Varnâ'yı burada gördüğünü söylemiştir. Hindistan kralı Melik Varnâ'yı küçük bir şehre vali tayin etmiştir. Burada bulunan bir Herat'lı tarafından öldürülmüştür. Olayı Melik Hüseyin'in tertip ettiği söylenmiştir²⁸⁰.

G. Câm

Bu şehirle ilgili geçmişe dair fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte yeni isminin Türbet-i Şeyh Câm olduğu bilinmektedir. Badğis sınırının Kuhistan bölgesinde, Herat'tan Nişabur'a giden yolun kenarında kurulmuştur. Çok eskilerde bu şehrin isminin Buzcan olduğu bilinmektedir²⁸¹.

Câm şehrinin diğer şehirlere oranla fazla büyük olmadığını ve orta ölçekte bir şehir olduğunu söyleyen seyyah bağı, bahçesi, tarlalarının ve akarsularının bolluğundan bahsetmiştir. En çok gözüne çarpan ağacın ise dut ağacı olduğunu söylemiştir. İpeği ile meşhur olan Câm şehri, Şihâbeddin Ahmed Câm tarafından kurulmuştur²⁸². Halen şehri Ahmed Câm'ın torunları yönetmektedir. Sultan bu şehrin idare sistemine müdahale etmeyerek vergi de almamıştır²⁸³. Sözü'nün eri bir adamın anlattığı bir hikâyeye göre; “İlhanlı hükümdarı Ebû Said Horasan'a gelerek Şeyh Ahmed'in tekkesinin bulunduğu yerde konaklamıştır. Şeyh Ahmed büyük bir ziyafet düzenleyerek ordunun konakladığı her çadıra bir koyun göndermiş hatta her dört kişiye

²⁷⁹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 561-562.

²⁸⁰ GIBB, *Ibn Battuta...*, s. 176; İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, s. 439.

²⁸¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 572.

²⁸² DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 75; LEE, *...Ibn Battûta*, s. 95; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 563.

²⁸³ İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, s. 440; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 563.

bir koyun düşecek şekilde ayarlama yapmıştır. Ebû Said'in karargahında bulunan at, katır, eşek gibi hayvanlar içinde bir gecelik yem vermiştir. Şeyh Ahmed'in bu misafirperverliği ve bol gönüllü oluşundan dolayı bu ziyafetten payını almayan canlı kalmamıştır²⁸⁴ demiştir.

Şehrin Kurucusu Şeyh Şihâbeddin'e Dair Hikaye

Şeyh Şihâbeddin önceleri zevkine düşkün, eğlenmeyi, şarap içmeyi seven bir adammış. Altmışa yakın dostu olan Şihâbeddin ve arkadaşları her gün birisinin evinde toplanarak alem yaparlarmış. Altmış kişi olunca her birine iki ayda bir misafir ağırlama sırası gelirmiş. Uzunca bir süre sonra sıra yine Şihâbeddin'e gelmiş. O, Allah'a tövbe ederek, ondan medet ummuş ve kendisini düzeltereği söylemiştir. Sonra Allah'a yakararak; "Dostlarıma tövbe ettiğimi şimdi söylersem onlara karşı mahcup olurum çünkü dostlarım alem sırasının bana geldiğini ve bu ziyafetin masrafından kaçındığımı düşünebilirler" demiştir. Bununla birlikte alem için gerekli hazırlıkları yapmıştır. Şihâbeddin'in dostları gelmişler ve yiyecekleri, içecekleri servis edilmiştir. İçmeye başlamışlar ve bu içtiklerinin şarap olmadığını fark etmişlerdir. Şarap tulumunun birisini açmışlar ve tulumun içindekinin şarap değil şerbet olduğunu anlamışlardır. İkinci ve üçüncü tulumun içinden de şerbet çıkınca meraklanıp Şihâbeddin'e sormuşlardır. Şihâbeddin olayı anlatarak tövbe ettiğini söylemiş ve "bu içtiğiniz şerbet şaraptan başka bir şey değil" demiştir. Şihâbeddin'in dostları bu olaydan sonra Allah'a tövbe ederek bu tekkeyi yaptırmışlardır. Ömürlerinin geri kalanını da ibadet ederek bu tekkede geçirmişlerdir²⁸⁵.

H. Tûs

Bu şehrin kuruluşu Büyük İskender dönemine kadar dayanmaktadır. Tûs, Yunancada Susia anlamına gelmektedir. Tûs şehrinin kuruluşunun Sasanilerden önce olduğu bilinmektedir. Nitekim bu şehri Pişdadiler²⁸⁶ hanedanından Cemşid'in kurduğu

---

²⁸⁴ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyoges D'Ibn Batoutah*, ss. 75-76; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 563.

²⁸⁵ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyoges D'Ibn Batoutah*, ss. 76-77; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 564.

²⁸⁶ Fars tarihinin başlangıcı Pişdadiler ile başlamaktadır. Fars bölgesinin merkezinin İstahr kenti olduğu ve bu kentin dünyanın en eski yerleşim yerlerinden birisi olarak kabul gördüğü söylenmektedir. Pişdadilerin ilk hükümdarı Keyumers'in dünyanın ilk hükümdarı olduğu ve hatta bu hükümdarın Hz. Âdem olduğuna inananların bile bulunduğu söylenmektedir. Bazı kesimlerin ise Keyumers'in Hz. Nuh'tan sonra yaşadığı ve Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiği rivayet edilmiştir. Bkz.

söylenmektedir. Şehir günümüzde olmamasına rağmen harabeleri Meşhed şehrinin 25 kilometre kuzeybatısında yer almaktadır. İbn Hurdâzbih şehri Nişabur ve Serahs yolu üzerinde, İstahri Nişabur'un kuzeydoğusunda göstermiştir²⁸⁷. Yakûbi bu şehirde yaşayan halkın çoğunun Pers kökenli olduğunu söylemiştir. Şehrin toprak gelirleri Nişabur'a vergi olarak verilmektedir²⁸⁸. Tûs şehri eski bir şehir olmakla birlikte bu şehrin yerini Meşhed şehri almıştır. Çoğu kaynakta Tûs şehri Meşhed ile karıştırılmıştır.

Tûs 650 tarihinde Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Amir tarafından fethedilmiştir. Daha sonra Emeviler ve Abbasiler bu şehirde hakimiyet kurmuşlardır²⁸⁹. Emevi hükümdarı Yezid zamanında bu şehrin kırsal kesimlerinde samur, tilki, vaşak, sincap gibi birçok hayvanın kürkü işlenmiştir²⁹⁰. Emevi Abdülmelik b. Mervan döneminde Beni Temimliler²⁹¹ tarafından Tûs Kalesi işgal edilmiştir. Sâ mânîler zamanında bu şehrin eski emiri Ahmed b. Abdullah-ı Hucistani isyan ederek bu şehri tahrip etmiştir. 1034 yılında Kirman emirinin bu şehrin halkından yirmi bin kişiyi katlettiği söylenmektedir. Gazneliler'in hakimiyetinden sonra Selçuklu hakimiyetine geçen şehri Sultan Melikşah, Nizamülmülk'e iktâ olarak vermiştir. Vezir Nizamülmülk bu şehirde bir cami yaptırmıştır. Bu dönemlerde fazlaca isyan ve savaşa sahne olan şehrin halkı büyük zarar görmüştür. Şehirde yaşanan Şii ve Sünni çatışması karışıklıklara yol açmıştır. 1221 tarihinde Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy bu şehri ele geçirmiş ve halkını kılıçtan geçirmiştir²⁹². Aslında Tûs şehrini Meşhed şehri diye anmak yanlış olmayacaktır fakat seyyahın eserinde iki şehri de ayrı zikretmesi münasebeti ile bu şehirlerden ayrı ayrı söz etmek daha doğru olacaktır.

Tûs şehrine Câm yolu ile ulaşan İbn Battûta bu şehirle ilgili Horasan'ın en büyük şehirlerinden birisi olduğunu söylemiştir²⁹³. Burası ünlü alimlerden Gazali'nin

---

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, "Kitap Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, C. XLIII, ss. 490-491.

²⁸⁷ KURTULUŞ, "Tûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 41, s. 431.

²⁸⁸ GORDON, S. Matthew, ROBINSON, Chase F., ROWSON, Everett K., FISHBEIN, Michael, *The Works of Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī*, Leiden/Boston, Brill, 2017, s. 112.

²⁸⁹ KURTULUŞ, "Tûs", ss. 431-432.

²⁹⁰ GORDON, ROBINSON vd., *The Works of Ibn Wāḍih al-Ya'qūbī*, s. 113.

²⁹¹ Adnaniler'e bağlı bir Arap kabilesidir. Bkz. AYCAN, İrfan, "Temim (Benî Temim)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2011, C. 40, ss. 418-419.

²⁹² KURTULUŞ, "Tûs", s. 432.

²⁹³ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s.77; KURTULUŞ, "Tûs", s. 432.

doğduğu şehir olarak göze çarpmaktadır²⁹⁴. Gazali'nin mezarı da yine bu şehirde bulunmaktadır²⁹⁵.

İ. Meşhed

Meşhed şehri Abımeşhed vadisinin üzerinde kurulmuştur. Eski Tûs şehrinin yerinde kurulması sebebiyle kaynaklarda bu şehirle karıştırılmıştır. Aslında Tûs o bölgenin adıdır. Meşhed adı şahadet yeri, mübarek mezar, mübarek türbe anlamlarına gelmektedir.

Horasan bölgesine sefer düzenleyen Abbasi halifesi Harun Reşid, Senâbâz köyündeki kalede hastalanmış ve vefat etmiştir. 818 yılında Halife Memun, Ali er-Rıza ile birlikte Merv şehrinden dönerken babasının mezarının bulunduğu Senâbâz köyünde bir iki gün konaklamışlardır. Bu sırada Ali er-Rıza burada hastalanıp vefat edince Halife Memun, Ali er-Rıza'yı babasının kabrinin yanına defnetmiştir. Ali er-Rıza Hz. Muhammed'in yedinci göbekten torunudur. Şii mezhebine bağlı Caferilik ve Avelilikte Ali er-Rıza'nın yeri büyüktür. Nitekim bu mezheplerde sekizinci imam olarak bilinir. Bu olaydan sonra küçük bir köy olan Senâbâz, Şiiler için önemli bir ziyaret merkezi olmuş ve zamanla Meşhed ismini almıştır. Meşhed ismini ilk kez X. yüzyılda İslam coğrafyacılarından Muhammed b. Ahmed el-Makdisî zikretmiştir²⁹⁶.

Meşhed şehri 1220'de Moğollar tarafından yağmalanmıştır. İlhanlı hakimiyetinde 1330 tarihinde sikkelerin üzerine Meşhed yazılmıştır. Daha sonraları bu şehre Meşhed-i Ali b. Musa er-Rıza, Meşhed-i Rıza, el-Meşhedü'r-Rezavi, Meşhed-i Tûs, Meşhed-i Mukaddes denilmiştir²⁹⁷.

1333'te bu şehre gelen İbn Battûta, şehirle ilgili meyveleri ve suları bol büyük bir şehir olduğunu söylemiştir. Muhammed Şah tarafından yönetilen bu şehrin İmam Ali er-Rıza'nın türbesine ev sahipliği yaptığı ve bu türbenin yanında bir medrese ve bir mescidin bulunduğunu söylemiştir²⁹⁸. Türbeye ismini veren Ali er-Rıza'nın soyu şöyledir; Ali er-Rıza b. Musa Kâzım b. Cafer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'tir²⁹⁹. Bu şehrin insanları cana yakın,

²⁹⁴ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 564.

²⁹⁵ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 77; LEE, ...*Ibn Batûta*, s. 95.

²⁹⁶ ÖZ, Mustafa, "Meşhed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2004, C. 29, s. 363.

²⁹⁷ ÖZ, "Meşhed", s. 363.

²⁹⁸ ÖZ, "Meşhed", s. 363.

²⁹⁹ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 78; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 564.

iyiliksever, dost canlısı kimselerdir³⁰⁰. Sulak bir yerde bulunan Meşhed şehrinde birçok tarım ürünü yetiştirilmektedir. Değirmenleri çok fazla olan şehrin büyük bir kubbesi vardır. Kubbenin duvarları “kaşani” denilen çinilerle, türbenin içi ise çeşit çeşit kumaşlarla süslenmiş son derece ihtişamlı bir yapıdır³⁰¹.

J. Nişabur

İslami devirlerin ilk zamanlarında İranşehr olarak adlandırılan Nişabur şehri, Horasan bölgesinin en büyük şehirlerindedir. Elburz dağ sırasında bulunan Binalud dağının güneybatısında, denizden 1210 metre yükseklikte bulunmaktadır. Tahran şehrini Meşhed’e bağlayan yol üzerinde bulunması münasebetiyle de önemli bir şehirdir. Nişabur şehri maden bakımından da önemli bir konuma sahiptir. Bakır, gümüş, demir gibi madenlere sahiptir. Tarihi doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Bir efsaneye göre Sasani hükümdarı I. veya II. Şapur’un adının bu şehre verildiği rivayet edilmiştir. Nitekim Nişabur=Nişapur=nev-Şapur=yeni Şapur şeklindedir³⁰².

Sasaniler’in hakimiyetinden sonra 651-652 tarihleri arasında Hz. Osman’ın halifeliği döneminde Abdullah b. Âmir b. Küreyz bu şehri İslam orduları adına fethetmiştir³⁰³. Emeviler ve Abbasiler döneminde bu şehir ticaret ve kültürde geri kalmış fakat Tâhirîler’in 830’da bu şehri almasıyla 844 tarihine kadar büyük gelişme göstermiştir³⁰⁴. Ağustos 873 tarihinde Saffârîler Yakûb b. Leys emrindeki orduları ile Tâhirîler’in Horasan’daki hakimiyetine de son vererek Nişabur’da hakimiyet kurmuşlardır³⁰⁵. Daha sonra Sâmânîler’in eline geçen şehir bu dönemde Horasan’ın en büyük ticaret, sanat ve ilim merkezi haline gelmiştir. Gazneliler döneminde de Horasan’ın merkezi olma özelliğini korumuştur. 1038 tarihinde Selçukluların eline geçen Nişabur, Selçuklu-Gazneli mücadelelerinin merkezi olması nedeniyle büyük bir tahribata uğramıştır. Fakat Selçuklu idaresi süresince toparlanıp büyük gelişme göstermiştir. Sultan Sencer’in devletin merkezini Merv şehrine taşımamasından sonra önemini yitiren şehir, 1142 tarihinde Harezmsahlar’ın egemenliğine girmiştir³⁰⁶.

³⁰⁰ LEE, ...*Ibn Batûta*, ss. 95-96.

³⁰¹ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 564-565.

³⁰² ÖZGÜDENLİ, “Nişabur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 33, s. 149.

³⁰³ ÖZGÜDENLİ, “Nişabur”, s. 149; YÖRÜKÂN, ... *Ortaçağ’da Türkler*, s. 329.

³⁰⁴ ÖZGÜDENLİ, “Nişabur”, s. 150.

³⁰⁵ KURT, “Tâhirîler”, s. 403; MERÇİL, “Saffârîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2008, C. 35, s. 464.

³⁰⁶ ÖZGÜDENLİ, “Nişabur”, s. 150; Ayrıca bkz. TANERİ, *Harezmsahlar*, s. 20.

Harezmşah lideri Alâeddin Tekiş'in 1220 tarihinde vefatı ile Gurlular şehri ele geçirmişlerdir³⁰⁷. Birçok defa istila ve yağmalama ile karşılaşan şehir, bazı zamanlarda da büyük depremlerle sarsılmıştır. 1145 tarihinde meydana gelen depremle birlikte halkın büyük bir bölümü bu şehri terk etmiştir. Şehir İlhanlı hakimiyetiyle birlikte biraz toplanmışsa da XI. ve XII. yüzyıllardaki parlak dönemine tekrar dönememiştir. Sıklıkla tekrarlanan Çağatay saldırıları ile de tahribata uğramıştır³⁰⁸.

Seyyah İbn Battûta bu şehrin bolluğu ve bereketinden ötürü buraya küçük Şam denildiğini söylemiştir³⁰⁹. Horasan'ın en büyük şehirlerinden birisi olan Nişabur, şehri yaran dört ırmağın içinde yer almaktadır. Bağı, bahçesi, suyu bol, verimli topraklar üzerindedir. Geniş ve işlek çarşıları bulunmaktadır. Ana çarşının ortasında mimarisi ile insanı hayran bırakan bir cami bulunmaktadır. Bu caminin yanında bir medrese vardır ve Kur'an-ı Kerim ile fıkıh dersleri bu medresede verilmektedir. Dokumacılık konusunda da ustalaşan Nişaburlular, burada "nah" ve "kemha" cinsi ipekler dokuyarak bunları Hindistan'a gönderiyorlardı³¹⁰. Bu şehirde Şeyh Kutbeddîn Nisabûrî'nin tekkesi bulunmaktadır. Bu muhterem insanın misafiri olan seyyah, onun kendisine karşı iyi davrandığını ve izzet-ikramda bulunduğundan bahsetmiştir. "Bu zatın mucizelerine ve kerametine tanık oldum. Bir gün Nişabur'da bir Türk hizmetkar satın aldım ve şeyh onu yanımda görünce bana dönerek; 'bu adam senin hiçbir işine yaramaz, onu geri sat!' bende kabul ederek onu bir tüccara sattım. Şeyhe veda ettikten sonra tekkesinden ayrıldım. Bistâm şehrine vardığım zaman dostlarımın yazdığı bir mektupla şaşkına döndüm. O mektupta sattığım kölenin bir adamı öldürdüğünü ve buna karşılıklıta bu kölenin kısas olarak öldürüldüğünü duydum! Şeyhin kerameti işte apaçık burada ortaya çıkmıştır³¹¹."

---

³⁰⁷ SIDDIIQUI, "Gurlular", s. 209.

³⁰⁸ ÖZGÜDENLİ, "Nişabur", ss. 149-150.

³⁰⁹ DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, s. 80; LEE, ...*Ibn Battûta*, s. 96.

³¹⁰ İbn Battûta, *Seyahatname*, I, ss. 565-566.

³¹¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, ss. 442-443; DEFREMERY, SANGUINETTI, *Voyages D'Ibn Batoutah*, ss. 81-82; İbn Battûta, *Seyahatname*, I, s. 566.

SONUÇ

İbn Battûta, Orta Çağ Müslüman seyyahlarının en büyüğü olarak kabul edilmiştir. Sadece Müslümanların en büyüğü olarak değerlendirmek yanlış olacaktır ki İbn Battûta eski dünyanın en büyük ve en tanınmış seyyahıdır. Tabi ki bu tanınma İbn Battûta'nın İslam dünyası sınırlarını aşmasıyla mümkün olmuştur. Nitekim seyyah XIX. yüzyıla kadar İslam dünyası tarafından tanınmamaktaydı. Alman bilim insanlarının eseri keşfi ve tercümesinin yapılması neticesinde dünya tarafından tanınmasını sağlamış ve böylelikle İbn Battûta XIV. yüzyıl seyyahları arasına adını yazdırmıştır. Diğer taraftan Avrupalılar tarafından Orta Çağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun bir numaralı rakibi olmuştur. Nitekim seyyahın gezmiş olduğu yerlerin Marko Polo'dan fazla oluşu bunu kanıtlar niteliktedir.

XIV. yüzyılın geleneksel edebi tarzında yazılan bu seyahatname, o dönemin İslam dünyasının önemli kişilerini, yerlerini, yönetim biçimlerini, gelenek ve göreneklerini kapsamlı bir şekilde aktarmıştır. Gördüğü her olayı anlatma yoluna gitmesi ve tasvirlerini iyi bir şekilde yapması seyyahın güvenilirliğini de arttıran nitelikler olmuştur. Her ne kadar da seyyahın güvenilirliği açısından şüpheler oluşmuş olsa da bu durumun aksi kanıtlarla ispat edilmiştir. Seyyahın eserinde çoğunlukla insan figürünü ön plana çıkarması onların sosyal yaşantıları, adetleri, gelenek ve görenekleri, inançları, töreleri, siyasi ve ekonomik yaşantıları hakkında fazlaca bilgi içermiştir. İnsanların yaşam tarzı, giyinişleri, ibadetleri gibi konulara çokça değinmiş ve eserine aktarmıştır. Ayrıca o dönemin önemli devlet adamları ve hükümdarları ile görüşen seyyah onlara dairde önemli bilgiler vermiştir. Bu dönemde Çağatay Hanı Tarmaşirin, İlhanlı Devleti hükümdarı Ebû Said Bahadır Han ve Deşt-i Kıpçak hükümdarı Özbek Han ile birebir görüşerek onlar hakkında fazlaca bilgi aktarmıştır. İbn Battûta eserinde yemek tariflerinden tutunda dönemin insanıyla ilgili her türlü bilgiyi vermiştir. Bu bakımdan Rihle önemli bir antropoloji kaynağı olmuştur.

İbn Battûta ayrıntılara her zaman önem vermiş gezdiği ve gördüğü şeyleri en ufak ayrıntısına kadar anlatarak bir nebze esere ansiklopedik bir hava katmıştır. Devlet adamlarından sufilere, tacirlerden hukuk bilginlerine birçok farklı kişiden rihlesinde bahsetmiştir. Tabi burada kişileri ayrıştırarak onların statüsünü ön plana

çıkarmamıştır. Tam tersi olarak statülerini arka plana atmış ve herkesi kapsayan bir eser yazmaya çaba göstermiştir. İnsanların giyim kuşamları, adet, gelenek ve görenekleri, inançları gibi birçok konuda fikirler vermesi onun ilk antropologlardan sayılmasına neden olmuştur. İbn Battûta aynı zamanda gezdiği yerlerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Aynı zamanda eser bir coğrafya kitabı olarak da göze çarpmaktadır. Eser coğrafi bilgiler bakımından seyyahlara yol gösterici olmuştur. Bu dönemde eski dünyayı kasıp kavuran ve Avrupa'da bir neslin tükenmesine neden olan veba salgını seyyahın gezmiş olduğu döneme denk gelmiştir. Her ne kadar da bu salgın Avrupa'da yaygın olarak görülse dahi ticaret neticesinde Afrika, Ortadoğu ve az da olsa Asya kıtasına kadar yayılmıştır. Tabi ki bu durum seyyahı gezisinden alıkoymamıştır. Seyyah özellikle Gazze şehrine uğradığında burada kimsenin kalmadığını ve şehrin bomboş olduğunu söylemiştir. Bu durum bile kara ölüm olarak adlandırılan vebanın vahametini ortaya koymaktadır.

Seyyahın gezmiş olduğu yerler göz önünde bulundurulduğu zaman çoğunluğunun Türk ve Moğol hakimiyetinde olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle İbn Battûta çağı için Türk-Moğol devri demek doğru olacaktır. Seyyahın gezmiş olduğu Horasan ve Türkistan yöresi Moğol mirasçıları olan Çağatay, İlhanlı ve Altın Orda hakimiyetinde bulunmaktadır. Bu yörede bulunan, zamanın her açıdan en muazzam şehirlerini tasvir eden seyyah, gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Nitekim ilim merkezi, kültür başkentleri ve mimari açıdan dünyanın en güzel şehirlerinin Moğol istilası sonucu harap vaziyetlerini üzücü bir şekilde aktarmıştır. Eskiden bu şehirlerin kalabalık olduğu fakat şimdiki haliyle çok fazla insanın yaşamadığını belirten seyyah, yine de bu şehirleri doğal haliyle aktarmaya çalışmıştır. Bağ, bahçeleri ve nehirlerinin bolluğu ile imar ve bayındırlık faaliyetleri açısından bu şehirlerin gelişmişliği -her ne kadar da Cengiz tahribatına uğrasa da- göze çarpmaktadır. Tabi bu güzellikler şehirlerin eski şaşalı günlerinin ufak bir tesellisi olmuştur. İbn Battûta Horasan ve Türkistan'ın birçok şehrini gezmiş ve burada yaşayan Türkler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Türklerin gelenek, örf ve adetlerini anlatan seyyah onların erdeminden, şefkatinden, misafirperverliğinden çokça bahsetmiştir. Eser Türk tarihi açısından önemli ve birinci el kaynak olarak kabul edilebilir. Türk tarihine fazlaca katkı sağlayan bu seyahatname, Türk dili için de önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Nitekim rihlede geçen birçok Türkçe kelime göze çarpmaktadır.

İbn Battûta'nın bu seyahatnamesi insan ve insan topluluklarının siyasi, sosyal, iktisadi ve dini faaliyetlerini aktaran dil, tarih, coğrafya, antropoloji, sosyoloji kaynağıdır. Bu vaziyetle eserin ehemmiyeti özellikle Türkler açısından fazladır. Bu bakımdan Türklerin bu dönemdeki gelenekleri, kültürü ve dili geniş açılardan değerlendirilip, önemli bilgiler ışığında tarihimizin gelişimine ışık tutacaktır. Seyahatnamenin orijinali eksiksiz bir şekilde dilimize tercüme edilip, eksiklikleri giderildiği takdirde Türk dili ve tarihine önemli katkılar sağlayacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet.** (1985). *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hûlafa* (Cilt III). (M. İz, Çev.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ahmed Rifat.** (h. 1299). *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*. İstanbul.
- AKA, İ.** (2014). *Timur ve Devleti*. Ankara: TTK Yayınları.
- ALBAYRAK, K.** (2007). Nestûrîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33, 15-17.
- ALYILMAZ, C.** (2002). Eski Türk Şehirleri ve Semerkant. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(20), 303-311.
- ATALAY, B.** (2006). *Divanü Lugati't Türk Tercümesi* (Cilt 3). Ankara: TDK Yayınları.
- AVCIOĞLU, D.** (1989). *Türklerin Tarihi* (Cilt 5). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- AYCAN, İ.** (2005). Muâviye b. Ebû Süfyân. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 332-334.
- AYCAN, İ.** (2011). Temîm (Benî Temîm). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 418-419.
- AYDINLI, O.** (2009). Semerkant. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 481-484.
- AYKUT, A. S.** (1999). İbn Battûta. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, 361-368.
- BARTHOLD, V. V.** (1973). Herat ve Herirûd Boyu. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*(27), 133-178.
- BARTHOLD, V. V.** (2013). *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. (R. H. Özdem, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- BİROL, N.** (1991). İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CARIM, F.** (1966). *Marco Polo ve İbn Batuta*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- CÂSİM, E. U., & TOMAR, C.** (2000). İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, 74-76.
- CEBECİOĞLU, E.** (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara.
- CERAN, İ.** (2004). Merînîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, 192-199.

- ÇAKMAKÇI, C.** (2006). İbn Battûta Seyâhatnâmesi'nde Türkçe Kelimeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 47(I), 159-168.
- DEFREMERY, C. F., & SANGUINETTI, B.** (1855). *Voyages D'Ibn Batoutah* (Cilt 3). Paris.
- DÖNMEZ, İ. K.** (2013). Zâhir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, 85-87.
- DUNN, R. E.** (2004). *İbn Battuta'nın Dünyası*. (Y. Sezdirmez, Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ebû Bekr Muhammed b. Câfer en-Narşahî.** (2013). *Târih-i Buhârâ*. (E. Göksu, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- EL-ALEVÎ, A.** (483-484). İbn Fazlullah el-Ömerî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, 1999.
- EMECEN, F.** (2007). Nilüfer Hatun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, 124.
- EMECEN, F.** (2012). Umur Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, 156-159.
- ESİN, E.** (1989). Almalığ. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 506.
- ESİN, E.** (1997). *Türkistan Seyahatnamesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- GIBB, H. A.** (1939). *Ibn Battuta Travels In Asia and Africa 1325-1354*. London: George Routledge Published.
- GOLDEN, P. B.** (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (O. Karatay, Çev.) Çorum: Karam Yayınları.
- GORDON, S. M., ROBINSON, C., ROWSON, E., & FISHBEIN, M.** (2017). *The Works of Ibn Wâdiḥ al-Ya'qūbī*. Leiden/Boston: Brill.
- GÖDE, K.** (1995). Eretnaogulları. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, 295-296.
- GÖKSOY, İ. H.** (2002). İbn Battûta'ya Göre Güneydoğu Asya Ülkeleri. *Dini Araştırmalar*, C. 4(12), 49-70.
- GÖKSU, E.** (2011). Buhârâ Melikesi Kabac Hâtûn. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(29), 261-283.
- GÖVSA, İ. A.** (1945). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyatı.
- GROUSSET, R.** (2015). *Stepler İmparatorluğu: Attilâ, Cengiz Han, Timur*. (H. İnalçık, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- GÜNALTAY, Ş.** (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- GÜNGÖR, H.** (2010). Şamanizm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 325-328.
- HOWORTH, H. H.** (1880). *History of the Mongols* (Cilt 2). London: Longmans Green and Co.

- İbn Battûta.** (2010). *İbn Battûta Seyahatnamesi* (Cilt I). (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Battûta.** (h. 1333-1335). *Seyahatnâme-i İbn Battûta*. (Damat Mehmed Şerif Paşa, Çev.) İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İSTEK, E.** (2017). Avrupa’da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36(62), 173-204.
- KAFALI, M.** (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KAFALI, M.** (2007). Özbek Han. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34, 107-109.
- KAFESOĞLU, İ.** (1987). İbn Battûta. *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, 708-711.
- KAFESOĞLU, İ.** (2000). *Harezmsahlar Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- KAZICI, Z.** (1988). Ahîlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, 540-542.
- KÖPRÜLÜ, M. F.** (2005). *Türkiye Tarihi Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖYMEN, M. A.** (2013). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- KURAT, A. N.** (2002). *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.
- KURT, H.** (1998). *Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci (Buhâra Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- KURT, H.** (2010). Tâhirîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 403-404.
- KURTULUŞ, R.** (2002). Kračkovskij, Ignatij Julianovič. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, 286.
- KURTULUŞ, R.** (2012). Tûs. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 431-432.
- LEE, S.** (1829). *The Travels of Ibn Battûta*. London: The Public Library of Cambridge.
- MAHDİ, M. Y.** (2011). Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri. *İstem*(18), 219-241.
- MANSEL, A. M.** (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- MANTRAN, R.** (1981). *İslâmın Yayılış Tarihi*. (İ. Kayaoğlu, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- MERÇİL, E.** (1987). *Gazneli Mahmûd*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MERÇİL, E.** (2006). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- MERÇİL, E.** (2008). Saffârîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, 464-465.

- MUHAMMEDCANOV, A.** (2012). Tirmiz. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 41*, 200-202.
- ÖZ, M.** (2004). Meşhed. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29*, 363-365.
- ÖZAYDIN, A.** (1988). Abdülmelik b. Nûh b. Nasr. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 1*, 271-272.
- ÖZAYDIN, A.** (1994). DEFREMERY, Charles François. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 9*, 88.
- ÖZAYDIN, A.** (1994). Ebû İnân el-Merînî. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 10*, 169-170.
- ÖZAYDIN, A.** (1997). Hârizm. *TDV İslam Ansiklopedisi, 16*, 217-220.
- ÖZAYDIN, A.** (2001). Karahanlılar. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24*, 404-412.
- ÖZCAN, A.** (1989). AHMED RİFAT EFENDİ, Yağlıkçızâde. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2*, 130-131.
- ÖZEL, A.** (1999). İbn Cüzey. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 19*, 406-407.
- ÖZGÜDENLİ, O. G.** (2007). Nişabur. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33*, 149-151.
- ÖZGÜDENLİ, O. G.** (2007). Olcaytu Han. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33*, 345-347.
- ÖZGÜDENLİ, O. G.** (2008). Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 35*, 19-21.
- ÖZTUNA, Y.** (2005). *Devletler ve Hanedanlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PARMAKSIZOĞLU, İ.** (1971). *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ROUX, J. P.** (2013). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. (A. Kazancıgil, & L. Arslan Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- SARAY, M.** (1989). Altın Orda Hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi, 2*, 538-540.
- SIDDIQUI, I. H.** (1996). Gurlular. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 14*, 207-211.
- SÖYLEMEZ, M. M.** (2002). Kitap Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLIII*, 489-496.
- SPULER, B.** (1957). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. (C. Köprülü, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- SÜMER, F.** (2002). Keykubad I. *TDV İslam Ansiklopedisi, 25*, 358-359.
- SÜMER, F.** (2014). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK Yayınları.
- ŞAKİROĞLU, M. H.** (2003). Marco Polo. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 28*, 41-43.

- ŞEKER, M.** (2001). *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞEŞEN, R.** (1992). Buhara. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 6*, 363-367.
- ŞEŞEN, R.** (2015). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- TANERİ, A.** (1993). Celâleddin Hârizmşah. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7*, 248-250.
- TANERİ, A.** (1993). *Harezşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TAŞAĞIL, A.** (2009). Soğd. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37*, 348-349.
- TEMİR, A.** (1989). *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TIESENHAUSEN, W. D.** (1941). *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. (İ. H. İzmirli, Çev.) İstanbul: Maarif Matbaası.
- TOGAN, N.** (1964). Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Dair Kayıtları. (Z. V. Togan, Dü.) *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 4*, 21-64.
- TOGAN, Z. V.** (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOLMACHEVA, M. A.** (2003). Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 27*, 431-432.
- TOPALOĞLU, B.** (2013). Zâhir. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 44*, 85.
- TOPDEMİR, H. G.** (2009). SARTON, George Alfred Leon. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 36*, 167-168.
- TURAN, O.** (2014). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TÜMER, G.** (1992). Budizm. *TDV İslam Ansiklopedisi, 6*, 352-360.
- USLU, R.** (1998). Herat. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 17*, 215-218.
- YAKUBOVSKIY, A. Y.** (1976). *Altın Ordu ve Çöküşü*. (H. Eren, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YAZICI, N.** (2014). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları.
- YAZICI, T.** (1992). Belh. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5*, 410-411.
- YİĞİT, İ.** (2002). Kuteybe b. Müslim. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 26*, 490-491.
- YÖRÜKÂN, Y. Z.** (2004). *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- YUVALI, A.** (1993). Çağatay Hanlığı. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 8*, 177-178.

YUVALI, A. (1994). Ebû Said Bahadır Han. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 10*, 218-219.

YUVALI, A. (2000). İlhanlılar. *TDV İslam Ansiklopedisi, C. 22*, 102-105.

YUVALI, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Yüan-Ch'ao Pi-shi. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*. (A. Temir, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.

DİZİN

- Abbasi, 4, 24, 46, 49, 56
Aden, 9
Afrika, 6, 7, 9
Ahilik, 10, 16, 18
Ahmed Çiști, 52
Ahmed Rifat, 6, 14, 17, 82
Akhunlar, 41, 44, 46, 48, 50
Akka, 8, 9
Aksaray, 10
Akşehir, 10
Alaiyye, 7
Alanya, 7, 9, 16
Almalığ, 21, 22
Alp Tigin, 41
Amman, 6
Anadolu, 7, 9, 10, 15, 16, 25, 27
Antakya, 8
Antalya, 7, 10
Artukoğulları, 9
Asya, 4, 6, 16, 21, 22, 23, 35, 41, 42
Atsız, 45
Avrupa, 6
Ayasluk, 10
Aydın, 7, 45
Bağdat, 2, 8, 9, 13, 26, 27, 28
Bağdat Hatun, 26, 27
Balıkesir, 7
Bangladeş, 12
Barçın, 10
Basra, 8, 13, 50, 55
Bedreddin Karaman Bey, 7
Belh, 12, 22, 47, 48, 49, 51
Beylon Hatun, 11
Beytullahim, 8
Bibliothèque Nationale de France, 5
Bijaya, 7
Bilbis, 8
Birgi, 7, 10
Bizans, 11
Bolu, 7
Bursa, 7, 10
Buruntayh, 22
Büyük İskender, 39, 43, 46, 50, 54
Cava, 12
Celaledin Harzemşah, 33, 35
Ceneviz, 9
Cengiz Han, 15, 20, 21, 28, 33, 34, 35, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 55
Cezayir, 6, 7, 13
Cible, 9
Cidde, 9
Cizre, 9
Cuci, 34
Çağatay, iii, 11, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 34, 48, 58
Çin, 3, 11, 12, 22
Defremery, iii, 5, 17
Delhi, 12, 13, 21
Demirhan Bey, 7
Denizli, 10
Deşt-i Kıpçak, 11
Dımaşk, 8
Dımaşk Hoca, 26, 29
Dilşad Hatun, 28
Dobruca, 11
Dünya Hatun, 26
Ebû İnân Merinî, 1, 13
Ebû İshak b. Dündar, 7
Ebû Muhammed b. Nebban, 6
Ebû Nüme, 6
Ebû Said, i, 6, 8, 19, 24, 25, 26, 27, 28, 53
Ebû Said b. Nasıreddin, 6
Ebû Taşfin Abdurrahman, 6
Ebû Yahya b. Ebû Zekeriya, 6
Ebû'l-Berekât Bilfikî, 2
Eğridir, 7
El Halil, 8
El Salheya, 8
el-Ömerî, 21
Emeviler, 44, 46, 55, 57
Emir Çoban, 25, 26, 27, 28, 29
Emir Gıyâseddin, 27, 45
Emir Kutlu Demür, 11

Endülüs, 4, 6, 13
Eretna Bey, 10
Eretna Devleti, 10
Erzincan, 10, 16
Erzurum, 10, 16, 43
Fas, 6
Filistin, 6, 13
Gazneliler, 46, 55, 57
Gazze, 8, 9, 13
George Alfred Leon Sarton, 17
Gerede, 7
Germiyanoğulları, 16
Geyve, 11
Gırnata, 2, 13
Gıyâseddîn Gûri, 51
Göhlisar, 7
Guristan, 9
Gurlular, 46, 48, 50, 58
Hacı Mısrî, 26
Hacı Ruğti, 13
Haçlı seferleri, 16
Han Melik, 34, 35
Harezmsâhlar, 45, 46, 50, 57
Harizm, 7, 27
Helep, 13
Hızır Yunus Bey, 7
Hicaz, 8
Hindikuş, 12
Hindistan, 7, 12, 15
Horasan, v, i, iii, 12, 16, 19, 24, 26,
28, 33, 35, 41, 44, 46, 50, 51, 52, 53,
55, 56, 57, 58
Hüen Çang, 40
Hülagü, 24
Hürmüz, 9
Hüsametdin Yağı, 23
Hz. Adem, 12
Hz. Ali, 8
Hz. İbrahim, 8
Hz. İsa, 8
Hz. İshâk, 8
Hz. Osman, 48, 50, 55, 57
Hz. Yakup, 8
Irak, 8, 9
Isıkgöl, 20, 21
Isparta, 10
İbn Cüzzey, 1
İbn Havkal, 42
İbn Sina, 41
İbrahim Kafesoğlu, 17
İlhanlı, iii, 15, 19, 21, 24, 25, 27, 28,
42, 53, 56, 58
İmam Buhâri, 41
İndus, 12
İsfahan, 8
İskenderiye, 2, 7, 13
İslam Eğitim ve Kültür Teşkilatı, 5
İsmailiye Beyliği, 24
İspanya, 4
İstanbul, 11
İzmir, 10
İznik, 10
Kabac Hatun, 41
Kadı Celaleddin Erzincani, 7
Kadisiye, 8
Kahire, 2, 7, 9
Kalikut, 12
Karahanlı, 42, 44
Karahanlılar, 48
Karahıtaylar, 42, 45, 46
Kastamonu, 7
Katvan savaşı, 42
Kayseri, 10
Kâzerûn, 8
Kemâleddîn Abdullah Gârî, 4
Kenya, 9
Kerbelâ, 8
Kerç limanı, 11
Kırım, 11
Kızıldeniz, 9
Konya, 10
Kosantina, 7
Krachkovsky, 4
Kudüs, 8, 13, 23, 40
Kûfe, 8
Kuteybe b. Müslim, 41, 44
Kutlu Timur Han, 7
Ladik, 7
Larende, 7
Lazkiye, 9
Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, 2
Lübnan, 8
Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, 6,
17, 82
Mağrib, 6
Mahmut Yalvaç, 35
Maldiv, 2, 12
Mali, 13

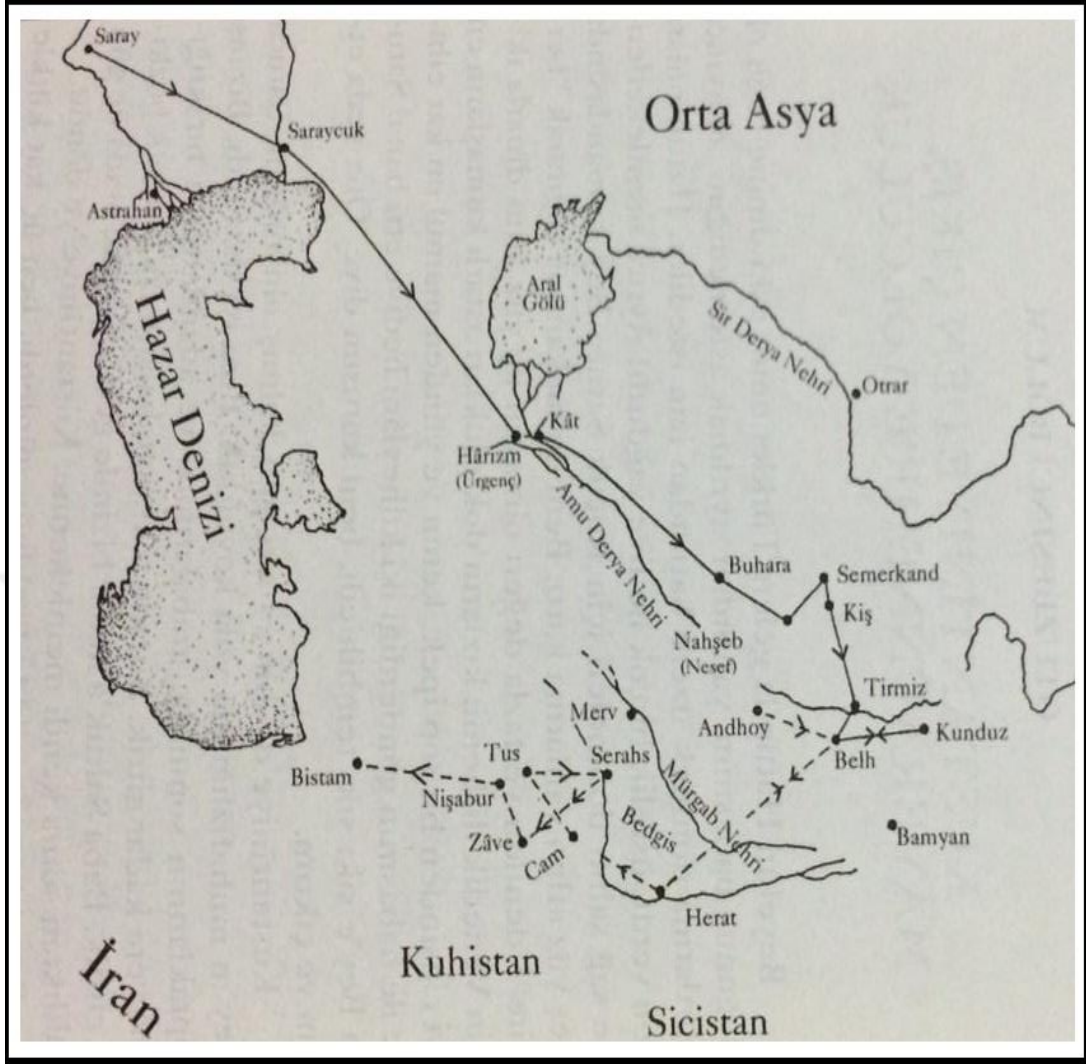
Manisa, 7, 10
Marakeş, 14
Mardin, 9
Marko Polo, 4, 59
Maveraünnehir, 7, 15, 20, 21
Medine, 2, 6, 23
Mehmed Çelebi, 7
Mehmed Şerif Paşa, 5, 17
Mekece, 11
Mekke, 2, 6, 9, 23
Melik ez-Zâhir, 3
Melik Hüseyin, 51, 52, 53
Melik Nâsır, 27
Melik Nasır b. Melik Mugiş, 13
Melik Nasır Muhammed b. Kalaun, 6
Melik Salih, 9
Melik Varnâ, 51, 52, 53
Melikşah, 42, 45, 55
Memlük, 15
Mensa Süleyman, 13
Merinî, 6
Meşhed, 12, 55, 56, 57
Mevlana, 10
Mısır, 6, 13, 15, 23, 27
Milas, 7, 10
Milyana, 7
Moğol, i, iii, 1, 2, 4, 15, 19, 21, 22, 23, 25, 33, 35, 42
Mongka Kağan, 24
Muaviye, 41
Muğla, 10
Muhammed b. Tekiş, 42
Muhammed Melik ez-Zâhir, 3
Necef, 8
Nesef, 11, 22
Niğde, 10
Nil, 3, 9
Nilüfer Hatun, 10
Nizameddin Mevlâna, 51, 52
Nureddin Ali b. Hüzeyrüddin, 6
Nusaybin, 9
Olcaytu, 19, 24, 25, 28
Orhan b. Menteşe, 7
Orhan Gazi, 10
Orta Çağ, iii, 4, 59
Osman b. Affân, 41, 46
Ögeday, 34
Özbek Han, 7, 11, 15, 25, 27
Pekin, 12, 35
Pers, 43
Ramise, 6
Re'süddevâir, 9
Reşîdüddin, 24, 25
Rihle, 59
Rükneddin Zekeriyya, 7
Safakus, 7
Saffâriler, 50
Sakarya, 11
Sâmâniler, 41
Samerra, 9
Samuel Lee, iii, 5
San'a, 9
Sanguinetti, iii, 5, 17
Saray-Berke, 11
Saraycuk, 11
Saruhan Bey, 7
Sasaniler, 48, 57
Savsâ, 7
Sebük Tegin, 50
Selçuklular, 42
Selevkos, 44, 48
Serahs, 12, 55
Serenbîd, 12
Seyfüddin Atife, 6
Seyfüddin Ömer Emir Cender et-Türki, 13
Sincar, 9
Sint Nehri, 33, 34
Sivas, 10
Somali, 9
Sudak, 11
Sultan Hüseyin b. Gıyâseddîn, 7
Sultan Şah Bey, 7
Sumatra, 3, 12
Suriye, 6, 8, 9, 13, 15, 24, 51
Sübe'etey, 33, 34
Süleyman Şah, 7
Şam, 2, 8, 13, 51, 58
Şamanizm, 20
Şeyh Burhaneddin, 7
Şeyh Ebûbekir b. Şeyh Ömer, 6
Şeyh Kutbeddîn, 8, 58
Şeyh Nakşibendi, 41
Şihâbeddin Ahmed Câm, 53
Şiraz, 8, 13
Tâceddin Ali Şah, 24
Tâhirîler, 41, 50
Taizz, 9

Talas, 20
Tanca, 5, 6, 7, 13
Tanzanya, 9
Tarmaşirin, i, 7, 11, 15, 19, 20, 22, 23,
26, 46
Tavâs, 10
Teküdar Ahmed, 24
Tikrit, 9
Tilimsan, 7
Timurtaş, 25, 27
Tirmiz, 11, 46, 47
Togay Hatun, 26
Tuğluk Şah, 7, 12, 15, 21
Tuluy, 34, 51, 55
Tunus, 6, 7, 13
Türkistan, v, i, iii, 15, 16, 19, 20, 21,
33, 35, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47
Ukek, 11
Umman, 9
Umur Bey, 10
Vambery, 41
Yakûbî, 41, 44
Yedisu, 22
Yemen, 6, 9
Yezid, 41
Yinanç Bey, 7
Yüe-chihler, 41
Zerefşân ırmağı, 39, 43
Zeyla, 9

HARİTALAR

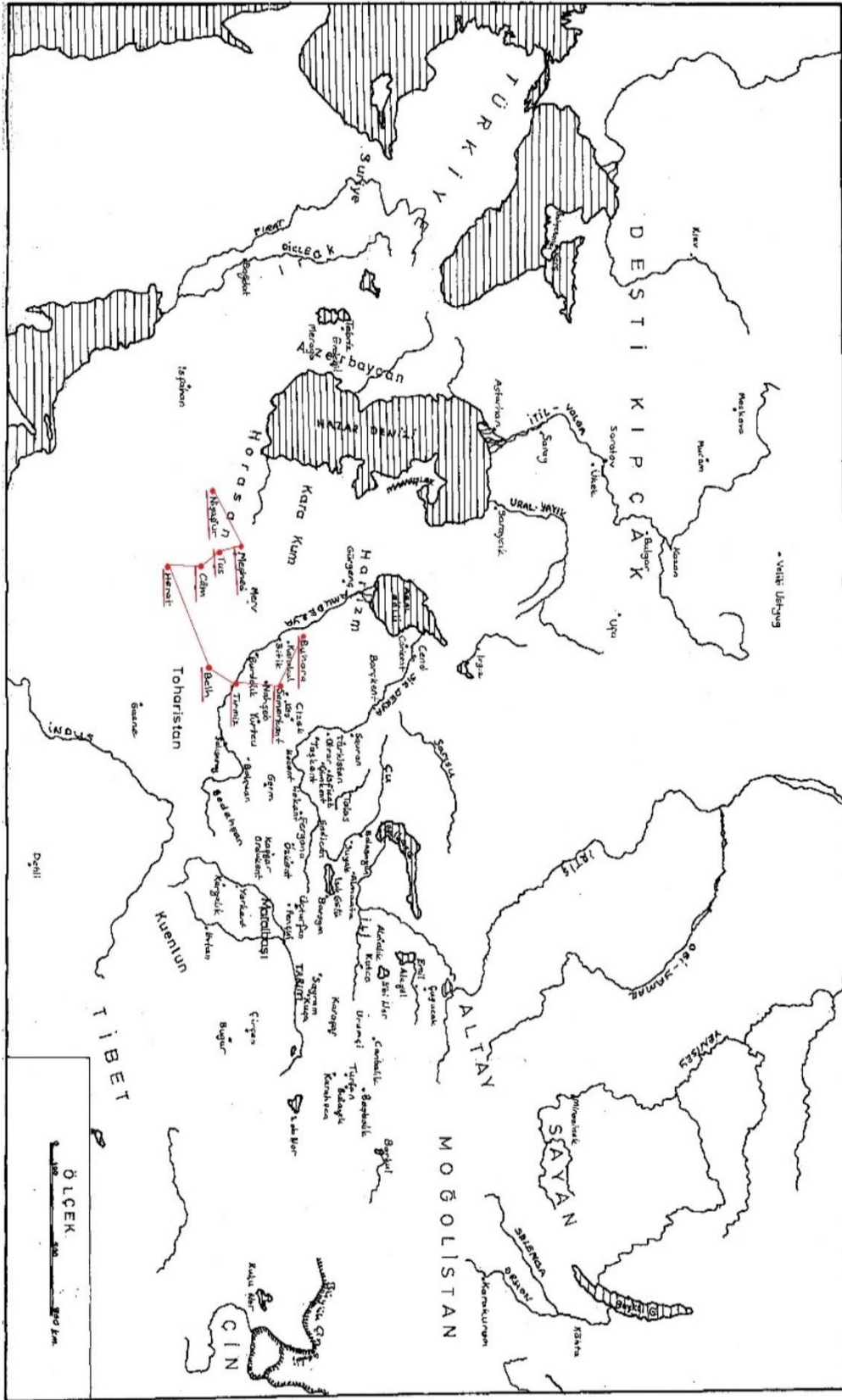
	Sayfa no.
Harita 1: Hazar'ın kuzeyinden Hârizm, Türkistan ve İran'a gidiş.....	73
Harita 2: Maveraünnehir ve Türkistan.	74
Harita 3: İbn Battûta'nın Orta Asya Seyahati.	75
Harita 4: İbn Battûta'nın Orta Asya'daki güzergahları.....	76
Harita 5: İbn Battûta'nın gezdiği tüm güzergahlar.	77
Harita 6: İbn Battûta, Marko Polo ve Zheng He'nin gezmiş olduğu güzergahlar. ...	78

Harita 1: Hazar'ın kuzeyinden Hârizm, Türkistan ve İran'a gidiş.

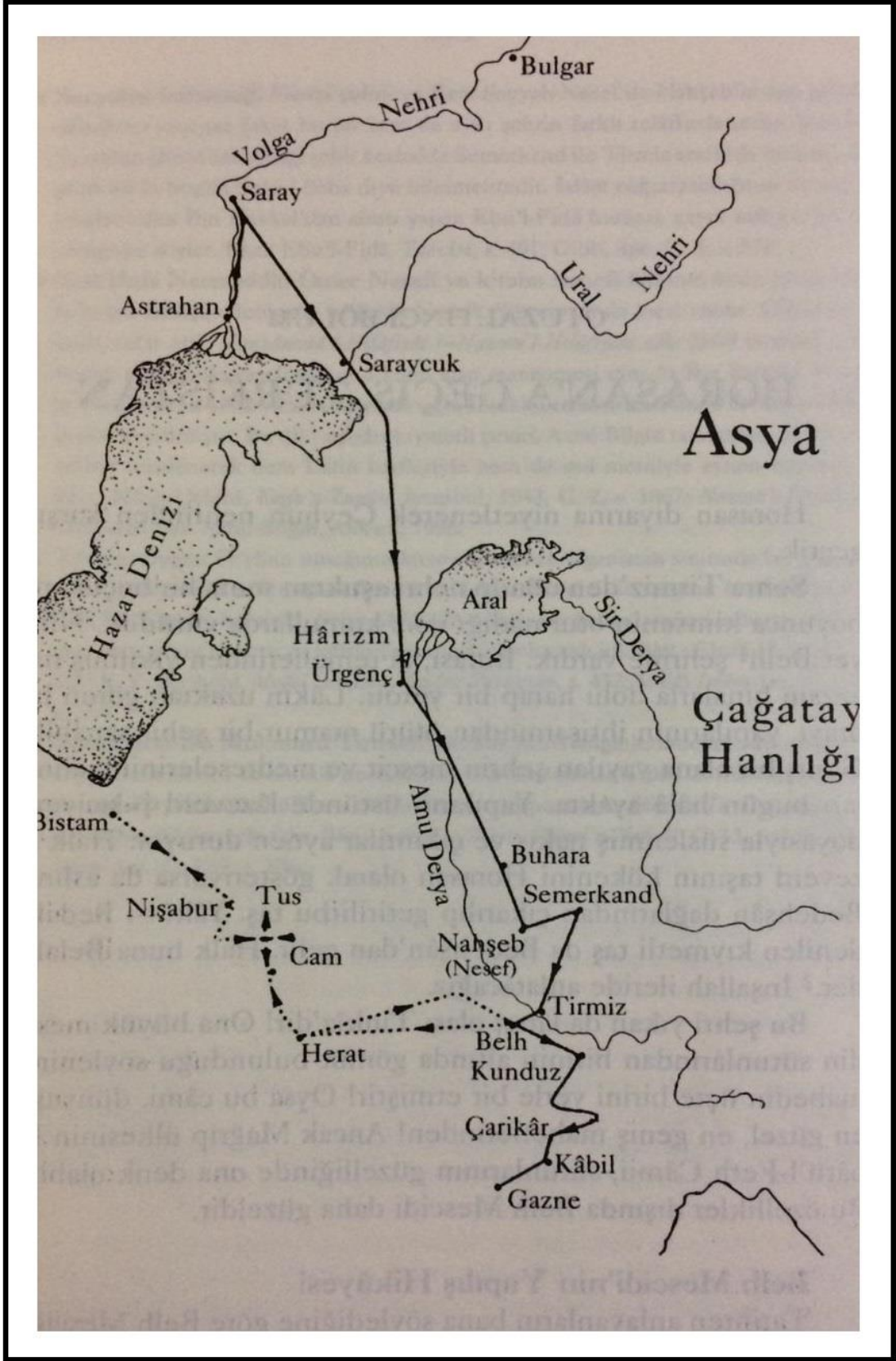
Kaynak: A. Sait Aykut, Seyahatname

MAVERAÜNNEHIR VE TÜRKİSTAN

Harita 2: Maveraünnehir ve Türkistan.

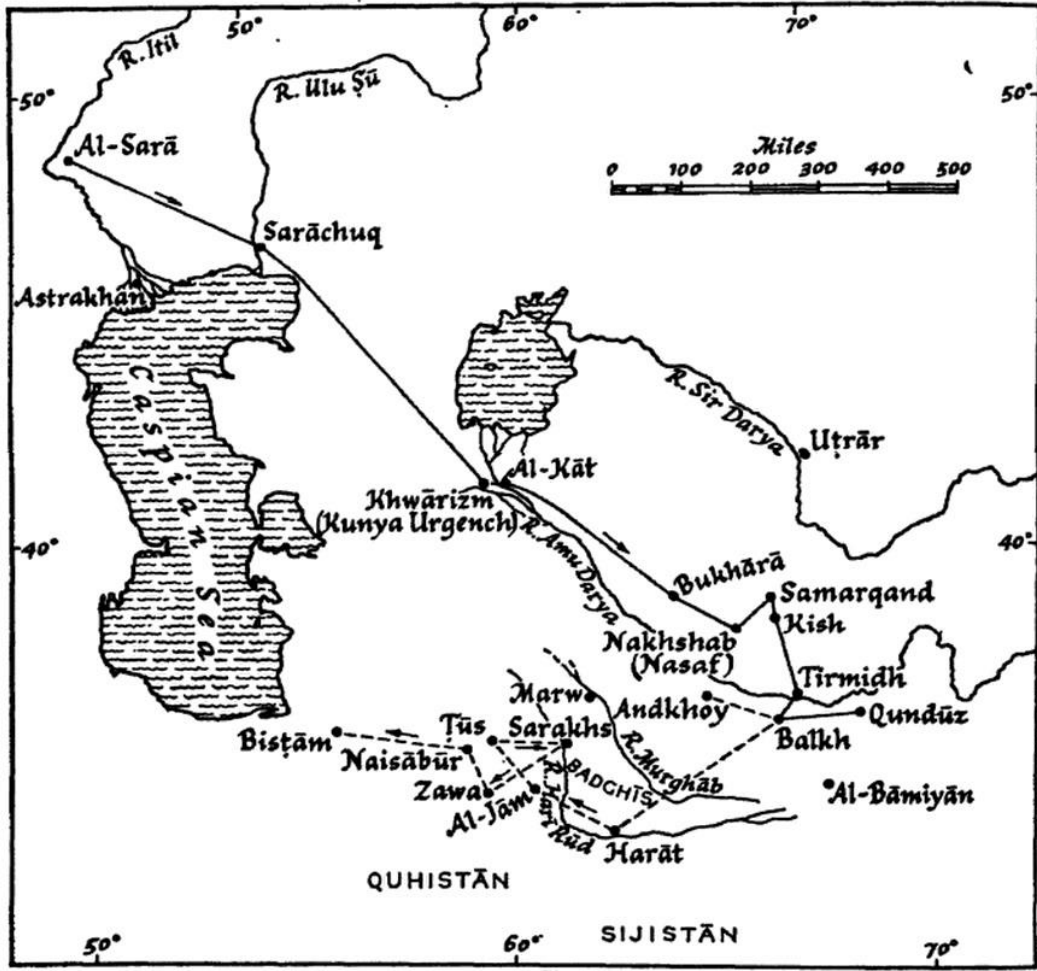
Kaynak: Nurettin Birol, İbn Battuta Çağında Deşt-i Kıpçak ve Türkistan

Harita 3: İbn Battûta'nın Orta Asya Seyahati.

Kaynak: A. Sait Aykut, Seyahatname

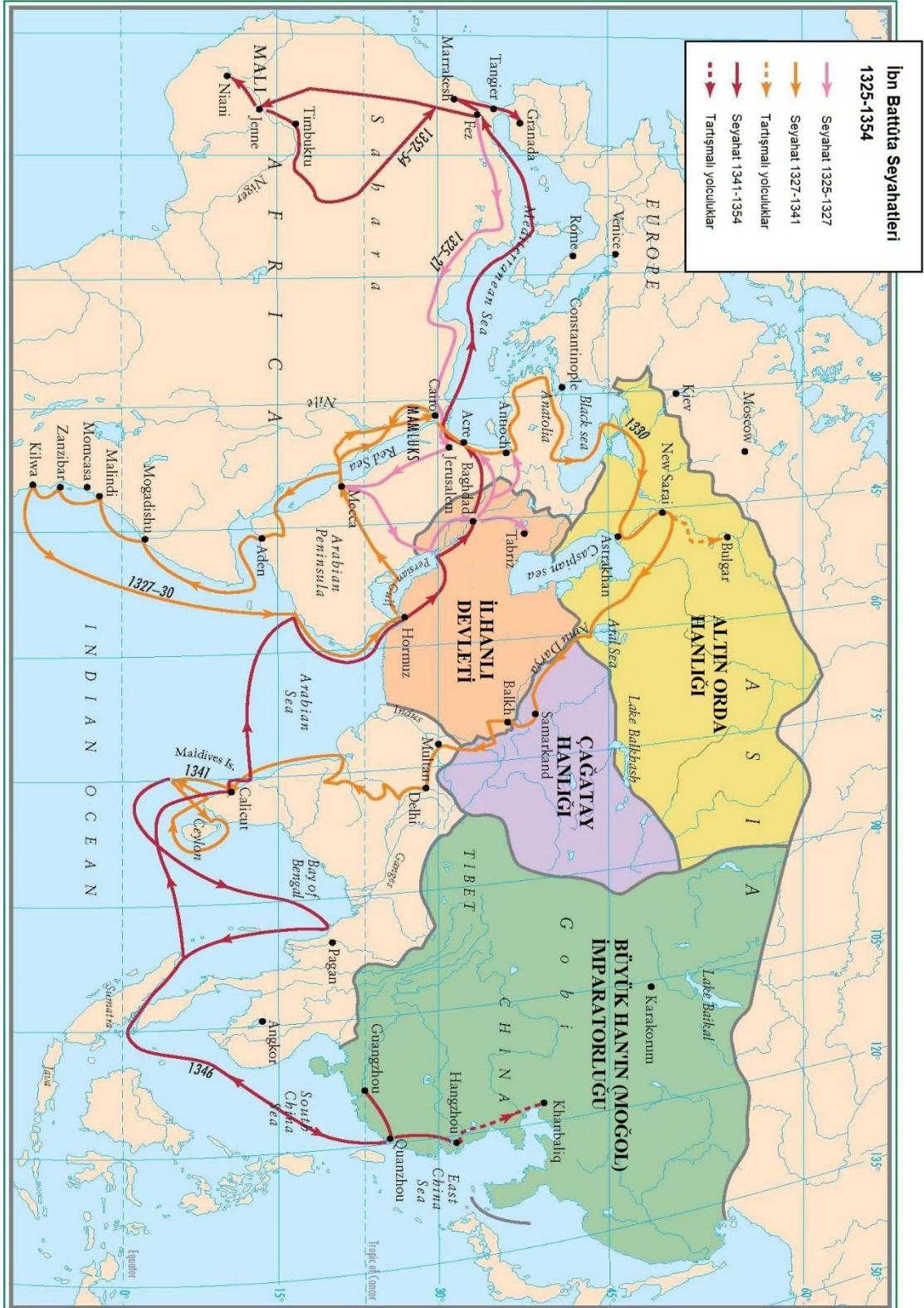

I. Ibn Battūta's itineraries in Central Asia

Harita 4: İbn Battūta'nın Orta Asya'daki güzergahları.

Kaynak: H. A. R. Gibb, The Travels of Ibn Battuta

Harita 5: İbn Battûta'nın gezdiği tüm güzergahlar.

Kaynak: <http://tarihvedenediyet.org/2010/01/haritalarda-uc-ortacag-gezgini.html> Erişim Tarihi: 21.01.2019

Harita 6: İbn Battûta, Marko Polo ve Zheng He'nin gezmiş olduğu güzergahlar.

Kaynak: Time, <http://content.time.com/time/interactive/0,31813,2084413,00.html> Erişim Tarihi: 04.01.2019
 Düzenleme: Baran Güvenc

EKLER

Sayfa no.

Ek 1: Samuel Lee, The Travels of Ibn Batûta, Londra 1829, iç kapak.....	80
Ek 2: Defremery ve Sanguinetti, Voyoges D'Ibn Batoutah, Paris 1855, iç kapak....	81
Ek 3: Ahmed Rifat, Lûgat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, I. cilt 30. sayfası.	82
Ek 4: Damat Mehmed Şerif Paşa'nın h. 1333-1335 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılan Seyahatname-i İbn Battûta adlı çevirisi.	83

THE
TRAVELS
OF
IBN BATŪTA;

TRANSLATED FROM THE ABRIDGED

ARABIC MANUSCRIPT COPIES,

PRESERVED IN

THE PUBLIC LIBRARY OF CAMBRIDGE.

WITH

NOTES,

ILLUSTRATIVE OF

THE HISTORY, GEOGRAPHY, BOTANY; ANTIQUITIES, &c.

OCCURRING THROUGHOUT THE WORK.

BY

THE REV. SAMUEL LEE, B.D.

D. D. of the University of Hull; Honorary Member of the Asiatic Society of Paris, Honorary Associate of the Royal Society of Literature; Member of the Oriental Translation Committee, and of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland; Fellow of the Cambridge Philosophical Society; and Professor of Arabic in the University of Cambridge.

LONDON:

PRINTED FOR THE ORIENTAL TRANSLATION COMMITTEE,

AND SOLD BY

J. MURRAY, ALBEMARLE STREET; PARBURY, ALLEN, & CO., LEADENHALL STREET;
AND HOWELL & STEWART, HOLBORN.

1829.

SOCIÉTÉ ASIATIQUE.

VOYAGES

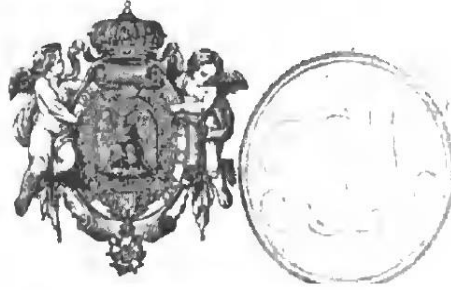
D'IBN BATOUTAH,

TEXTE ARABE, ACCOMPAGNÉ D'UNE TRADUCTION

PAR

C. DEFRÉMERY ET LE Dr B. R. SANGUINETTI.

TOME TROISIÈME.

PARIS

IMPRIMÉ, PAR AUTORISATION DE L'EMPEREUR,

A L'IMPRIMERIE IMPÉRIALE.

M DCCC LV.

Ek 2: Defremery ve Sanguinetti, Voyages D'Ibn Batoutah, Paris 1855, iç kapak.

﴿ ابن ائير ﴾ — جزرى كلمه سنه نظر بيوريله .

§

﴿ ابن اسرا ﴾ — اسپانيا خاخالمرندن بر عالم يهوديدر بونك علم طب وهيئت و فلسفه و شعر و صرف و نحو ده يد طولاسى اولديغندن مسلمانلر فاضل ديو چاغيرلر ويهوديلر بر مفسد مترجم طاتورلر ايدى . كتب دينيه اسرا ئيليه دن بر كتاب شرح ايتمش و كره يه دائر بر رساله قلمه المشندر .

§

﴿ ابن باجة ﴾ المسموم — اندلسده چيقان حكماي اسلاميه نك الك صوكيدر قرطبه ده دنيايه كلوب بعد التحصيل فاسه هجرت و ابو بكر صحراوى يه ويحيى بن يوسف ابن تاشقينه يكرمى سنه وزارت ايتدى و علوم رياضيه و كلام و اخلاقده تاليف ايتديكى كتابلر بين العرب يك زياده شهرت بولدى . زماننده موجود اولان اطبا و كتاب بونك شهرت و اقبالنه حسد ايتدكلرندن (۱۱۳۸ م و ۵۴۳ هـ) تاريخنده تسميم ايتشلدر و (تلاحين) و (كتاب الكيميا) كى بر قاچ اثرى دها واردر .

§

﴿ ابن بطوطه ﴾ — ادباي امتدن و سياحين عربدن بر ذاتدر مغربده واقع (طنجه) شهرنده دنيايه كلوب بعد التحصيل مصر و ايران و سوريه ممالكنى و ديار عرب و چين و تاتارستان و هندستاني و بحر محيط هندي جزايرندن بعضيلرينى و افريقا و اسپانيا ايجرولرينى كزوب مشهوداتنى تحرير ايتمش و سنى ايتمش التى يه بالغ اولديغنى حالده (۱۳۷۸ م و ۷۸۰) تاريخنده وفات ايتشلدر . بلاد شريفه ده شهرتى شيخ شمس الدين ابو عبدالله ايدى .

§

﴿ ابن بيطار ﴾ — اندلس اطباي مشهوره سننددر واسمى عبدالله بن حيدر . اندلسده واقع (مالقه) شهرنده دنيايه كلوب بعد التحصيل شام شريفه هجرت ايتدى و ديار رومده خيلى سياحت ايدوب اعتبارينى درجه عليايه چيقاردى و تاليفاتنى اطبايه حجت قاطعه طاتديردى و حروف هجا ترتيبى اوزره بر تاريخ عمومى يازوب سلطان صلاح الدين

تحفة النظار
في
غرائب الامصار وعجائب الاسفار
سَيَاحَاتِنَا مَعَ ابْنِ بَطُّوتَا

مترجمى
داماد حضرت شهر يارى

محمد شريف

جلد ثانی 1

طبعة عامره — استانبول

۱۳۳۳ — ۱۳۳۵

Ek 4: Damat Mehmed Şerif Paşa'nın h. 1333-1335 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılan Seyahatname-i İbn Battûta adlı çevirisi.

ÖZGEÇMİŞ

1988 Gaziantep doğumlu olan Baran Güvenç ilk ve orta öğrenimini Gaziantep'te tamamlamıştır. 2010 yılında girmiş olduğu Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2014 yılında mezun olmuştur. 2015 yılında girmiş olduğu Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine devam etmektedir. Uluslararası dergilerde ve kitap bölümlerinde yayınlamış makaleleri bulunmaktadır. Mitoloji, Dinler Tarihi, Avrupa Hun Devleti, Kavimler Göçü, Batı Roma İmparatorluğu, İlhanlı Devleti, Çağatay Hanlığı ve İbn Battûta çalışmış ve çalışmakta olduğu konulardır.

VITAE

Baran Güvenç who Born in 1988 in Gaziantep, completed his primary and secondary education in Gaziantep. In 2010, he won Gaziantep University Faculty of Science and Literature Department of History and graduated in 2014. He was accepted Gaziantep University Institute of Social Sciences Department of History in 2015 and still continue. He has published articles in international journals and book chapters. Mythology, History of Religions, European Hun State, Migration of Tribes, Western Roman Empire, Ilhanli State, Chagatai Khanate and Ibn Battuta are the subjects that he have been studied and worked.